

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

Слівінський Віктор Романович

УДК 340.12: 37.323

АКМЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАЦІВНИКА ОВС: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

12.00.12 – філософія права

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

Цимбалюк Михайло Михайлович,

доктор юридичних наук, професор

Львів – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКА ОВС	13
1.1. Стан дослідження проблеми, понятійний апарат, методика вивчення та джерела проблеми	13
1.2. Філософсько-правове обґрунтування суті професійної самореалізації особи працівника ОВС	27
1.3. Акмеологічні основи формування особистості працівника ОВС .	51
Висновок до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. КЛЮЧОВІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АКМЕОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКА	71
2.1. Особливості формування професійної самореалізації працівника ОВС	71
2.2. Філософські засади ідеї професійного вдосконалення працівника ОВС	104
2.3. Філософсько-правові детермінанти професійного росту (акме) працівника ОВС	122
Висновок до розділу 2	137
РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ АКМЕОЛОГІЧНИХ СТАНДАРТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОВС	140
3.1. Акмеологічна основа самовдосконалення працівника ОВС як модус самопізнання на праксеологічному рівні	140

3.2. Філософсько-правові універсалії професійної самореалізації працівника ОВС як основа реформування органів внутрішніх справ	159
3.3. Соціокультурний контекст перспектив утілення акмеологічних основ професійної діяльності працівника ОВС	170
Висновок до розділу 3	181
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС привертає до себе увагу не лише через глибину праксеологічних спрямованостей, а ще й тому, що тривалий період в українській та світовій науковій думці проблеми самореалізації, самовдосконалення, професійного росту людини є одними із найскладніших і недосліджених парадигм вітчизняної філософії права. Фахівці багатьох галузей – філософи, правознавці, педагоги, психологи та ін. – досі акцентували здебільшого на професійній деформації, поведінці, свідомості працівників ОВС, а те, що в основі ефективної і стабільної зорієнтованості особистості працівника ОВС, залишалося поза увагою, що і стало наслідком нинішнього загострення соціальних суперечностей у суспільстві, порушення суспільного правопорядку.

Відтак актуальність теми окреслюється на двох рівнях: глобальному – швидкоплинність соціальних, політичних, економічних, історичних умов життя сучасної людини спричиняє зміни в її свідомості, трансформуючи мислення і ставлення до вічних цінностей свободи, добра, любові, щастя, справедливості, розвитку та їхнього вдосконалення. Універсальний ключ до розуміння сутності людини розкриває актуальні проблеми феномена акме і дає можливість переосмислити цінні ідеї з позицій сучасності. Другий рівень актуалізації теми – суто галузевий. Він підсилюється філософсько-правовою значущістю поглиблення досліджень у сфері онтології правосвідомості, обґрунтування акметектоніки як системи самооцінки, корекції і самореалізації працівника ОВС. Основні акмеологічні принципи відкривають шлях до розуміння гідного буття людини, яке розглядається у площині духовності та ґрунтується на морально-етичному виборі, що необхідно і окремій людині, і суспільству.

Питання вдосконалення професійної діяльності працівників ОВС досліджували такі українські науковці, як Ю. Аврутін, В. Авер'янов, Г. Атаманчук, А. Арістова, С. Алтухова, С. Алексєєв, Д. Бахрах, О. Бандурка, О. Бандура, І. Бачило, Ю. Битяк, В. Бліхар, І. Богатирьов, Н. Болотіна, І. Бородін,

А. Васильєв, В. Вовк, І. Голосніченко, Н. Гребінь-Крушельницька, Є. Додін, А. Єлістратов, Р. Калюжний, В. Коваленко, І. Коліушко, В. Колпаков, А. Комзюк, А. Коренєв, М. Костицький, В. Ортинський, О. Петришин, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко, М. Штангрет, І. Шутак, М. Цимбалюк та ін.

Розкриттю акметектоніки у формуванні прогресивного розвитку особистості сприяли наукові здобутки таких російських учених: Ю. Аврутїна, В. Агапова, І. Андрієвського, О. Анісімова, А. Баєва, В. Баскова, Є. Богданова, А. Бодалева, Т. Болховітіної, В. Бранського, А. Буданова, І. Волкова, А. Деркача, А. Дунаєва, А. Губанова, В. Іларіонова, Л. Колоткіна, А. Малько, Р. Мулукаєва, С. Лебедева, С. Пожарського, Н. Рижака, В. Сальнікова, Ю. Синягіна, В. Чернікова, А. Франка та ін.

Основоположними для дослідження стали праці Г. Гегеля, Е. Гуссерля, О. Данильїана, І. Ільїна, І. Канта, Д. Локка, М. Падуанського, С. Пуфендорфа, Ж.-Ж. Руссо, А. Шопенгауера, Л. Феєрбаха, Й. Фіхте, Л. Петражицького, Б. Скінера, Е. Торндайка, Д. Уотсона, Е. Фромма та ін.

Незважаючи на таку увагу до проблем професіоналізму працівників ОВС, питання їх акмеологічного самореалізування потребує глибокого вивчення та аналізу. Важливими в усвідомленні суті професійної самореалізації особистості є насамперед акмеологічні завдання, з-поміж яких: наукове обґрунтування і вияв акме як найвищого рівня розвитку особистості; дослідження об'єктивних і суб'єктивних факторів, що визначають якісно-кількісну характеристику акме; розкриття закономірностей і механізмів, наявність яких передбачена можливістю людини досягти власного акме, та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на стику юридичних та інших наукових галузей знань), «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення

діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затверджених Наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у теоретико-методологічному аналізі акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС, у філософсько-правовому аналізі специфіки акме фахівця ОВС, а також у формулюванні теоретичної та практичної значущості цієї проблеми для подальшого її опрацювання.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких *задач*:

- обґрунтувати стан дослідження, методологію аналізу та суть проблеми професійної самореалізації працівника ОВС;
- з'ясувати змістовні особливості акмеологічних основ професійного формування особистості працівника ОВС;
- виокремити основні складові професійної самореалізації працівника ОВС;
- виявити сутність філософських засад акме-ідеї професійного вдосконалення працівника ОВС;
- окреслити зміст філософсько-правових модусів професійного росту (акме) в самореалізації особи працівника ОВС;
- сформулювати філософсько-правові детермінанти професіоналізму працівника ОВС;
- узагальнити значення акмеологічних основ самовдосконалення для формування особистості працівника ОВС у процесі самопізнання та практичної професійної діяльності;
- розкрити філософсько-правові універсалиї професійної самореалізації працівника ОВС у просторі рефлексії і соціальної практики;

– визначити соціокультурний контекст перспектив акмеології у професійній діяльності працівника ОВС.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі професійної реалізації працівника органів внутрішніх справ.

Предмет дослідження – акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС у філософсько-правовому аналізі.

Методи дослідження. Комплексний характер розкриття проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС обумовлює застосування низки загально- і конкретно-наукових методів дослідження: філософсько-правового, філософського, правового, акмеологічного, що сприяє розгляду проблеми в сукупності та цілісності багатовекторного аналізу.

Дослідження питання професійної самореалізації працівника ОВС ґрунтується на з'ясуванні проблематики професійного розвитку спеціаліста в межах філософії права. Цей підхід розроблено у структурі філософії права, акмеології, психології, філософської антропології. Він дає змогу розкрити сутність поняття «професійне вдосконалення», з'ясовуючи його філософсько-правову специфіку як акмеографічного підходу, який становить систему вимог, умов і засобів досягнення прогресивного розвитку особистості професіонала, насамперед його професійної досконалості.

У зв'язку з цим методологія нашого дослідження передбачає комплексний підхід до вивчення проблем досягнення акме працівником ОВС. Він зумовлений необхідністю застосування діалектичного методу, який уможливорює вивчення процесів розвитку з точки зору взаємодії різних галузей знань і наук, а також міждисциплінарного аналізу явищ і процесів професіоналізації особи. У вивченні проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС застосовано міждисциплінарний підхід, сутність якого полягає у з'ясуванні предмета дослідження у зв'язку з філософськими, правовими та акмеологічною науками. Такий підхід створює основу для комплексного аналізу проблеми, дослідження її витоків та засадничих ідей. Розкрито онтологічну, гносеологічну, методологічну, аксіологічну складові проблематики, визначено її світоглядно-

методологічну аксіоматику, обґрунтовано її цілісність. Системний підхід, як і діяльнісний, виражається у пошуках закономірностей, зв'язків, компонентів акмеологічного розвитку фаховості працівника ОВС.

Важливе місце у дисертації посідають принципи гуманізму і розвитку, спрямовані на забезпечення умов повноцінності життя людини, повноти її самореалізації. Оскільки системоутворювальною основою акмеології є особистість, то необхідна постановка проблеми культури особистості працівника ОВС як результату його розвитку і способу життєдіяльності. Критерієм культури особистості працівника ОВС постає оптимальність і конструктивність її самовираження, самореалізації і того способу соціальної професійної діяльності, яким вона її здійснює. У них виражається досягнутий працівником вищий рівень професійності, громадянськості, працездатності і гуманізму.

У дослідженні проблеми застосовані аналітичний метод, що розглядає акмеологічний вимір професійної самореалізації як завершену систему, а також проблемно-історичний, у якому системний аналіз проблеми заснований на вивченні її еволюції. Порівняльно-історичний метод дав змогу застосувати компаративний підхід до проблеми вдосконалення особистості у зв'язку з різними концепціями розгляду акме. У науковій роботі також застосовано аксіологічний підхід, на основі якого проаналізовано шляхи вдосконалення особистості через спектр культурних і релігійних цінностей та розкрито основні цінності у розвитку особистості працівника ОВС.

У дисертації використано загальнонаукові методологічні принципи, серед яких: історизму, що дає змогу простежити генезу проблеми розвитку особистості та проаналізувати філософсько-правові аспекти проблеми у процесі її становлення та розвитку на сучасному етапі; об'єктивності та світоглядного плюралізму, які уможливають неупереджений підхід до проблеми.

До інструментарію дослідження входить опрацювання проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС, її фактажу шляхом критичного аналізу та синтезу. Дотримуючись методу сходження від абстрактного до конкретного, здійснюється перехід від побудови теоретичної

моделі системи детермінуючих зв'язків у процесі розвитку особистості до розгляду її реальної конкретності в сучасному професійному житті працівника ОВС. Спираючись на принципи відображення суттєвих і необхідних ознак взаємодії і взаємопокладання, застосовуючи герменевтичний підхід, установлюється зміст основних категорій проблеми.

Використано низку підходів та ідей, узагальнень і висновків вітчизняних і зарубіжних філософів, правознавців, акмеологів, психологів, соціологів. У дисертації на основі принципу доповнюваності ми послуговувалися методологічними результатами досліджень, викладених у монографіях, статтях учених, які розкривають коло проблем, пов'язаних із темою.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена характером мети і сукупністю визначених задач. На основі дослідження у дисертації сформульовані положення, котрі визначають її новизну:

уперше:

– з філософсько-правових позицій обґрунтовано акмеологічні умови професійної самореалізації працівника ОВС, що є важливим завданням, вирішення якого можливе через упровадження феномена акме, основна мета застосування якого полягає у формуванні системи оцінювання, корекції та самореалізації, вміння вирішувати широкий спектр завдань професійної діяльності. Тому акмеологічний результат працівника ОВС – це процес, що полягає у постійному саморозвитку, вдосконаленні, яке охоплює досягнення максимальної фахової досконалості в творчій і продуктивній професійній діяльності особистості на основі природних потенціалів. Це цілісний професійний розвиток працівника ОВС у реалізації творчого підходу його як фахівця, особистості й духовно зрілої людини;

– підтверджено, що всебічне осмислення проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС передбачає аналіз у межах філософії права особистісної і соціальної детермінації досягнення «акме». Це дає можливість здійснити експлікацію змісту даної проблеми у поліваріативності смислових проєкцій;

– встановлено, що важливою складовою акмеологічного виміру самореалізації особистості працівника ОВС є його успішна професійна діяльність у контексті самоідентифікації і самоствердження у суспільстві та державі. Фахівець ОВС вступає у стадію досягнення максимальної продуктивності через розкриття своїх здібностей, особистісних якостей, життєвого та професійного досвіду, в яких закладена важлива суспільна та державна місія, що полягає у захисті прав і свобод людей, в охороні правопорядку тощо;

– обґрунтовано, що важливим аспектом філософського підґрунтя професійного самовдосконалення працівника ОВС є висока якість роботи спеціаліста, що обумовлена не лише рівнем професіоналізму й досвіду, але значною мірою і світоглядною позицією. Сутність змістовно-філософської умотивованості професійного вдосконалення працівника ОВС розкривається в аналізі співвідношення права і сфери моралі. Моральна культура працівника ОВС – це якісна характеристика етичного та професійного розвитку, моральної зрілості особи. Основним принципом професійної моралі працівника ОВС, незалежно від виду діяльності, є справедливість і відповідальність;

– виявлено, що осучаснений проєвропейським вибором акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС передбачає: відчуття відповідальності за прийняття рішень без нанесення шкоди іншим, що полягає у сумлінному виконанні обов'язків, які покладає суспільство на працівника ОВС; необхідність забезпечення правопорядку та дотримання закону, реалізацію принципів справедливості, свободи, верховенство права та дотримання основних прав і свобод людини та громадянина; здатність до конструктивного вирішення проблем своєї професійної діяльності, вдосконалюючись і розвиваючи свою самість, здатність і вміння брати активну участь у житті суспільства;

удосконалено:

– висновки про те, що готовність особистості до професійної діяльності і професійного росту в ОВС охоплює мотиваційні, пізнавальні та вольові компоненти. У зв'язку з цим важливими складовими професійного

самовдосконалення працівника ОВС є: самоосвіта, ефективність праці, аналітичні та рефлексивні уміння, фізичне здоров'я тощо;

– положення про те, що продуктивно вирішувати масштабні професійні завдання, ефективно здійснювати свої професійні функції працівники ОВС можуть лише тоді, коли їхні важливі фахові якості, а також знання, вміння, навички, здібності будуть інтегровані у феномен професійної компетентності. У зв'язку з цим акмеологічна компетентність є складовою і важливою умовою професіоналізму діяльності працівника ОВС, що в загальному репрезентує сферу професіоналізму як систему спеціальних знань у сфері акмеології, психології та ін., і систему відповідних до цих знань, умінь, пов'язаних із перспективою розвитку кадрової сфери ОВС;

дістали подальшого розвитку:

– ідеї про те, що акмеологічною основою самовдосконалення особистості працівника ОВС є потреба у творчості, активному саморозвитку, продуктивній самореалізації, еволюціонуванні до вершин досконалості. Професійне самовдосконалення – це свідомий процес підвищення рівня компетентності і розвитку значущих якостей відповідно до соціальних вимог та особистої програми акме, що уможливорює вирішення творчих завдань на змістовному і смислово-рідному рівнях – особистісному, предметному, операційному. Умовно процес самовдосконалення працівника ОВС передбачає такі етапи: самопізнання, програмування корекції професійного та особистісного росту, самореалізації;

– положення про те, що працівник ОВС, виконуючи професійні обов'язки, повинен дотримуватися норм права. Ідея прав людини має нормативно-критичний характер і становить поєднання принципів справедливості та моральних критеріїв, на основі яких унормовується правопорядок. Тому важливою філософсько-правовою складовою формування спеціаліста ОВС є правосвідомість, яка постає безпосереднім джерелом правопорядку.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації висновки можуть бути використані у: подальшій розробці філософсько-правової концепції акмеології у професійній діяльності працівника ОВС; практичній роботі

органів влади, діяльність яких пов'язана з нормотворчістю; у правозастосовній сфері, зокрема в ОВС України.

Висновки, зроблені в дисертаційній роботі, безпосередньо стосуються загальних світоглядних питань, отже – можуть бути використані в наукових пошуках фахівцями в сфері філософії права, психології, деонтології та акмеології. Концептуальний методологічний та фактологічний матеріал дослідження може бути впроваджений і використаний: у навчальному процесі – під час викладання таких курсів, як «Філософія права», «Правознавство», «Філософія», «Порівняльне правознавство», «Професійна етика», «Деонтологія», «Теорія держави і права», «Етика та естетика»; у науково-дослідній сфері – для заповнення прогалін у вивченні філософсько-правових засад акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС; у процесі підготовки підручників, навчальних посібників із теорії держави і права, політології, правознавства, професійної етики, юридичної деонтології, філософії права.

Теоретичні узагальнення, конкретний матеріал дисертації уможливають перегляд і збагачення усталених концепцій розуміння суті професійної самореалізації як у світовій, так і у вітчизняній науковій думці. Висновки, зроблені у дисертації, можуть бути використані у справі культурного та духовного відродження в Україні, реформуванні ОВС.

Особистий внесок здобувача. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертаційній роботі, викладені в п'яти наукових статтях, чотири з яких опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – у виданні іншої держави (Російська Федерація), а також у тезах трьох доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу зумовлена логікою викладу проблеми, планом, метою та задачами дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 204 сторінок, з яких загальний обсяг тексту – 190 сторінок. Список використаних джерел складається із 180 найменувань.

Розділ І.

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКА ОВС

1.1. Стан дослідження проблеми, понятійний апарат, методика вивчення та джерела проблеми

Основні поняття, які використовуються в дослідженні, – це акмеологія, «акме», філософія права, самореалізація, самовдосконалення, професіоналізм, професійна діяльність, компетентність.

За визначенням, яке дає А.А. Деркач, акмеологія (від грец. акме – вищий ступінь, вершина чого-небудь, буквально – наука про вершини) – сукупність наук, що вивчають вершини розвитку окремої людини і спільності людей та умови їхнього досягнення [10, с. 3].

Тому ключове значення для дослідження має поняття «акме». Термін «акме» все частіше використовується у публікаціях, зміст яких відповідає профілю науки про розвиток дорослої людини, проте тлумачиться в них досить неоднозначно. В одому разі автори, говорячи про «акме», мають на увазі пік здоров'я людини чи пік у розвитку її особистості, або пік, коли людина як суб'єкт, займаючись певною діяльністю, досягає найбільших для себе результатів. При цьому акме, що досягається людиною, виявляється обмеженим невеликим проміжком часу.

Інша група дослідників, висвітлюючи проблему акме, має на увазі більш тривалий проміжок часу в житті дорослої людини, коли для неї характерний високий рівень працездатності, і як особистість вона найбільш активна в громадській сфері і разом з тим творчо продуктивно реалізує професійний потенціал на головній для себе ділянці праці.

Група вчених, наприклад Н.А. Рибніков, Б.Г. Ананьєв [14, с. 8–16] і його учні та послідовники А.А. Бодалєв [30, с. 4–10], А.А. Деркач [49, с. 4] і Н.В. Кузьміна [80, с. 19] та інші, включають термін «акме» в назву розділу науки про розвиток людини в онтогенезі. Саме вони науку, що комплексно вивчає розвиток дорослої людини, назвали акмеологією, спеціально підкреслюючи при цьому, що саме на ступені дорослості нормально сформована на попередніх стадіях онтогенезу людина звичайно проявляє себе як зрілий індивід, багата своїми зв'язками з дійсністю особистість і як активний діяч, професіонал. Вершини, на які підіймається у своєму індивідному, особистісному і суб'єктному розвитку доросла людина, представники цієї наукової школи називають кульмінаціями чи інколи оптимумами.

Оскільки в науковій школі Б.Г. Ананьєва при висвітленні всіх складових процесу розвитку людини в онтогенезі застосовується комплексний підхід, а також при відстежуванні змін, що відбуваються у психіці і внутрішньому світі людини при переході з однієї вікової стадії на іншу, для більш глибокого пояснення причин цих змін застосовуються дані з суміжних з психологією наукових дисциплін [14]. Рух дорослої людини до свого акме чи оптимуму пролягає через досягнення нею на попередніх вікових ступенях мікроакме і саме це велике акме зі всіма його характеристиками розглядається багатовекторно і багаторівнево як результат взаємодії багатьох суб'єктивних умов і обставин, включаючи і творення власного життя самої людини, суть яких акмеологією розкривається у тісному зв'язку з іншими науками – природничими, суспільними, гуманітарними і технічними.

Окрім названого розуміння предмета акмеології, яке зосереджується на закономірностях і механізмах розвитку та саморозвитку людини на різних етапах життя, в останні роки було запропоноване і зараз все більше утверджується в наукових колах дещо ширше трактування змісту предмета акмеології [80, с. 24]. До нього стали зараховувати великі і малі спільноти людей, наприклад управлінські команди, промислові об'єднання тощо, а також за традиційного розуміння предмета нової науки, шукати й аналізувати закономірності, механізми

їхнього розвитку та саморозвитку, наслідком дії яких є досягнення ними акме. І в цьому разі вершини, на які піднялись, чи акме також виступають одним із головних феноменів, загальні, особливі й одиничні характеристики яких цілеспрямовано, послідовно виявляються і описуються, коли вивчаються зміни, викликані в названих спільностях об'єктивними і суб'єктивними факторами.

У контексті дослідження розглядається акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС як наслідок взаємодії багатьох суб'єктивних та об'єктивних обставин. Тому використовували як психологічний підхід, що передбачає акцент на особистісних факторах професійного вдосконалення особистості, так і акмеологічний, у якому домінує комплексний підхід до вивчення процесів і явищ професійного росту з урахуванням різних аспектів підготовки кадрів і вдосконалення їхньої кваліфікації. У цьому сенсі професійні вершини, на які підіймається працівник ОВС чи акме також виступають одним з головних феноменів, загальні, особливі та одиничні характеристики яких цілеспрямовано і послідовно ми виявляли і описували, коли вивчали вплив різних факторів на професійний ріст.

Проте з'ясування суті професійного вдосконалення працівника ОВС у межах обраного філософсько-правового аналізу передбачає не лише розкриття основних елементів процесу розвитку та руху до вершини працівника, а й узагальнений аналіз самого акмеологічного виміру, особливості проєкції професіоналізму у сфері ОВС, світоглядно-ціннісний підхід до розкриття всіх аспектів досліджуваної проблеми. Отже, акме працівника ОВС конкретизується у великому континуумі форм, у кожній із яких об'єктивуються та інтегруються конкретні ознаки тієї вершини, яку досягає у своєму розвитку працівник ОВС. У цьому контексті під час вивчення акме працівника ОВС виявляються як специфічні, особливі характеристики вдосконалення, що притаманні лише працівникам цієї сфери як суб'єктам діяльності, так і загальні, що характеризують закономірності досягнення вершин особистістю.

На основі специфіки поставлених нами завдань, аналіз явища професійної самореалізації особистості відбувається під кутом зору філософії права.

Філософія права – це особлива сфера наукового знання, що досліджує світоглядну суть права, його сенс і призначення, тобто предметом її виступає юридичний світогляд (Алексєєв С.С. [13, с. 28]). Це особлива наука про пізнавальні, ціннісні і соціальні основи права, це вчення про сенс права, тобто про те, через які універсальні причини і цілі людина встановлює права. Отже, предметом філософії права виступає його духовне буття або правосвідомість.

Що стосується поняття «самореалізація» (само- і лат. *realis* – дісний, реальний), то його в науковій літературі здебільшого тлумачать як виявлення і розвиток індивідом особистісних здібностей у всіх сферах діяльності, реалізацію творчого потенціалу. Тому самовдосконалення – це удосконалення самого себе (фізичне, моральне і т. ін.), своєї фахової майстерності тощо [142, с. 30]. Для розкриття суті предмета дослідження нам важливий саме професійний бік самореалізації та самовдосконалення особистості працівника ОВС як професіонала.

Термін «професіоналізм» (від лат. *proffesion* – професія) в акмеологічному словнику визначається як інтегральна характеристика людської праці, що вміщає в себе сформованість особистості як суб'єкта професійної діяльності, професійного спілкування, її зрілість як професіонала [6, с. 93–94]. Психологічними показниками професіоналізму є володіння професійними духовними цінностями орієнтації (менталітетами) і руху відповідно до них; засвоєння на рівні вищих зразків засобів праці, напрацьованих у професії (професійних знань, способів і дій, професійних «технік» і технологій, прийомів професійного мислення, способів професійної самосвідомості та ін.); досягнення людиною високих професійних результатів відповідно до еталонів професії (професійна майстерність); збагачення досвіду професії своїм оригінальним вкладом (професійна творчість); розвиток себе як особистості засобами професії; оволодіння декількома спеціалізаціями всередині професії (універсальність професіонала); прагнення і уміння підвищити соціальний престиж професії в суспільстві, посилити інтерес суспільства до результатів праці у професії тощо.

Представники різних професій можуть володіти неоднаковими сторонами професіоналізму: в успішних спеціалістів ознаки професіоналізму можуть проявлятися у багатьох поєднаннях і формах індивідуальних профілів; в одного і того ж спеціаліста на всіляких ступенях його розвитку професіоналізм досягається за допомогою посилення різних якостей.

Тому професійна діяльність – це діяльність людини за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець.

Термін «компетентність» (з лат. *competens* (*compentis*)) означає «відповідний, здібний». В акмеологічному словнику він визначається як здатність до інтеграції знань та навичок, способів їхнього використання в умовах вимог зовнішнього середовища, що змінюється [6, с. 47]. При цьому професійна компетентність – це важливий показник і складова високого рівня професіоналізму в усіх видах діяльності. Професійна компетентність передбачає знання та ерудицію, що дозволяють людині кваліфіковано аналізувати питання сфери професійної діяльності, бути досвідченою у визначеній сфері, а також мати риси особистості, що дають можливість діяти відповідально і самостійно. Професійна компетентність проявляється в успішному вирішенні визначеного класу професійних завдань.

Поняття «компетентність» традиційного пов'язують із досвідом соціально-професійної життєдіяльності людини, що базується на знаннях та є інтелектуально і особистісно обґрунтованим.

На думку Дж. Равена, компетентність складається з великого числа компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного [130, с. 253]. Одні компоненти швидше належить до когнітивної сфери, а інші – до емоційної. Ці компоненти можуть змінювати один одного як складові ефективної поведінки. До того ж, види компетентності Дж. Равен вважає мотивованими здібностями.

З погляду діяльнісного підходу компетентність охоплює знання, уміння, навички, а також способи виконання діяльності на високому рівні кваліфікації відповідно до конкретних умов в інтересах забезпечення визначених потреб (Ю.М. Жуков, Л.А. Петровська та ін.) [36].

За особистісно-діяльнісного підходу компетентність може бути описана через співвідношення стану особистісної сфери людини і визначена як складна інтегративна риса особистості, що опосередковує діяльність і спрямована на підвищення її ефективності (А.Г. Асмолов [20], В.А. Ганзен, Г.А. Ковальов, А.К. Маркова та ін.)

У науковій літературі виділяють поняття «психологічної компетентності» (А.С. Гусьєва, Ю.Н. Ємельянов, Ю.М. Жуков, Е.С. Кузьмін, А.Ю. Панасюк, Л.А. Петровська, П.В. Растянніков, Е.А. Яблокова та ін.), «соціально-перцептивної компетентності» (А.А. Бодальов, В.Т. Зазикін, А.П. Федоркіна та ін.), «диференціально-психологічна компетентність» (С.В. Кондратьєва, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, А.А. Ренан та ін.), «аутопсихологічна компетентність» (А.А. Деркач, О.І. Жданов, А.П. Ситніков, Л.А. Степнова та ін.), «рефлексивна компетентність» (О.С. Анісімов, І.Н. Семенов, С.Ю. Степанов та ін.), «соціальна компетентність» (Н.А. Рототаєва).

Мета дослідження зумовила необхідність аналізу тієї наукової літератури, яка присвячена висвітленню проблеми професійного вдосконалення особистості. Тому необхідно згадати і про сучасні напрями акмеології. Дослідники їх виділяють кілька:

– загальні основи акмеології (А.А. Бодальов [29], Ю.А. Гагін, А.А. Деркач, Н.В. Кузьміна, Г.І. Хозяїнов);

– професійна акмеологія (А.А. Бодальов, Н.В. Кузьміна [77, с. 64], К.Е. Перепьолкіна), в рамках якої існує педагогічна акмеологія (А.А. Бодальов, А.А. Деркач [49], В.Н. Тарасова), – військова (В.Г. Михайловський, Л.Г. Лаптев, В.Н. Новіков), – соціальна акмеологія (А.І. Лященко, Г.П. Філіпова), – шкільна акмеологія (В.Н. Максимова), – медична акмеологія (В.П. Андронов, А.Г. Васюк, С.Н. Толстов);

– акмеологія управління (А.А. Деркач, В.Г. Зазикін та ін. [50]);

– креативна акмеологія (Н.Ф. Вишнякова, А.А. Деркач, К.Е. Перепьолкіна);

– синергетична акмеологія (В.П. Бранський, С.Д. Пожарський [60]);

– акмеологія освіти (Н.В. Кузьміна, А.А. Деркач, Н.П. Фетискін та ін.);

- корекційна акмеологія (В.Н. Тарасова);
- етнологічна акмеологія (В.П. Бранський).

Тому можна виділити неоднакові аспекти досліджуваної проблеми в науковій літературі, яка, зрозуміло, має здебільшого психолого-акмеологічне спрямування. Зокрема про вплив операційної сфери суб'єкта діяльності на ефективність професійної діяльності йдеться у працях Т.І. Артем'євої, С.Г. Геллерштейна, Д.Н. Завалишиної, Е.П. Ільїна, Н.П. Нечаєва, В.Д. Шадрікова та ін. Розвитку мотиваційної сфери у процесі професійного розвитку особистості приділяється велика увага у роботах Б.Г. Ананьєва, М.І. Дяченко, Л.А. Кандибовича, В.І. Ковальова, Е.А. Клімова, В.Е. Мільмана та ін.

Оскільки питання про вплив усяких сфер життєдіяльності на професійний розвиток суб'єкта є предметом дослідження психології та акмеології, то досліджувану проблему професійного вдосконалення працівника ОВС розглядаємо узагальнено під кутом зору філософії права. Основою для дослідження є низка праць із філософії права, а також роботи, які стосуються філософсько-правового осмислення акмеологічних проблем розвитку, професійного вдосконалення, компетентності тощо.

Через це для цього дослідження важливими є праці, які стосуються філософського підґрунтя проблеми вдосконалення особистості: «Акмеологія філософії успіху» під редакцією С.Д. Пожарського [11]; «Філософія і акмеологія» В.В. Ільїна; К. Роджерс «Становлення людини» [132]; Б.Г. Ананьєв «Людина як предмет пізнання» [15]; Дж. Равен «Компетентність в сучасному суспільстві: вияв, розвиток і реалізація»; Ю.Г. Волков, В.І. Добреньков, Ф.Д. Кадарія, І.П. Савченко, В.А. Шаповалов «Соціологія молоді» [37] та інші.

Також існує низка досліджень, що стосуються філософії права та деяких проблем становлення особистості працівника, зокрема: С.С. Алексєєв «Філософія права» [13]; О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін. «Філософія права» [165]; Е.Ю. Соловйов «Особистість і право» [144]. Наприклад, Н. Неновски у праці «Право і цінності» аналізує аксіологічну складову права [99], О. Хеффе у

роботі «Політика. Право. Справедливість» [168] а також Е.Ю. Соловйов у дослідженнях аналізують проблему взаємозв'язку етики і права.

Вагомими є також праці в галузі акмеології, психології та педагогіки, які стосуються акмеологічного виміру професійної самореалізації особистості: А.А. Бодальов “Вершина в розвитку дорослої людини: характеристики і умови досягнення” [29]; Е.Н. Богданов, В.Г. Зазикін “Вступ до акмеології” [27]; І.В. Кузьміна “Акмеологічна теорія підвищення якості спеціалістів освіти” [79]; М. Калаур “Акмеологічні аспекти формування особистісної зрілості студентів у процесі навчання у ВНЗ” [63]; Т.Я. Гуменна “Акмеологічне моделювання освітнього середовища” [44]; А.К. Маркова “Психологія професіоналізму” [86]; Ю.Н. Кулюткін “Психологія навчання дорослих” [81]; А.С. Гусєва, В.В. Козлов “Прикладні психотехнології в професійній діяльності” [46]; Е.Ф. Зеєр “Професійно-освітній простір особистості” [57]; Е.А. Клімов “Психологія професіонала” [72]; В.А. Сластьонін, І.Ф. Ісаєв, А.М. Міщенко, Е.Н. Шиянов та ін. “Педагогіка” [110] та ін.

Проблема акмеологічного виміру професійної самореалізації особистості розглядається крізь призму філософії у працях С.Д. Пожарського, В.В. Ільїна та ін. Питання власне професійного становлення працівника ОВС певною мірою розглядаються у роботах: В.І. Темченко “Формування професійної правосвідомості працівників міліції (проблеми теорії та практики)” [155]; К.А. Кліміна «Громадянсько-патріотичні цінності в акмеологічних дослідженнях» [70, с. 3], де йдеться про питання ролі громадсько-патріотичних цінностей для розвитку особистості; Ю. Шалакова «Вплив професійної самоосвіти на ефективність діяльності офіцера податкової міліції» [174], де аналізується вплив професійної самоосвіти на ефективність діяльності працівника; І.В. Бризгалова в роботі «Юридична деонтологія» розглядає основні фактори соціальних відхилень у роботі спеціаліста [33]; М.І. Фетюхін [161] аналізує етико-психологічні основи службового спілкування юриста і т. д. Проте праць, які б безпосередньо стосувалися досліджуваної проблеми акмеологічного

виміру професійної самореалізації працівника ОВС, із погляду філософії права немає.

Комплексний характер розкриття проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС зумовлює звернення до цілої низки загально- і конкретно-наукових методів філософського-правового, філософського, правового, акмеологічного, психологічного дослідження, згідно з якими досліджувана проблема розглядається в усій сукупності та цілісності багатовекторного аналізу.

Дослідження питання професійної самореалізації працівника ОВС ґрунтується на з'ясуванні проблематики професійного розвитку спеціаліста в межах філософії права. Цей підхід розроблено у структурі філософії права, акмеології, психології, філософської антропології.

Тому методологія дослідження передбачає комплексний підхід до вивчення проблем досягнення акме працівником ОВС. Він зумовлений необхідністю дослідження процесів розвитку з погляду взаємодії різних галузей знань і наук, міждисциплінарного аналізу явищ і процесів вдосконалення та професіоналізму. Комплексний підхід продиктований пошуком цілісного підходу до проблеми людини, її розвитку та інтеграції знань в окрему сферу, що є філософсько-правовим аналізом. Визначення комплексного підходу містить у собі скерування на виявлення різноманітності, багатофакторності, багатоаспектності онтологічних детермінант і складових. Він відмінний від системного підходу, специфіка якого полягає в пізнанні цілісності, впорядкованості й організованості об'єкта і сфери діяльності. Специфіка комплексного підходу в тому, що він задає орієнтир на єдність вивчення і реального практичного вдосконалення працівника ОВС. Він націлює на зіставлення таких різноаспектних модальностей, як, наприклад, реальний та ідеальний стан. Він дає стратегію перетворення наявного рівня розвитку у вищий, оптимальний, він поєднує часто розрізнені аспекти функціонування людини і її розвитку. Іншими словами, головна функція комплексного підходу в нашому дослідженні полягає в інтеграції різних якостей, властивостей, станів, модальностей людського буття. Тому цей підхід

спрямований не стільки на єдність наук, знань про людину, скільки на виявлення єдності і способів зв'язку її онтологічно різних якостей.

Саме тому у дослідженні проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС також широко застосовуємо міждисциплінарний підхід. Його сутність полягає у з'ясуванні предмета дослідження у зв'язку з філософськими, правовими, акмеологічною науками. Такий підхід створює основу для комплексного аналізу проблеми, дослідження її витоків та основних засадничих ідей. Таким чином розкрито онтологічну, гносеологічну, методологічну, аксіологічну складові проблематики, визначено її світоглядно-методологічну аксіоматику, обґрунтовано її цілісність.

Системний підхід виражається у пошуках закономірностей, зв'язків, структур акмеологічного розвитку працівника ОВС. Специфіка цього підходу в дослідженні полягає в тому, що його предмет не має чіткої рівневої будови і є онтологічно неоднорідною, але функціонально єдиною системою. Йдеться про систему особистості, яка перебуває в системі соціуму, соціальних відносин, систему праці, професії, власного життя. Це передбачає і залежні від особистості способи організації (самоорганізацію) і незалежні, усвідомлювані і неусвідомлювані, об'єктивні, а також зовнішні і внутрішні. Системний принцип забезпечує розгляд проблеми як цілісного й багатогранного явища та сприяє різнобічному й аналітичному розкриттю об'єкта наукової дисертаційної рефлексії і на цій основі формуванню єдиної концепції цієї проблеми;

Принцип гуманізму. Розкриваючи у стислому огляді загальний філософсько-методологічний зміст цього основоположного у розвитку людини принципу (через його історичну мінливість та інші причини) можна вказати на те, що першопочатково суспільством була напрацьована сама категорія ідеалу чи цінності як користі, інтересу, цілі, а вже потім розроблено розуміння людини як такої, що прагне досягати цієї цілі. Остання ідея визріла під впливом чітко окресленого протиріччя між реальним та ідеальним, соціальною несправедливістю, жорстокістю, пригніченням людини та ідеалами, що закладені

в цінностях. Тому людина постає не лише як носій цінностей, але і як борець з протидією двох сил – реальності та ідеалу.

Е. Кант зумів виділити цю моральну здатність людини піднятися над світом необхідності, жорстокості, стихійності і самій визначати свою поведінку за вищим законом людства [64, с. 23]. А сучасний екзистенціалізм зобразив цю альтернативу вже не як умоглядну абстракцію, а як життєвий стан конкретної людини, реальність буття якої полягає в самотності, закинутості, тривозі і у подібних переживаннях. Екзистенціалізм поєднав моральну проблематику з буденним життям, відійшовши від високих абстракцій добра і зла. Проте більше уваги приділялось констатуванню стану справ, ніж їх вирішенню. У завуальованому вигляді він намітив проблему як зберегти ідеали і тим більше здатність боротися за них перед лицем несправжнього життя, що стає все більш дрібним, буденним, незначним, несправжнім. Ця окреслена в екзистенціалізмі проблема проявляється тоді, коли вдається зіставити екзистенціалізм як буденну філософію життя і психоаналіз як психотерапевтичну практику, розуміння людини і психотерапії як пацієнта. Проблема полягає в тому, чи значать наведені факти те, що проблема змінилась, що питання не в тому, щоб дотримуватись ідеалів всупереч життєвим труднощам, а в тому, щоб знайти психотерапевта (і засіб) для того, аби виплутатися з цих труднощів (вже не зла і несправедливості, про що говорила грецька філософія, а життєвих проблем). Однак очевидно, що психотерапевт оперує вже не ідеалами і цінностями, а технологіями і методиками. Тому тут має місце протилежна суб'єктній парадигма: не сама людина долає свою недосконалість, труднощі життя, а з допомогою іншої особи (по суті вона стає пацієнтом, об'єктом). Тому не випадково, що найбільш актуальними в сучасній психології є дослідження оптимізму-песимізму, щастя, тобто психологічної здатності чи нездатності людини вірити у своє майбутнє, а тим самим в ідеали та цінності. Також важливими стали дослідження проблеми вкоріненості оптимізму-щастя в самій особистості (як її іманентної властивості) чи їхнього зв'язку з життєвим шляхом.

Найсуттєвішим є те, що акмеологічний підхід, на відміну від ідеології, що нав'язує цінності у свідомість людей, є особистісним підходом і тому він пропонує низку понять, сукупність орієнтирів, проблем, на ґрунті яких могли б заново відродитись цінності. Акмеологічний підхід орієнтує особистість на її особисте життя, звертаючи увагу на її “Я”, на все те, що було відчужене в епоху тоталітаризму.

Використовуючи акмеологічний підхід у дослідженні, ми акцентуємо на ідеалах розвитку особистості, зокрема на понятті “індивід”, оскільки слід звернути увагу на проблеми усвідомлення цінності здоров'я людини, піклування про працездатність, уявлення про пропорційні чи шкідливі для організму навантаження, тобто почати побудову життєвої основи в реальності через свідомість особистості. Тому слід дбати не лише про освіченість і навички особистості працівника ОВС у контексті його професійного росту, але й про підготовленість до життя у сенсі чи не головної проблеми сил фізичних, життєвих, а також емоційних, особистісних. Тому принцип цінності для нашого акмеологічного підходу збігається з принципом гуманізму і полягає у пріоритеті не абстрактних, за межами особи працівника цінностей, а цінностей його власної особистості, здоров'я, оптимізму, працездатності.

Проте побудову цінності самої особистості працівника, її достоїнства і духовності також слід починати не зі свідомості, не з ціннісних абстракцій, а з побудови ціннісно-емоційних основ особистості, перш за все у сфері виховання. У цьому сенсі слід погодитись із дослідником В.А. Пономаренком, який говорить про те, що завдання гуманізації педагогічного впливу на особистість у тому, щоб навчити її страждати від чужого болю, навчити її радіти від перемоги над собою і поважати смирення. Це завдання створення «живої етики доброчинності» та основа психології духовності професіонала [116, с. 13–18].

Питання полягає у тому, яким чином може бути створена основа духовності працівника ОВС. Частково відповідь на нього дають акмеологія, психологія, етика, а частково саме життя, його ситуації, у яких проходять іспит найвищі

цінності особистості. Саме тому важливою є спрямованість на аналіз життєвих протиріч, на способи їх вирішення і на висновки, які робить працівник ОВС.

Так, принципи цінності особистості і гуманізму спрямовані на три варіанти підтримки особистості працівника ОВС: шляхом визнання його якості як суб'єкта і його здатності самостійно долати життєві суперечності; на вивільнення, розвиток і актуалізацію його інтелектуальних можливостей, його свідомості як способів, володіння якими дає можливість особистості оптимально вирішувати суперечності; шляхом моделювання для особистості більш природних чи штучних ситуацій, у яких вона підіймається на новий рівень розкриття своїх можливостей.

Отже, важливим завданням на шляху до професійної самореалізації працівника ОВС з погляду філософсько-правового аналізу є не лише розвиток особистості до рівня, що вимагається суспільством чи працею (як працівника), чи до ступеня, який він задає сам (як індивідуальності), але й заради нього самого як такого. Гуманістичне завдання філософії права у формуванні професіонала ОВС полягає в тому, щоб сприяти справжності життя людини, повноті її самореалізації.

Важливе місце в дослідженні займає принцип розвитку. У сучасній науковій думці зблизились два напрями розуміння принципу розвитку: розуміння розвитку як стадіального, що має незворотній характер, процесу і розвитку як функціонування особистості в діяльності, у якій вона виявляється і розвивається.

Принцип розвитку у психології є багатограним, з огляду на це він переростає в соціальну сферу психологічного знання. Він розкриває і філо- і онтогенетичні особливості розвитку, і співвідношення індивіда з суспільством на різних етапах життєвого шляху, і вікові етапи розвитку, і розвиток особистості на життєвому шляху. Акмеологія, наближуючись за своїм предметом до галузі психології розвитку, має на увазі дослідження таких закономірностей, які потребують конкретизації принципу розвитку. Ця конкретизація передбачає: розуміння розвитку як вдосконалення, руху до зрілості, до оптимального, вищого рівня, "рух по висхідній"; здійснення розвитку (і його аналіз) через суперечності, що вирішуються суб'єктом; принцип розвитку в акмеології враховує

індивідуальний характер розвитку; розвиток розглядається в акмеології як розвиток у життєвому шляху і діяльності; акмеологія через особистість уперше встановлює зв'язок розвитку особистості на життєвому шляху і у професії; акмеологія враховує співвідношення потенційного і актуального розвитку особистості, націлена на виявлення її прихованих, нереалізованих можливостей.

Оскільки системоутворюючою основою акмеології виступає особистість, то необхідною є постановка проблеми культури особистості працівника ОВС як результату його розвитку і як способу життєдіяльності. Загалом цю проблему як проблему культурного розвитку особистості слушно зауважив А.А. Деркач, який виділив загальнокультурні параметри особистості, її культурний рівень. Він зараховував до визначення культурної особистості її освітні, кваліфікаційні параметри, здатність до використання науково-технічних досягнень, а також власне ставлення до духовної культури, ступінь активності власної інноваційної діяльності, систему її мотивацій, затрат, а також вибірковість, пов'язану зі смисловими, змістовними, якісними значеннями індивідуального способу діяльності [5].

Найбільш суттєвим моментом постановки питання виявилось співвіднесення особистості як такої, що досягла рівня культури із сучасними технічними, соціальними, професійними умовами життєдіяльності на відміну від численних підходів до особистості як творця, що здійснює свій вклад у культуру, чим обмежувалась друга сторона проблеми «особистість – культура» (перша – засвоєння культури, друга – творчий внесок у культуру окремих видатних особистостей).

Ми вважаємо, що критерієм культури особистості працівника ОВС стає оптимальність і конструктивність її власного самовираження, самореалізації і того способу соціальної професійної діяльності, яким вона здійснює цю діяльність. У них виражається досягнутий працівником вищий для нього рівень професійності, громадянськості, працездатності, гуманізму.

У дослідженні поставленої проблеми ми також застосовуємо аналітичний метод, що розглядає той чи інший аспект проблеми акмеологічного виміру

професійної самореалізації як завершену систему. Ми використовуємо і проблемно-історичний метод, в якому системний аналіз проблеми заснований на вивченні її еволюції. Порівняльно-історичний метод у дослідженні дав змогу компаративного підходу до проблеми вдосконалення особистості у зв'язку з різними концепціями розгляду «акме». Критичний розгляд проблеми використано для об'єктивування усіх аспектів ідеї професійного розвитку особистості. У роботі також використано аксіологічний підхід, на основі якого проаналізовано шляхи вдосконалення особистості через спектр культурних і релігійних цінностей та розкрито основні цінності у розвитку особистості працівника ОВС.

1.2. Філософсько-правове обґрунтування суті професійної самореалізації особи працівника ОВС

Подолання суспільством кризових перепон на шляху його розвитку, як і, зрештою, врахування високих досягнень світової спільноти, неможливі поза межами якісного зростання професійного рівня особистості. Сьогодні мусимо констатувати актуальність нових підходів до системи формування особистості, її свідомості та світогляду, що, безперечно, дозволяє зменшити прірву між індивідуальним, особистісним і суб'єктивно-діяльним вимірами її вдосконалення і розвитку. Понад те, вже наявні способи професійного формування особистості не повинні акцентувати винятково на навчальному процесі, а, передовсім, спрямовувати увагу на здатність усталювати власний інтерес людини до самопізнання, самореалізації, самовдосконалення на професійному розвитку. У цьому контексті важливого значення набувають відповідні технології розвитку особистості, що скеровували б у бік вирішення конкретних професійних завдань щодо практичної діяльності людини. Це,

безумовно, нашо́вхує на визнання неабиякої важливості, саме за новітньою орієнтацією, самореалізації особистості в умовах ХХІ ст.

Очевидно, що особистість в її акмеологічному вимірі трактується крізь призму багатьох якостей людини як індивіда, суб'єкта та її індивідуальності. У межах акмеологічного підходу до визначення особистості слушно навести обґрунтування Карла Роджерса, який зазначав, що «людина володіє величезними ресурсами для самопізнання, зміни «Я-концепції», цілеспрямованої поведінки, а доступ до цих ресурсів уможлиблюється лише за умови наявності певного клімату сприятливих психологічних установок» [132, с. 78–79]. Скажімо, сучасний рівень розвитку суспільства та держави ставить особистість у строгі рамки виконання низки завдань, що не завжди супроводжуються остаточним їхнім вирішенням. Наприклад, в умовах фінансової кризи та її непередбачуваності, професійних ризиків, неусталених моральних норм, нівеляції соціальної регуляції поведінки особистість опиняється у закритому колі самостійності, що для вирішення цих проблем опирається на стержень лише власних сил. Це змушує до переорієнтації типу особистості з “виконавця” на активний і самостійний тип. Як зазначає С.С. Алексєєв, у контексті спрямованості на трактування сучасного права, що опирається на буття вільної особистості, її внутрішній світ, первинність відводиться моралі, яка в межах егоцентризму трансформує філософсько-правовий аналіз у площину життєвих реалій, важливих для права на сучасному рівні його розвитку [13, с. 53–54].

У таких ситуаціях важливим є обґрунтування науки про цінність людини, її самореалізацію і здатність до ефективності у професійній самоідентифікації, а також набуття важливого соціального значення у суспільстві та державі, можливість жити повноцінним і багатовимірним життям тощо.

Враховуючи неспроможність традиційної парадигми пізнання життєдіяльності особистості в суспільстві та державі, спричинену переважно невідповідністю стереотипів пізнання сучасним соціальним вимогам, доцільно звернути увагу на концептуально новий підхід як синтез багатьох відомостей, що уможливить отримання цілісної картини особистості, при цьому враховуючи її

заангажованість щодо усіх можливих відносин та стосунків. Це зумовлює важливість такої науки, як акмеологія. Як слушно зауважують її дослідники, використання у межах акмеологічного пізнання філософських теоретико-методологічних положень дозволяє вибрати загальний напрям у створенні цілісного інтегративного підходу. Саме вони вказують на місце та способи пошуку оптимальної точки перетину наукових інтересів різних наук у дослідженні та вирішенні проблеми [10, с. 23].

Отже, використовуючи філософський потенціал, акмеологія набула нового інтегруючого значення, що спонукало її до вивчення, розвитку та оптимального сприяння цілісній самореалізації особистості. Однак необхідним виявився не лише категоріальний апарат філософії, але й, безумовно, її дотичність до низки інших наук, зацікавлених у вивченні рівнів формування особистості, зокрема це стосується і філософії права.

Загалом, на початку становлення акмеологія зосереджувалася винятково на факторах і закономірностях, що на найвищому рівні уможлиблювали досягнення зрілої людини у будь-якій сфері діяльності. Відтак, у ході свого розвитку акмеологія спрямовувалася на вдосконалення закладених ще у дитинстві навиків, умінь, морального досвіду, ціннісного ставлення до світу, мотиваційності як невід'ємних складових самореалізації особистості. У такий спосіб важливість акмеологічного виміру самореалізації особистості зумовлена можливістю її розвитку в межах особистісної формуючої складової як відображення використання внутрішніх ресурсів для своєї реалізації та вдосконалення. Адже в такому разі людина, опираючись на власний акмеологічний потенціал, впливає як на себе, навколишній світ і середовище, суспільство та державу, так і навпаки. Звісно, доцільно вказати й на латентність феномену оцінки потенціалу особистості, принаймні в оцінці внутрішнього потенціалу слід обов'язково опиратися на вже оцінений реалізований потенціал. Власне кажучи, необхідно брати до уваги всю сукупність особистісних досягнень людини, взявши за основу її двовимірність: інтенсивну (чим вищі досягнення, тим вищий потенціал) та

екстенсивну (чим більша кількість досягнень у різних сферах, тим вищий потенціал).

Вочевидь, рівень поширення модернізації у світовому масштабі зумовлений зусиллями фундаментального наукового знання, підвищенням значення професіоналізму спеціалістів, безпосереднім зв'язком теорії з практикою, самореалізацією особистості у межах розвитку своїх акмеможливостей та ін. Безумовно, усі ці засоби та цілі в сьогоднішніх умовах розвитку суспільства та держави, формування свідомого громадянина, дають змогу простежити підвищення культури, зокрема і правової, зростання професійності та рівнів спеціалістів, необхідність володіти бажанням і можливістю самовдосконалення та самореалізації, готовність людини до якісних трансформацій стосовно ціннісної ієрархії, міжособистісних стосунків, зокрема суспільних і загальнодержавних тощо.

У цьому контексті необхідно відзначити, що важливим для філософсько-правового обґрунтування суті самореалізації особистості є, безперечно, явище, яке в наукових колах прийнято виражати як «акме», що дає можливість не лише відобразити зв'язок між факторами, від яких залежить рівень самореалізації, але і вказати на особливість окремої науки, про яку вже йшлося, – акмеології.

Наприклад, у педагогічному словнику зазначається, що акмеологія є «міждисциплінарною наукою про найвищий індивідуальний розвиток зрілої людини, досягнення нею найвищого рівня соціальної зрілості як громадянина, спеціаліста, професіонала; вивчає закономірності та механізми поступу людини на шляху її розвитку (прибл. у період від 30 до 50 років) і досягнення нею найвищого рівня у цьому розвитку – акме» [62, с. 12]. Відповідно до наведеного визначення, одним із завдань акмеології є з'ясування відповідного виміру сформованості людини на вікових етапах дитинства і юнацтва для того, щоб вона вдало зуміла реалізувати власний потенціал на наступному етапі зрілості.

Тим паче, рівень розвитку особистості безпосередньо залежить і від конкретних обставин, в яких вона формується, і від особистісних прагнень – як стосовно світоглядних установок, так і щодо конкретних відповідей на визначені

обставини. Водночас, не слід помилково вважати, що якісні характеристики особистості формуються на основі певних об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на людину лише на її конкретному віковому етапі розвитку. Слід взяти до уваги те, що сучасний рівень розвитку особистості, безперечно, випливає із минулого рівня її розвитку, формуючи таким чином зумовленість поступу у зрілому віці умовами розвитку в дитинстві та юнацтві. З огляду на ціннісну орієнтацію на всіх етапах вікового розвитку особистості, на мотиваційну складову її діяльності, досвід пізнання, спілкування і відносин, професійний вибір особистої реалізації власне і формується акме людини як особистості, індивіда, суб'єкта суспільних відносин у зрілому віці. С.С. Алексєєв слушно підкреслював, що відмінність філософії правозаконності полягає у тому, що окрема особистість, будучи за своїм природним і вродженим статусом, вільною, самореалізовується в контексті визнання свободи іншої особистості і має можливість діяти відповідно до власного бажання та внутрішніх прагнень, без будь-яких дозволів чи обмежень, за умови непорушності законів [13, с. 134].

У цьому контексті, як зазначав А.А. Бодальов, саме акмеологічний вимір самореалізації особистості дає змогу вирішити завдання стосовно суті характерних особливостей, якими має володіти людина упродовж кожного вікового етапу свого розвитку для того, щоб досягнути найвищого рівня акме [29, с. 17–19]. Хоча і слід ураховувати мінливість тих чи інших обставин, що впливають на формування особистості, оскільки вони можуть бути сприятливими на одному віковому етапі розвитку і, водночас, несприятливими на іншому. Тоді, опираючись на акмеологічні засади, доцільно шукати відповідні компенсації недосягнутого рівня на одному з початкових етапів розвитку особистості за рахунок впливу як виховного, так і самовиховного виміру для того, щоб унормувати наявні відхилення у розвитку. На думку дослідника, цілком очевидно, що за умови визнання окремих конкретних обставин, які, тією чи іншою мірою, негативно вплинули на розвиток особистості, ступінь негативу наслідків може бути різним. У таких умовах, як зазначає А.А. Бодальов, досягнення людиною

індивідуального акме унеможлиблюється, що, у свою чергу, вплине на вибір у майбутньому відповідної професії [29, с. 22].

Загалом, це стосується й суті самореалізації особистості, оскільки від несприятливих передумов її розвитку безпосередньо залежить мотиваційна сфера життєдіяльності, зокрема й деструктивна правосвідомість, і деструктивне ставлення до суспільства, держави, оточення, що неодмінно призведе до протиправних дій, аморальних вчинків. Це вказує на важливість тих обставин, у яких і формується особистість.

На жаль, сучасний стан розвитку суспільства та держави відображає низький рівень акме розвитку особистості, що впливає на невідповідність бажання людини працювати за обраною професією і потребу в ній. Це, у свою чергу, притуплює прагнення людини до самореалізації, самовдосконалення і саморозвитку, беручи до уваги неготовність суспільства та держави забезпечити високорозвинену особистість необхідними матеріальними і морально-духовними благами. Крім того, з-поміж ключових завдань для досягнення людиною розвитку власного акме-рівня необхідно назвати, передовсім, активну творчу діяльність і потребу в самореалізації, самовдосконаленні, самовихованні тощо, не оминаючи, звісно ж, і наслідки впливу мікро- та макрофакторів.

Актуалізуючись як урахування базових можливостей самореалізації особистості та водночас беручи до уваги й регресивні впливи, акмеологічний вимір вказує на важливість стану відкритості особистості до його оптимізації. У свою чергу, головним стрижнем самореалізації особистості є успіх її реалізації та ідентифікації у суспільстві, що, безперечно, підтверджує важливість професійності та бажання до творчості як базових складових акме особистості. Звісно, професійність як прагнення досягти досконалості навиків і вмінь у певній сфері спеціалізації слід розглядати крізь призму сформованого світогляду громадянина, його суспільної свідомості, правосвідомості та відчуття відповідальності за участь у формуванні громадянського суспільства та демократичної і правової держави.

Характерною особливістю акмеологічного виміру філософсько-правового обґрунтування суті самореалізації особистості є успіх людини в контексті її самоідентифікації і самоствердження у суспільстві та державі. Це підтверджує важливість таких властивостей акме людини, як професійність і бажання до творчості.

Особистість у цьому контексті насправді досягає високого рівня розвитку, на перший погляд недосяжного для більшості людей, що виражається можливостями її ж індивідуальності, неповторності, гідності тощо. Хоча необхідно також брати до уваги професійний і духовний досвід людини, в контексті якого вона встановлює ті межі, у яких трансформується як суб'єкт професійної діяльності в суспільстві та державі, з одного боку, та як суб'єкт духовно-морального розвитку, з іншого.

Тому важливим є акмеологічний вимір філософсько-правового обґрунтування суті самореалізації особистості крізь призму можливості її розвитку в межах особистісної складової, яка формує людину як відображення використання її внутрішніх ресурсів для своєї реалізації та вдосконалення. У цьому разі людина, опираючись на власний акмеологічний потенціал, впливає як на себе, навколишній світ і середовище, суспільство та державу, так і навпаки.

Акмеологічний підхід до вивчення процесу формування готовності працівників ОВС до професійної самореалізації в умовах складної соціокультурної ситуації, а також переосмислення шляхів і перспектив подальшого розвитку особистості можливі в рамках теорії, що розглядає розвиток як постійне вдосконалення, підсумком якого є результат, досягнутий особистістю та суспільством.

Акмеологія (від грецького «акме» – пік, вершина, найвищий ступінь чогось) – нова наукова галузь, комплекс наукових дисциплін, об'єктом вивчення яких є саме людина в динаміці її саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення у різноманітних життєвих сферах самореалізації. Тому новий аспект наукового пізнання сутності проблеми самореалізації особи, вимагає перегляду традиційних поглядів на розвиток людини, підкресливши роль і

значення зрілої людини в сучасних умовах. Через те виникає низка проблем, що потребують вирішення. Актуальними є як проблеми осмислення життєвого шляху людини, так і досягнення результату на цьому шляху. Особливо актуальним є переосмислення основного принципу акмеології – вершинності як методологічної бази, що розкриває спрямованість у майбутнє. Також зростає потреба в розумінні змісту і стратегії життя, категорій соціального оптимізму, що дає підставу для виявлення цілепокладання особистості, мотивації та формування акме.

Розкриття суті самореалізації особи працівника ОВС є важливим завданням, вирішення якого можливе через упровадження акмеологічного підходу, що визначає продуктивність процесу саморозвитку, реалізації творчих потенціалів працівників, можливості їхнього кар'єрного росту.

Акмеологія є досить новою галуззю наукових знань у системі наук про людину, її предметом виступають «закономірності самореалізації творчих потенціалів дорослих людей на шляху до вищих рівнів продуктивності та професіоналізму» [60]. Як зазначають провідні науковці (А.О. Деркач, В.Г. Зазикін, Н.В. Кузьміна, С.С. Пальчевський), мета акмеології полягає в удосконаленні особистості, допомозі в досягненні нею вершин фізичного, духовного, морального і професійного розвитку, а також гуманізація розвитку. Ми цілком поділяємо погляди С.М. Калаур у тому, що саме акмеологія, яка є наукою про механізми вдосконалення людської діяльності на базі новітніх інноваційних технологій, повною мірою може сприяти зазначеним завданням [63, с. 49–52].

Треба констатувати, що сьогодні активно провадяться наукові дослідження, спрямовані на вирішення теоретичних проблем і розробку інтегративних методів формування “акме-соціуму” як національної стратегії; дослідження теоретичних проблем та розробку методів формування акмеологічної концепції розвитку професіоналізму; дослідження і розробку структури та складу акмеологічного інструментарію в системі прикладної акмеології.

До основних завдань, які розв'язує акмеологія, належать з'ясування індивідуально-психологічних особливостей розвитку людини на різних ступенях

зрілості та у період «акме»; виявлення важливих ознак, які повинні бути розвинуті у дошкільному, шкільному віці та юності, що дозволило б суб'єктові успішно виявити себе на етапі зрілості; дослідження з позицій творчості певних аспектів традиційних концепцій психології особистості, упровадження їх в акмеологічну науку; дослідження шляхів самореалізації та розкриття творчого потенціалу особистості; розробка акмеологічних концепцій формування професійної самосвідомості; аналіз руху на основі самовдосконалення та формування професійної майстерності; виявлення, опис і аналіз феноменології акме-форм у життєдіяльності людини; з'ясування у ході досліджень, наскільки професійний розвиток спричиняє екзистенціально-особистісний чи, навпаки, особистісний розвиток є лише побічним продуктом професійного; з'ясування механізмів і результатів впливів макро-, мезо-, мікросоціумів і природних умов на людину у період її підготовки до власного «акме» та упродовж нього; розробка стратегій організації життя людини, які б дали їй можливість усебічно й оптимально самореалізовуватися; удосконалення людської особистості, допомога їй у досягненні вершин у фізичному, духовно-моральному та професійному розвитку; вивчення можливостей продовження акме-періоду в житті людини.

Акмеологія швидко пододала всі необхідні етапи становлення, сьогодні склався понятійний апарат та визначилися основні наукові категорії (акмеологічний підхід, акмеологічні закономірності, акмеологічні умови і фактори, акмеограма, акмеологічний потенціал), успішно розроблений власний методологічний інструментарій. Поряд із загальнонауковими методами (аналізом, синтезом), в акмеології використовуються методи психології та педагогіки (опитування, спостереження, анкетування, тестування, моніторингу, моделювання), а також розроблено власні акмеологічні методи (акмеографічний опис, побудова акмеограми, життєві лінії особистості, акмеологічне інтерв'ю).

Предмет акмеології – це творчий потенціал людини, закономірності й умови досягнення суб'єктом діяльності різних рівнів розкриття творчого потенціалу, вершин самореалізації. Завдання акмеології – це забезпечення суб'єкта діяльності

знаннями і технологіями, які забезпечують можливість його успішної реалізації в різних сферах діяльності, а також у сфері обраної професії.

Акмеологія як наука про досягнення людиною вершин у обраній діяльності тісно пов'язана із визначенням внутрішніх механізмів, факторів досягнення професійної майстерності, оптимізації навчального процесу і підвищення кваліфікації завдяки пошуку найбільш оптимальних способів розвитку творчого потенціалу людини, самореалізації, розкриття резервних можливостей.

Оволодіння й застосування наукового знання працівником у сфері ОВС передбачає стимулювання самореалізації його творчого потенціалу і високий рівень свідомості, самосвідомості в навколишньому світі та професії. Ці процеси не можуть бути продуктивними поза синтезом емпіричних і наукових педагогічних та психологічних знань. Проблема полягає у тому, як наблизити спеціаліста до такого синтезу (наукові пошуки у цьому напрямі проводив, зокрема Б.Г. Ананьєв) [15].

Акмеологія комплексно дослідження процесів і способів здійснення багатьма фахівцями професійної діяльності, синтезуючи для цього досягнення інших наук про людину, перш за все філософії, соціології, психології, фізіології й педагогіки, для вивчення й аналізу акме-форм успішної і творчої професійної майстерності й розробки технологій розвитку професіоналізму.

Використання акмеологічного підходу в осмисленні проблем самореалізації працівника ОВС є вкрай важливим, оскільки посилює професійну мотивацію, стимулює розвиток творчого потенціалу, дає можливість виявляти та використовувати ресурси особистості для досягнення успіху у професійній діяльності. Тому період найвищого творчого успіху, професійної майстерності працівника – це гармонійне поєднання раніше досягнутих здобутків та усвідомлюваних можливостей; відкриття в собі нових можливостей і здібностей, розвиток креативності.

Період досягнення акме працівника ОВС має як особистісну, так і соціальну детермінацію. Спеціаліст вступає у стадію досягнення максимальної продуктивності через розкриття своїх здібностей, особистісних якостей,

життєвого та професійного досвіду. У той же час досягнення акме можливе тільки у разі суспільно важливої діяльності, реалізацією особистістю запитів суспільства, культури, професії. Акме – вершина професіоналізму – це стабільність високих результатів роботи, а також надійність.

Принагідно зазначимо, що вчені А.А. Деркач і А.А. Ісаєв визначають професіоналізм як властивість особистості, яка розвивається і проявляє себе в інтегрованому розвитку до дуже високого рівня складових підструктури психічних властивостей і характеру особистості, її досвіду і спрямованості. Проте цей рівень розвитку не є «піковим», «кінцевим» [48, с. 60].

Сьогодні можна констатувати, що важливим є дослідження самореалізації особистості, а, отже, і самовдосконалення. Це безпосередньо вказує на необхідність запровадження акмеологічного підходу в процес підготовки фахівців. По-перше, це надало б майбутнім працівникам ОВС суттєвої допомоги у роботі з людьми, які прагнуть прогресивно розвиватися та само реалізовуватися, головню, у професійній діяльності; по-друге, допомогло б самим працівникам ОВС досягнути вершин у навчальній діяльності та у професійній кар'єрі.

Досліджуючи основні поняття акмеології, В.В. Ільїн та С.Д. Пожарський зазначають, що акмеологічний підхід до вивчення явищ припускає розгляд їх з погляду вдосконалення та гармонії [60]. Як стверджують А.А. Деркач і В.Г. Зазикін, акмеологічний підхід – «базисна узагальнююча акмеологічна категорія, яка описує сукупність принципів, прийомів і методів, які дозволяють вирішити акмеологічні завдання та проблеми» [50, с. 9].

Саме з цієї позиції ми розглядаємо формування професійного працівника ОВС. На основі акмеологічного підходу формування особистості працівника ОВС можна трактувати як процес досягнення максимально можливого рівня розвитку теоретичної та практичної досконалості у професійній діяльності. Із цього погляду основна мета застосування акмеологічного підходу полягає у формуванні вміння вирішувати широкий спектр акмеологічних проблем і завдань професійної діяльності.

Слід погодитись із відомим дослідником А.А. Деркачем, який вважає, що своєрідність і особливість акмеологічного підходу до проблеми особистісного розвитку фахівців полягає у вивченні динаміки особистості, яка розвивається і припускає виявлення психологічних механізмів засвоєння і збагачення соціально-професійного досвіду, розвитку емоційно ціннісного сприйняття цілей професійної діяльності, формування адекватних потреб та мотивів діяльності [48, с. 10–12]. За допомогою акмеологічного підходу до професійної самореалізації працівника ОВС необхідно виробити звичку саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти і самоконтролю, тобто основних факторів досягнення стану акме. Однак для того, щоб ці акмеологічні фактори діяли, необхідні потужні стимули для майбутнього фахівця. Такими можуть стати мотиви досягнення.

За останні роки опрацьований і успішно застосовується акмеологічний підхід у дослідженні різного роду проблем особистісного розвитку, професійної діяльності, творчої самореалізації. Його суть у здійсненні комплексного дослідження цілісності суб'єкта, коли його індивідні, особистісні й суб'єктно-діяльнісні характеристики вивчаються в єдності і в усіх взаємозв'язках для того, щоб досягти вищих рівнів, до яких може піднятися кожен. Акмеологічний підхід, окрім того, припускає цілісність та інтеграцію в рамках єдиної системи не тільки дослідницьких, але й діяльнісних, розвиваючих моделей, алгоритмів і технологій.

У контексті акмеологічного підходу необхідним є нове осмислення та пошук ефективних напрямів реалізації професійної діяльності працівників ОВС, спрямованих на формування пізнавальної активності як стійкого утворення особистості працівника, що впливає на ставлення до соціального досвіду у всіх сферах життєдіяльності. Тому на основі акмеологічного підходу, формування професіонала у сфері ОВС можна трактувати як процес досягнення максимального для кожного працівника розвитку теоретичної та практичної досконалості у професійній діяльності.

Зокрема, акмеологічний підхід у підготовці до професійної самореалізації реалізується через вміння навчатися. Уміння навчатися – це способи організації індивідом своєї діяльності у засвоєнні знань, це вміння, яке сприяє засвоєнню,

організовує його, але не є складовою самого процесу засвоєння. Саме навчальні навички та вміння розвивають здатність до самоорганізації, реалізації своїх можливостей, самоконтролю і поступово ведуть до досягнення власного «акме». Отже, вища освіта має максимально розвивати особистість майбутнього працівника ОВС, формувати його «акме» як майбутнього професіонала. Працівникові ОВС повинні бути притаманні прагнення до постійного поповнення знань, здатність самостійно ставити і вирішувати різноманітні завдання професійного характеру. Через це оптимальним підходом до організації навчального процесу підготовки фахівців, які працюватимуть у сфері ОВС, згідно з окресленими перспективами, вважаємо акмеологічний підхід, що узгоджується із сучасними інноваційними методами організації професійної діяльності [84].

Акмеологічний підхід у сучасній системі професійної освіти призначений забезпечити зусилля професійної мотивації, стимулювати творчий потенціал, виявити особистісні ресурси майбутнього фахівця для досягнення вершин у професійній діяльності. Можливість ВНЗ у цьому спрямуванні – це підготовка особистості до ефективного практичного засвоєння діяльності не лише шляхом формування системи професійних знань та вмінь, а й через актуалізацію творчого потенціалу особистості. Акмеологічний підхід у підготовці фахівців призначений реалізовувати на практиці загальнолюдські цінності (аксіологічний аспект) і культурні ідеали (культурологічний аспект), раціональну організацію й творче самовдосконалення, свободу самовираження у професійній діяльності.

Аксіологічний (ціннісний) аспект в акмеологічному підході означає визначення факторів та умов формування професійно важливих цінностей, зокрема, вивчення права як основи для забезпечення повноцінного існування людини, засобу міжнародного спілкування тощо, на основі його цінності для виховання і професійного розвитку особистості працівника ОВС. У процесі підготовки спеціаліста до професійної самореалізації необхідне осмислення цих цінностей для розвитку особистості й майбутньої професійної діяльності. Система цінностей в акмеологічному підході в широкому сенсі є внутрішнім стрижнем

культури, інтегруючим елементом усіх гілок духовного виробництва (науки, етики, мистецтва, літератури), усіх форм суспільної свідомості.

Культурологічний аспект в акмеологічному підході дає можливість розглядати формування особистості майбутнього фахівця ОВС у процесі взаємодії духовної і матеріальної культури, спільної діяльності працівників один з одним; кожного учасника спільної діяльності, першою чергою, як суб'єкта культури, як вільну, активну індивідуальність, яка зорієнтована на вільну творчість.

У процесі особистісного зростання працівника ОВС, його самовдосконалення відбувається цілеспрямований самоаналіз і коректива професійно важливих якостей особистості, зокрема таких як самосприйняття, креативність, толерантність та інші. А також підвищується відповідальність за прийняття рішень, формується вміння прогнозування результатів, вибору оптимальних дій. Акмеологічний розвиток працівника ОВС – це його цілісний професійний розвиток як фахівця, особистості і духовно зрілої людини, ріст його самосвідомості.

Отже, досягти високого та якісного рівня професійного самовдосконалення працівника ОВС можливо на основі запровадження акмеологічного підходу. У контексті освіти майбутнього працівника акмеологічний підхід ми розглядаємо як найбільш продуктивний спосіб нагромадження знань із професійних дисциплін, що сприяють розвитку професійної спрямованості особистості, її творчого потенціалу. Акмеологічний підхід у формуванні спеціалістів створює методологічну стратегію, що базується на теорії акмеології, метою якої є створення умов для продуктивного професійного розвитку і саморозвитку творчої індивідуальності фахівця.

Професійне самовдосконалення працівників ОВС зумовлене способом власне самовдосконалення, яке слід розуміти як вирішення творчих завдань на різноманітних рівнях змістовного і смислового планів – особистісному, предметному, операційному. Тому організація професійного самовдосконалення працівників ОВС як процес передбачає його функціонування на різних ієрархічно

організованих і взаємопов'язаних рівнях – соціально-особистісному, рефлексивно-особистісному і предметно-операційному.

Механізм самовдосконалення як низка осмислених творчих актів за вирішення працівником ОВС завдань безпосередньо функціонує на рефлексивно-особистісному і предметно-операційному рівнях. Концептуальною схемою цього механізму є процес функціонування. Особливість характеристик кожної стадії цього процесу пов'язана з домінуванням на окремій із них рівнів смислового або змістовного планів [26, с. 7].

На першій стадії професійного самовдосконалення працівник повинен робити репродуктивні спроби одержати позитивний результат завдяки залученню набутих знань щодо теорії самовдосконалення і технології його організації. Ця стадія характеризується домінуванням на ній предметно-операційного рівня, тобто змістовного плану професійного самовдосконалення як творчості.

Зусилля суб'єкта самовдосконалення блокуються із різних причин: має місце неефективність застосованих ним методів, прийомів, засобів самовдосконалення або вони неадекватні поставленим завданням тощо. Блокада діяльності з самовдосконалення потребує домінування рефлексивно-особистісного рівня (рівня смислового плану), особистісної рефлексії як джерела подальшої успішної роботи над собою. Він домінує і на другій стадії.

Спрямованість особистісної рефлексії майбутнього працівника ОВС на самореалізацію творчого самовиховного процесу завдяки осмисленню ним самого себе і своїх творчих зусиль сприяє прориву блокади. Вже на подальших стадіях відбувається переосмислення суб'єктом самовдосконалення застосованих методів і засобів.

Смислова регуляція забезпечує поглиблення усвідомлення і осмислення працівником ОВС окремих деталей змісту самоформування певних професійно важливих вмінь [69, с. 37]. На цій стадії домінують рівні змістовного плану. Поступово під впливом смислової регуляції відбувається поглиблення усвідомленості і осмисленості майбутнім працівником соціальної сфери усього комплексу цілей самовдосконалення і способів їх досягнення. Зазначимо, що це

характерно для останніх стадій психологічного механізму професійного самовдосконалення, на яких знову домінують рівні смислового плану.

Концептуальна схема механізму професійного самовдосконалення працівника сфери ОВС – вихідна основа для його педагогічної організації на соціально-особистісному рівні. Тому у процесі аналізу суті професійної самореалізації можна виділити систему чинників: широкий загальний розвиток, великий запас знань, емоційність, здатність до інтенсивних вольових зусиль, наполегливу працю, інтенсивність мислення, гнучкість розуму, критичне ставлення до своєї праці та її результатів.

Відтак, потреба в усвідомленому вдосконаленні професійно значущих умінь та рис відрізняє активність у процесі самовдосконалення від усякої іншої активності. Ця потреба – рушійна сила професійного становлення працівника, який може створювати умови для безперервного розвитку особистості. Вона є пусковим механізмом самовдосконалення. Тому професійне самовдосконалення як сукупність творчих актів має багаторівневу природу, а його механізм функціонує на різних стадіях, що мають відмінні характеристики.

Самовдосконалення розвивається і функціонує згідно зі своїми внутрішніми закономірностями. До чинників цього процесу належить: багатогранність індивідуальних особливостей людини; об'єктивні умови життя і часу, необхідні для накопичення практичного досвіду; оволодіння самовдосконаленням як особливим видом діяльності [129, с. 176–178].

Існує низка індивідуальних особливостей особистості, від яких залежить професійне самовдосконалення, зокрема: природні дані; особливості і рівень інтелектуального, емоційного та вольового розвитку; спрямованість інтересів, потреб, поглядів.

Самовдосконалення є свідомою і цілеспрямованою діяльністю людини, яка спрямована на вдосконалення особистості та розглядається перш за все з погляду того, що необхідно вдосконалити. Працівник ОВС має ставити перед собою мету – якнайкраще підготуватись до професійної діяльності. Відповідно, змістом, завданнями професійного самовдосконалення є якості його особистості, які

професійно значущі. Це і високий рівень методологічної підготовки майбутнього спеціаліста, і підготовка його до постійного розвитку моральної та правової культури, розвиток здатності до широкої і відповідальної соціальної діяльності.

Існує три групи вимог до професійного самовдосконалення. Першу групу вимог до особистості працівників ОВС складають вимоги. До них як до представників суспільства, які впливають на інших перш за все своїм прикладом дотримання закону. Це морально-професійні якості працівника, у тому числі інтереси, потреби, переконання і мотиви поведінки. Науковці відносять сюди загальнолюдські якості, риси характеру і в цілому спрямованість особистості працівника.

Друга група вимог належить до його індивідуального досвіду – професійної підготовленості, до якої відносяться глибокі фундаментальні знання та знання фахових дисциплін.

Вимоги до розвитку його психічних процесів складають третю групу. Центральною проблемою інтелектуального самовдосконалення працівника є розвиток у нього рис уваги, уваги, мислення. При цьому проявляються такі типи мислення як аналіз конкретних соціальних ситуацій, визначення проблем у конкретних умовах, вироблення варіантів вирішення завдань.

Рушійні сили самовдосконалення працівників ОВС визначаються як зовнішніми соціальними вимогами, так і особистим ставленням до цих вимог. Подолання внутрішніх протиріч, що виникають між цими двома факторами, по суті, є процесом саморуху і саморозвитку. Отже, професійне самовдосконалення є продовженням і умовою успішного професійного виховання.

Водночас, працівники повинні володіти і досвідом самостійної роботи над збагаченням знань і умінь, над розвитком своєї особистості. А оволодіння будь-якою діяльністю проходить тільки у процесі самої діяльності.

Другою умовою виникнення потреби у самовдосконаленні є сформованість у свідомості особистості образу ідеального працівника ОВС. Активне професійне самовдосконалення починається після того, як особа ретельно познайомиться з

обраною професією, з вимогами, які вона пред'являє до нього. Професійні вимоги до особистості працівника ОВС стають потужним рушієм практичної дії. Головна функція вимог – орієнтація у процесі адаптації до професійної діяльності і спонука до цілеспрямованого формування особистості. Це – підготовчий (перший) етап для самовдосконалення, етап утвердження у позиції працівника ОВС. Другий етап – це етап програмування змін у своїй особистості. Третій етап – етап реальних дій самозміни якостей особистості. Однак, якщо етап реальних дій, а він актуалізується саме під час соціальної практики, не буде усвідомлений достатньою мірою, то самовдосконалення не набуде дієвого характеру. Працюючи над собою, спеціаліст ОВС проходить важливий етап у процесі самовиховання – етап мислення і уявлення. Завдяки уяві та судженням працівникам вдається передбачити свої майбутні вчинки.

Четвертий етап – етап практичної реалізації накопичених знань, на якому можуть утворюватися не просто дії, уміння, але необхідні звички, властивості особистості. В ідеалі слід виробити таку систему мобілізації працівника на його самовдосконалення, за якої він виробляв би в себе навички самостереження і самопізнання; вчився проектувати зміни в своїй особистості; свідомо керував своєю поведінкою, розвитком необхідних якостей; вчився керувати своїм фізичним і психічним станами.

У теорії професійного самовдосконалення на перший план виступає професійне мислення як відбиток інтелектуально-духовного самовдосконалення. Доцільно виділити три рівні професійного мислення [109].

Перший рівень становлять професійні переконання працівника. На цьому рівні утворюється професійна інтуїція до всіх явищ, з якими він зіткнеться в майбутній роботі. Другий рівень самовдосконалення у сфері мислення полягає у набутті професійних знань, формуванні умінь і навичок, які б давали можливість складати варіанти своїх професійних дій. Працівник оволодіває практикою, яка спирається не тільки на розумовий, алей на морально-вольовий потенціал, який також розвивається у процесі самовдосконалення. Морально-вольове самовдосконалення своєю чергою посилює інтелектуально-мислительне

самовдосконалення. Третій рівень полягає у самостійній професійній творчості, яка проходить під час соціальної практики. Внесення елементів нового дає працівникові змогу вважати себе підготовленим фахівцем.

Метою практичної підготовки працівників ОВС є створення умов для застосування знань зі спеціальних дисциплін, у виробленні вмій і навичок самостійно провадити роботу з різними суспільними групами. Практична підготовка працівників ОВС формує у них здатності та вміння спостерігати, аналізувати, оцінювати особисті вчинки і вчинки інших людей, робити узагальнені висновки щодо покращення роботи, підвищення творчого потенціалу та вдосконалення професійної майстерності [121].

Зміст практичної підготовки неможливо уявити без дидактичних, організаторських, перцептивних, експресивних, сугестивних, науково-пізнавальних здібностей та професійних умінь: інформаційних, організаторських, конструктивних, гностичних, комунікативних, якими повинен володіти спеціаліст.

Робота працівника у сфері ОВС неможлива без поєднання різноманітних прийомів, що є виявом педагогічної техніки. Він повинен керувати своїм емоційним станом, технікою мови, знімати зайве напруження, спілкуватися з людьми, колегами по роботі. Науковці І.А. Зязюн, С.Д. Омельченко, Н.Н. Тарасевич визначають педагогічну техніку як сукупність прийомів і засобів, що сприяють успішній організації роботи [17]. Саме оволодіння педагогічною технікою допомагає спеціалісту глибше, професійно, талановито виразити себе, досягти позитивних результатів у практичній діяльності.

Компоненти практичної підготовки є вкрай важливими у професійній діяльності працівника ОВС. Усі вони тісно пов'язані між собою і утворюють цілісну єдність у діяльності спеціаліста. Саме в такому поєднанні професійні здібності, вміння і педагогічна техніка складають основу практичної підготовки.

Професійна діяльність працівника ОВС у соціальній роботі підпорядковується індивідуальним закономірностям, найхарактернішими з яких є усвідомлення необхідності організації діяльності не за наказом, а за внутрішнім

бажанням і мотивом; уміння брати на себе відповідальність під час виявлення й вирішенні важливих професійних проблем; висока професійна компетентність, самостійність суджень, оперативність і сміливість щодо прийняття рішень; наявність особистої методики, досвіду, сприятливої морально-психологічної атмосфери, що сприяє ефективності роботи; здатність до постійного самовдосконалення, творчого пошуку; вміння швидко пов'язувати нові знання з уже набутими [26, с. 6].

Спеціаліст ОВС неодмінно має вірити у свої сили, прагнути завершити розпочату справу і в той же час критично ставитися як до себе, так і до людей, вміти зіставити свої можливості з суспільними вимогами до цього виду професійної діяльності.

Завдяки професійним умінням, працівник реалізує свої професійні функції, зокрема передає соціальний досвід. До основних професійних умінь належать пізнавальні, конструктивні, комунікативні, інформаційні, організаторські.

Пізнавальні вміння як відображення загально-інтелектуальних здібностей працівника ОВС передбачають вміння спостерігати і розуміти людей, їхній внутрішній світ; уміння орієнтуватися в отриманій інформації, вибирати з неї необхідне для своєї діяльності; усвідомлювати і контролювати свій фізичний і психічний стан, регулювати свою поведінку.

Ці вміння і здібності можуть розвиватися і стихійно, проте ефективним є їх свідомий саморозвиток, де значна роль належить спостережливості. Спостережливість ґрунтується на увазі, сприйнятті, мисленні та пам'яті. Спостережливість – не частковий психічний процес, а властивість особистості працівника ОВС. Спостережливість – це вміння “вбирати в себе” те, що бачиш, чуєш, і обдумувати це. Це зацікавлене сприйняття, що супроводжується інтенсивною роботою розуму. Становлення спостережливості пояснюється з погляду теорії її поетапного формування розумових дій. Цей процес відбувається через основні перехідні етапи. Спочатку нагромаджуються знання про ті зовнішні ознаки, в яких проявляються емоційні, інтелектуальні та вольові процеси і стани особистості. Спостерігаючи, необхідно потім проаналізувати.

Конструктивні вміння – це здатність планувати, передбачати хід і результати соціально-правової роботи. Для цього необхідно володіти розвинутим професійним мисленням та уявою. Основний шлях оволодіння конструктивними вміннями – це накопичення досвіду уявного моделювання соціально-правового процесу і його результатів.

Комунікативні вміння як і пізнавальні є загальнолюдськими вміннями. Проте для спеціалістів соціального фаху вони є професійною якістю їхньої особистості. Майбутньому спеціалістові ОВС необхідно знати форми і культуру спілкування та володіти ними. Предмет спілкування завжди зумовлює змістовий характер людської взаємодії. Залежно від того, що виступає предметом спілкування, його змістом, змінюються, розширюються різновиди спілкування: побутове і ділове, спеціально-професійне, загальнонаукове, соціально-політичне, соціально-педагогічне, інформаційно-комунікативне. Щоб можна було використовувати у професійній комунікативній діяльності різні види спілкування, кожен працівник ОВС має знати основні вимоги до комунікативної діяльності.

На цій підставі працівник повинен уміти вислухати, “почути”, зрозуміти, роз’яснити, довести, відповісти, переконати, створити позитивну емоційну атмосферу для довіри чи ділового настрою, знайти підхід до особи, кожен має володіти відповідними професійними якостями – знаннями та вміннями, які загалом можна віднести до “комунікативної професіограми” працівника ОВС: знати професійний мовленнєвий етикет і володіти ним; уміти формулювати цілі і завдання професійного (ділового) спілкування; уміти ставити запитання і професійно на них відповідати; володіти навичками ділового спілкування і вміти управляти ним залежно від визначених цілей; аналізувати конфліктні і кризові ситуації і робити з них адекватні висновки; доводити, аргументувати, спростовувати, переконувати, досягаючи водночас узгодженості і компромісу; вести бесіду, полеміку, дискусію, суперечку, співбесіду, ділову розмову, диспут, круглий стіл, переговори тощо, спрямовуючи їх на вирішення прогнозованого, позитивного і вмотивованого результату; володіти технікою і логікою мовлення; відповідними мовленнєвими структурами і лексичними одиницями, що

впливають на емоційно-експресивний стан особи; говорити лише тоді, коли є що сказати співбесіднику.

Високий професіоналізм у соціальній роботі працівника ОВС є надзвичайно важливим чинником, оскільки цей вид діяльності відноситься до професій типу “людина – людина”, і досить часто від рішень, прийнятих фахівцем, який реалізує їх, залежить доля людини. Тому одним із завдань працівника ОВС є допомога особі знайти себе, своє місце в житті, зорієнтуватися у нових соціально-правових умовах, відносинах.

У процесі самовдосконалення необхідно оволодіти на професійному рівні такими інформаційними вміннями, у яких відобразилась би орієнтирна, виконавча і контрольна функції професійної діяльності. Основним засобом інформування є мова, а також мовлення. Самостійне опанування інформаційними вміннями є предметом самовдосконалення.

Організаторські уміння нагромаджуються в працівників у процесі роботи та навчання. Існують такі рівні оволодіння організаторськими вміннями: репродуктивний – працівник діє згідно з інструкцією або копіює організаторські дії керівника чи інших осіб; адаптивний – працівник здійснює спроби переносу колишнього досвіду організаторських дій у нові, але типові ситуації; моделюючий – працівник відповідно до завдання доцільно планує і реалізує дії, забезпечує виконання тієї чи іншої діяльності; творчий – працівник проявляє достатню самостійність, ініціативу, здійснює волонтерську діяльність, вміє побудувати перспективу, поставити цілі та завдання, організувати їх виконання, оцінити результат.

Існує низка критеріїв професійного самовдосконалення працівників: постановка мети, визначення професійно значимих цілей та завдань самовдосконалення; планування – вибір засобів та способів, дій і прийомів у цілях самовдосконалення; самоконтроль – здійснення контролю за результатами самовдосконалення; корекція – внесення необхідних змін у процес і результати роботи над собою [68, с. 83–86].

С.Л. Рубінштейн вважав, що однією із суттєвих умов досягнення високого результату самовдосконалення є не тільки вироблення у себе необхідних якостей, а діяльність, спрямована на вирішення життєво значущих завдань, які мають визначену соціальну цінність [134, с. 338].

Тому важливим соціальним феноменом самовдосконалення особистості є колективне самовдосконалення. Важливу роль у колективному самовдосконаленні відіграє лідер, який спроможний збуджувати колективні інтереси і колективну відповідальність на досягнення кінцевого результату, тобто формування необхідних соціальних, професійних та індивідуально-особистісних якостей кожного члена групи.

Провідною лінією колективного самовдосконалення є колективно розроблені та затверджені самозобов'язання [89, с. 273–275]. В основі таких зобов'язань можуть бути суспільні, трудові, спортивні та інші професійно значимі справи, а також розвиток особистості кожного спеціаліста. Колективні самозобов'язання – це, по суті, колективні вимоги до кожного члена групи, а тому важливий засіб мобілізації і організації зусиль працівників у їх спрямованості на кінцевий результат – стати справжнім кваліфікованим спеціалістом.

Починається організація колективного самовдосконалення з вивчення стану справ, з'ясування професійних та інших ціннісних орієнтацій. Це можна робити за допомогою індивідуальних бесід, спостережень, анкетного опитування та ін. Важливо, перш за все, “озброїти” працівників знаннями теорії самовдосконалення. Від цього їхня робота над собою стає більш свідомою і продуктивною. Важливо, щоб самовдосконаленням займалися всі члени групи – це потрібно для підтримки і стабілізації мотивації самовдосконалення.

Для працівника ОВС засоби акмеології – це шлях досягнення високих результатів праці, закономірності самовдосконалення, самокорекції, самоорганізації, способи організації такого професійного середовища та застосування таких можливостей, які б сприяли створенню у кожного індивіда свого акме, навіть усупереч негативним чинникам.

Ступінь негативних наслідків впливу несприятливих обставин (у тому числі і професійного середовища) на подальший цілісний розвиток спеціаліста може бути більш або менш глибоким. Під впливом несприятливих обставин можуть сформуватися псевдоцінності, у наслідок чого виникають антисуспільні потреби і негативні соціально-психологічні характеристики особи (відсутність поваги до інших людей, ставлення до них як до об'єктів маніпулювання, невіра у власні сили, невміння протистояти труднощам, намагання уникати ситуацій, в яких можлива невдача). Тому досягнення вершини в професійній діяльності неможливе, якщо не виявиться ґрунт, що забезпечить високу мотиваційну присутність у певний вид діяльності, захопленість нею. Без відповідної мотивації не будуть максимально розвиватися здібності та особистісний потенціал, що дають людині можливість здійснити свій внесок у професійну справу.

На думку Т.Я. Гуменної, необхідною умовою для досягнення акме у професійній діяльності є цілеспрямований розвиток такої якості, як інтрогенна активність: людина не звикає бездумно дотримуватися формули “роби, як я”, яку часто вкорінюють у її свідомість авторитетні для неї люди, а за рахунок постійної активної роботи свого внутрішнього світу прагне до самостійно виношених, а іноді й вистражданих рішень і дій. Ось чому прагнення до досягнення успіху як значима особистісна якість повинна бути сформована у професійній діяльності працівника ОВС [44].

Зростаюча увага до акмеологічних вимірів формування спеціаліста ОВС зумовлена потребами сучасного суспільного розвитку, гуманізації і гуманітаризації суспільства і освітнього процесу, з одного боку, і очевидними суперечностями між підвищеними вимогами до духовної культури сьогоденного громадянина (аксіологічний аспект) і не завжди достатнім рівнем ерудиції, професіоналізму, загальнокультурної підготовки (акмеологічна парадигма). У період переоцінки цінностей у суспільстві, зміни їхньої ієрархічної системи актуалізується проблема нового професійного мислення і такої реалізації професійних амбіцій, яка б відповідала запитам суспільства і самореалізації особистості.

Центральною постаттю оновлення професійної майстерності у сфері ОВС виступає працівник, його професіоналізм та ціннісні орієнтації. Тому виникає необхідність поглиблення знань не лише з актуальних проблем права, але й акмеології як науки про досягнення вершин розвитку особи та аксіології як науки про цінності, формування у працівників загальногуманістичних і загальнонаціональних цінностей.

1.3. Акмеологічні основи формування особистості працівника ОВС

За визначенням, акмеологія особи це – досягнення власного «акме» – вершини духовного, інтелектуального, фізичного розвитку, нової якості життя (психологічна та філософська складова). Тому слід згадати і про науку аксіологію, до сфери дослідження якої входять складові формування і розвитку гуманістичних якостей особистості, зокрема: ті, що визначають змістовий аспект спрямованості особи (доброзичливість, чуйність, доброта та інші); різні форми вираження орієнтацій (благородство, толерантність, тактовність, делікатність та інші); ставлення до себе (самоповага, аутосимпатія); до світу (непрагматичний вектор спрямування, позитивна емоційна оцінка); до інших людей (повага до гідності, визнання права на життя і щастя кожної особистості).

У щоденній практиці людина звичайно користується близькими за значенням поняттями “всебічний розвиток особи”, “духовний розвиток”, “особистісно орієнтований підхід” тощо. Однак ці поняття, хоч і є близькими за значенням, проте не є абсолютно тотожними. Якщо “всебічний розвиток особи” є

категорією переважно соціально-педагогічною, то у понятті “акмеологія” акумульовані психологічна, педагогічна, політична і філософська складові.

У контексті дослідження важливо звернути увагу на те, що людину можна розглядати як індивіда (складний живий організм), особистість (ядром якої виступають ставлення людини до різних сторін дійсності) і суб’єкт діяльності (професіонал). Власне закономірності досягнення у професійному розвитку найбільш високого оптимального рівня і є предметом нашої уваги, оскільки розвиток особистості працівника ОВС ми розглядаємо крізь призму акмеології.

Важливим є те, що ознакою нашого часу стала відмова суспільства від жорстких понятійних схем, шаблонів і зразків. Останні десятиліття і в нас, і на Заході активно переосмислюються глибинні культурні й пізнавальні основи “класичних” соціальних наук. Тому вищий професіоналізм і творча майстерність фахівців – один з найважливіших власне людських ресурсів, який стає фактором оптимального розв’язання насущних глобально-кризових проблем [54, с. 101]. У цьому соціокультурному контексті акмеологія як інтегративно-комплексна наука, що вивчає закономірності й технології розвитку професіоналізму й творчості як акме-форм оптимального здійснення всіляких видів професійної діяльності, застосовує з метою вивчення й аналізу акме-форм, успішної й творчої професійної майстерності та розробки оптимальних технологій розвитку професіоналізму комплексні дослідження процесів і способів здійснення різними фахівцями професійної діяльності, синтезуючи для цього досягнення інших наук про людину, насамперед філософії, соціології, психології, фізіології, генетики та педагогіки.

Акмеологічність можна розглядати в синхронному плані як самовдосконалення людини, і в діахронному – як її професійної соціалізації. Потреба акмеології у сучасній Україні в умовах ринкових відносин, державотворення й демократичного суспільства набуває особливої актуальності. Для цього необхідні активні люди, високі професіонали, які мають ініціативу, діловитість, організованість й творчий потенціал.

Оскільки на сучасному етапі акмеологія є фундаментальною наукою про вдосконалення людини, про досягнення нею вищих результатів, про закономірності самовдосконалення, самокорекції, самоорганізації, безсумнівно, важливим є те, що цілісний розвиток людини як природної істоти (індивіда) як особистості, як суб'єкта діяльності (головним чином як професіонала) залежить від конкретних умов та обставин, в які потрапляє людина на кожному етапі свого життєвого шляху. Суттєвими є цінності людини, що визначають вчинки, досвід пізнання, спілкування, діяльності, оскільки все це позначається на параметрах тієї професійної вершини, до якої йде людина як індивід, як особистість і як суб'єкт діяльності.

Професійно-особистісний розвиток фахівця зумовлений багатоплановою діяльністю всіх суб'єктів, що беруть участь у ньому. Подібна діяльність забезпечує продуктивний і гармонійний розвиток мотиваційно-ціннісних, інтелектуальних, емоційно-вольових, соціально і професійно важливих якостей.

Акмеологічними умовами високоефективної системи професійно-особистісного розвитку майбутнього фахівця є урахування принципів стратегії самовдосконалення, пов'язаних із розвитком сутнісних сил і здатностей людини, що дозволяють їй вибирати оптимальні можливості життєвого шляху, з вихованням ініціативи й відповідальності у природній і соціальній сферах, із забезпеченням можливостей для особистісного і професійного зростання, із самовизначенням, самореалізацією, оволодінням засобами, необхідними для досягнення інтелектуально-моральної волі, зі створенням умов для розвитку й саморозвитку творчості, індивідуальності людини, її духовного потенціалу.

Активізація свідомо вольової діяльності особистості із засвоєння значеннєвого змісту усвідомлюваних мотивів, вибіркової актуалізації спонукань, опредметнення значимих для особистості потреб реалізується через підвищення уваги до професії, розкриття її гуманістичної сутності, актуалізацію ідеалу фахівця професії. Слід усвідомлювати особистісно й суспільно значимі перспективи у професійній діяльності, стимулювати процес самовдосконалення. Системне пізнання і створення умов для самоперетворення особистості

працівника ОВС у процесі його професійної діяльності передбачає розробку й реалізацію відповідного змісту моделей, алгоритмів, розвивальних технологій, адекватних засобів структурно-функціонального, методичного й управлінського забезпечення, моніторингової діагностики й оцінки динаміки професійно-особистісного розвитку фахівця [75, с. 17].

В особи, яка справді прагне стати професіоналом у сфері ОВС, має бути певний набір визначених якостей: велика особистісна значимість загальнолюдських цінностей, захоплення своєю справою, креативність, самостійність, працелюбність, наполегливість, впевненість у собі і своїх духовних та фізичних силах.

Філософсько-акмеологічне підґрунтя формування особистості працівника ОВС полягає у тому, що у Всесвіті все має свій смисл, у тому числі і життя окремо взятої людини; у кожної людини є те, до чого вона прагне, є свій смисл буття, свої цілі в житті (часто цей смисл змінюється упродовж життя); уявлення про смисл життя відрізняється у чоловіків і жінок, в дітей і дорослих; існують люди, у яких смисл життя не змінюється – це творча праця, такі люди називаються видатними; у кожної людини є своє акме, кожен може стати видатним; необхідні складові для цієї якості закладаються ще в дитинстві, такі, наприклад, як інтерес до оточуючого світу; підштовхнути людину до звершення можуть важкі життєві ситуації, наприклад, війна; у кожній людині є невичерпна творча енергія, слід лише навчитися керувати нею; життя сповнене випадковостей, але все можна подолати, якщо впевнено іти до своєї мети; важливим моментом у досягненні вершини професійного успіху є віра у власні сили, тому можливо досягнути всього, коли в це вірити і наполегливо йти до своєї цілі, свого акме.

Акмеологічний підхід до особистості вироблявся, зокрема, у рамках психологічної науки і філософської антропології. Філософська антропологія – це філософське вчення, яке досліджує специфіку буття людини в світі. В акмеології розглядають особистість у контексті комплексного підходу до людини, який розробив Б. Анан'єв (особистість це суб'єкт діяльності, суб'єкт спілкування,

суб'єкт пізнання, кожному з яких властива якісна специфіка способів активності, організації і здійснення діяльності, спілкування, пізнання) [14]. Акмеологічний підхід розглядає розвиток упродовж усього життя людини. Акмеологія враховує не тільки прогресивні, потенційні можливості при визначенні розвитку особистості, але й її регресивні варіанти і виявляє та діагностує для її оптимізації самою особистістю чи з допомогою акмеологічної підтримки. Наприклад, за допомогою критеріїв будується схема рівнів розвитку особистості і діагностичний стан особистості належить до певного рівня для того, щоб визначити не тільки, які етапи, але і те, які рівні розвитку вона повинна ще пройти і які засоби необхідні для здійснення цього розвитку по ієрархії.

Акмеологія враховує закономірності, виявлені психологією, для того, щоб розвиток особистості здійснювалося не стихійно-емпірично, а цілеспрямовано, з їхнім урахуванням. У цьому акмеологія зближується з педагогікою: вона не просто досліджує процеси розвитку, а вносить практику розвитку і удосконалення особистості як центральну наукову задачу. На відміну від педагогіки, акмеологія ставить своїм завданням не тільки і не стільки отримання особистістю знань, але й удосконалення її самої, її мислення, здібностей, навичок і вмінь.

У психології особистість із самого початку, із народження, вважають суб'єктом [14]. Акмеологи ж переконані, що якість суб'єкта – це якість, яка пов'язана зі становленням, розвитком і досягненням особистістю вищого рівня свого розвитку [9, 10, 11, 12, 15 і т.д.]. Особистість як суб'єкт досягає вищого рівня розвитку, який не має стандартного для всіх людей значення (порогу) і вищий рівень цього розвитку вимірюється можливостями її індивідуальності. Для кожної особистості вищим буде різний рівень. Отже, в акмеології особистість розглядається у контексті життєвого, професійного, духовного шляху.

Основна парадигмальна характеристика особистості як суб'єкта полягає у тому, що всі свої особливості, можливості як психічні, так і особистісні (розум, волю, мотивацію, здібності), особистість використовує як ресурси і засоби оптимального вирішення життєвих і діяльнісних завдань, оптимального здійснення спілкування, пізнання, діяльності, життя [135, с. 70–74]. Особистість,

досягаючи вищого рівня розвитку, на якому розкривається її індивідуальність, здійснює максимальне самовираження і самореалізацію, стає суб'єктом. Особистості як суб'єкту властива здатність до вирішення протиріч.

Поняттям “суб'єкт” в цьому розумінні позначається найбільш досконала якість людини, її прагнення до ідеалу і досягнення цього ідеалу. За розкриття механізму самореалізації і самовираження враховується індивідуальність особистості. По-перше, суб'єкт використовує свої індивідуальні можливості, переваги; по-друге, він створює індивідуальні композиції із об'єктивних і суб'єктивних складових діяльності.

Якщо особистість у процесі свого функціонування береться за вирішення завдання, яке є значно перевищує її можливості, то вона опиняється у ситуації на межі своїх психічних і навіть фізіологічних можливостей і ресурсів. Акмеологічна підтримка, відповідно, має зовсім різний характер. Для одного типу особистості потрібна актуалізація її рефлексивних здібностей, для другої – організаційних, для третьої – здібностей планувати свій час. Є типи особистостей, що діють стихійно та емоційно, хоча нібито й ініціативно, проте мінімально використовують свій інтелект. У інших мінімальна мотивація, низька самооцінка, хоча високий рівень інтелекту.

Отже, акмеологічні рекомендації повинні даватися з урахуванням знання типологічних особливостей особистості. Акмеологія повинна тісно співпрацювати із психологією. Підтримка акмеологами особистості мусить досягнути мети – її ідеального стану найбільш економним, конструктивним і гуманним способом.

Характеризуючи людину в різні періоди вікового розвитку, доцільно акцентувати увагу на таких ознаках як пізнавальні процеси (суб'єктивні форми відображення людиною об'єктивної дійсності, які дають людині знання про оточуючий світ і про себе саму, сюди належать процеси відчуття, сприйняття, пам'яті, уяви, мислення); почуття (особливий вид емоційних переживань); емоції (суб'єктивні реакції людини на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників); мотиви (збуджувачі, які спонукають активність людини, сюди належать установки, ідеали); потреби (необхідність чи недостатність чогось що є необхідне

для підтримки життєдіяльності організму, внутрішній двигун активності); поведінка (система реакцій відповідей людини у вигляді складних і простих дій, вчинків); “Я-концепція” (сукупність усіх уявлень, які є в людини про себе самого як індивіда, особистості і суб’єкта діяльності).

Дослідники зазначають, що розвиток психофізіологічних функцій сягає свого оптимуму до 25 років [147]. Розвиток пізнавальних психічних процесів у цей період носить нерівномірний характер, а розвиток інтелектуальних характеристик продовжується, при чому доросла особистість сама може контролювати хід свого інтелектуального розвою і досягати висот професійної майстерності та творчості. Розвиток сфери почуттів відбувається на тлі вирішення головних проблем дорослості – досягнення ідентичності і близькості. У цілому, емоційна сфера вже сформувалася, вона є стабільною. Для цього віку найважливішими потребами є утворення сім’ї, вибір професійного шляху. Найбільш значними мотивами вибору професії є практичні міркування, батьківські установки, бажання реалізувати свої здібності, цікавість до професії, її престижність і орієнтація на ту систему цінностей, що утворилася.

У 30 років на зміну романтичним цінностям приходять більш практичні: на перший план виступають зовнішні фактори мотивації праці у вигляді заробітної плати. Багато уявлень про себе, які формує “Я-концепція” у цей період, продовжують збагачуватися досвідом подружнього партнера, професіонала, громадянина.

Поведінка у період ранньої дорослості пов’язана з оволодінням професійною діяльністю і самовдосконаленням у ній, створенням власної сім’ї, вихованням дітей, а також із проведенням вільного часу, відпочинковою діяльністю. Кожна сфера людської активності характеризується специфічним характером діяльності і спілкування. Провідним фактором розвитку у період ранньої дорослості є трудова діяльність, а головними завданнями цього віку є професійне самовдосконалення і створення сім’ї.

На думку науковців, у людей, які досягнули віку середньої дорослості (40–60 років), помітне відносне зниження характеристик психофізіологічних функцій.

Однак це не впливає на працездатність і дозволяє зберегти творчу активність [147]. Особливості інтелектуального розвитку і показники інтелектуальних можливостей багато в чому залежать від особливостей самої особистості, від її життєвих установок, планів і життєвих цінностей. Головна особливість цього віку – досягнення мудрості (володіння широкими фактичними і процедурними знаннями, вміння оцінювати події та інформацію у більш широкому контексті й здібності справлятися з невизначеністю).

Середній вік може бути періодом розквіту сімейного життя, кар'єри, творчих здібностей, проте людина все частіше починає задумуватися над тим, що вона є смертною, і що її життя має часові рамки. Праця стає важливим джерелом людських почуттів. Майже всі емоції пов'язані з ходом трудової діяльності, її успіхами чи невдачами. Основними мотиваціями виступають реалізація свого творчого потенціалу; необхідність передати знання наступному поколінню; турбота про збереження близьких відносин з рідними і друзями; підготовка до спокійного і забезпеченого життя в старості. З огляду на всі ці чинники, відбувається коректування системи цінностей у трьох пов'язаних між собою сферах: особистісній, сімейній і професійній. Різкі соціальні і життєві зміни в будь-якій із цих сфер (передчасний вихід на пенсію, скорочення на роботі, втрата дитини чи члена подружжя, вимушений переїзд на нове місце життя) можуть викликати мотиваційну кризу.

Критичною точкою мотиваційної кризи є втрата людиною центрального життєвого мотиву – сенсу життя і утворення вакууму, подолати який допомагає потреба в самоповазі і самореалізації [88]. Поведінкові особливості зумовлені тим, що у віці середньої дорослості провідним видом діяльності є праця. До цього віку більшість людей нагромаджують достатньо великий досвід у вибраній професійній діяльності, який дозволяє компенсувати вікові зміни в організмі. Більшу частину вільного часу люди витрачають на додаткові заробітки і забезпечення побуту, тому самореалізацію у відпочинку можуть дозволити собі не всі. У цілому, покоління 40-літніх стає авторитетом як для тих, хто молодший, так і для тих, хто є старшим від них. Батьки ними вже не керують, діти в них ще

не сумніваються. Впевненість у своїх силах дозволяє їм приймати відповідальні рішення з такою легкістю, яка раніше була їм недоступна. Ось чому категорію 40 – 60-літніх називають поколінням керівників.

Дорослість і зрілість є найважливішим для акмеології ступенем життєвого циклу людини. Розвиток людини – це необоротні, спрямовані, закономірні зміни її як індивіда, особистості і як об'єкта [10, с. 182]. Структуру розвитку становлять індивідуальні і особистісні утворення, здібності, що проявляються в характері набутих знань, навичок, умінь у тих видах діяльності, в яких людина зайнята. Проте не всі зміни, які проходять при виконанні різних видів діяльності, можна класифікувати як розвиток. Дуже важко встановити спрямованість розвитку, тобто проходить прогрес чи регрес.

Дорослість – віковий ступінь у житті людини, що характеризується процесами розвитку особистісних якостей, за якими стоять оволодіння основними цінностями життя і культури. Проте слід зазначити, що кількість прожитих людиною років з моменту народження мало значить для розуміння її якостей як суб'єкта діяльності. Значно більшу інформацію для отримання реальної картини дає її біологічний, соціальний і психологічний вік. Біологічний скаже про ступінь відповідності віковим нормативам розвитку всіх систем організму, соціальний – про наявність прав і обов'язків, якими він володіє, і про рівень їх реалізації в певних ситуаціях. Третій дає картину сформованості інтелекту людини, її почуттів, волі, мотиваційної сфери, характеру, здібностей. Тільки всі разом, пов'язані в єдину цілісну систему показників, вони дозволяють зробити висновки про ступінь наближення людини до стану дорослості чи вже досягнення дорослості.

Нерівномірність показників біологічного, соціального і психологічного віку залежать від об'єктивних і суб'єктивних факторів, тому дорослість людини – це феномен, який є досить складним. Так, одна людина, дійшовши до ступеня дорослості, може бути не зрілою фізично, але зрілою соціально і психологічно, а інша – навпаки, може бути фізично зрілою, але не зрілою ні психічно, ні

соціально. Необхідно мати на увазі, що критерії зрілості неоднакові у народів, які належать до різних культур.

Отже, зрілість – ступінь у розвитку людини, коли вона стає здатною повноцінно виконувати свої громадянські, подружні і батьківські обов'язки і соціально та продуктивно проявляти себе як діяч у тій чи іншій конкретній сфері праці [10, с. 184].

У контексті дослідження важливим є розгляд філософсько-правового аспекту акмеологічних засад формування особистості. Це, безумовно, дозволить окреслити, з одного боку, рівень реалізації особистості як громадянина, як спеціаліста, як професіонала в тій чи іншій сфері діяльності, та, з іншого – умови і фактори, що цьому сприяють або ж перешкоджають.

У межах ХХІ століття достатньою мірою актуалізується прагнення до інтеграції і на загальнодержавному рівні, і на рівні соціальних інститутів, і на рівні окремої людини. Відповідно, перед особистістю постає неабиякої ваги завдання особистого розвитку, вдосконалення, решті-решт удосконалення своєї професійності. Це свідчить про важливість збереження й укріплення не лише тілесного, але й, передовсім, духовного здоров'я. У цьому контексті саме акмеологічний вимір сьогодні є одним із найперспективніших щодо вивчення професійної самореалізації особистості. Зрештою, тематика професійної самореалізації особистості є ключовою для акмеології як окремо сформованої на початку 90-х рр. ХХ ст. науки.

Необхідно відзначити, що характерною особливістю самореалізації особистості є, безумовно, успішність її прояву та утвердження у суспільстві, що, своєю чергою, підтверджує основні властивості «акме» людини, з-поміж яких професіоналізм і відкритість до творчості. Тобто, професіоналізм – це основа основ успішності у професійній діяльності, а тому більшою мірою й успішності всього життя людини, оскільки уможливорює удосконалення навиків, задатків і, зрештою, максимально розкриває саме кваліфіковані можливості людини [119, с. 211-212]. Своєю чергою творчість відображається у творчій спрямованості людини на пізнавальну діяльність.

Важливими в усвідомленні суті професійної самореалізації особистості є, передовсім, низка суто акмеологічних завдань, з-поміж яких: наукове обґрунтування і вираження феноменології акме як найвищого рівня розвитку особистості; дослідження об'єктивних і суб'єктивних факторів, що визначають якісно-кількісну характеристику акме; розкриття закономірностей і механізмів, наявність яких передбачена можливістю людини досягти власного акме.

Фактично, можемо говорити про рівень зрілості людини та вершину цієї зрілості. Це, безумовно, дозволить відобразити, з одного боку, рівень реалізації особистості як громадянина, як спеціаліста, як професіонала в тій чи іншій сфері діяльності, та умови і фактори, що цьому сприяють або ж перешкоджають, з іншого боку.

Коли йдеться про акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС, то слід неодмінно вказати на: відчуття відповідальності за прийняття тих чи інших рішень, без нанесення шкоди іншим людям; необхідність піклування про порядок та дотримання закону, відповідно стежити за реалізацією справедливості, свободи тощо; здатність і вміння активно брати участь у житті суспільства, виражаючи верховенство права та дотримання основних прав і свобод людини та громадянина; здатність до конструктивного вирішення різного роду проблем своєї професійної діяльності, вдосконалюючись і розвиваючи свою самість.

Урешті-решт саме творча діяльність уможливорює досягнення людиною досконалості, як і сприяє максимальній самоактуалізації.

Ключовою особливістю підвищення рівня професійності людини є, передовсім, формування її ж професійної культури та самовдосконалення. Сьогодні, поряд із соціальними, правовими, філософськими та морально-етичними вимірами культури, простежуються її власне акмеологічні засади соціально-перцептивної компетентності професіоналізму. У цьому контексті необхідно відзначити, що акмеологія, опираючись на дослідження людини гуманітарними науками, забезпечує оптимальну реалізацію практичної діяльності в рамках самовдосконалення особистості та її професійного розвитку.

Загалом, акмеологічні засади, методи, принципи та моделі використовуються не лише для вдосконалення професійної діяльності особистості, але й для реалізації філософсько-правових основ її розвитку. Для прикладу, якщо юридична освіта в загальному своєму вимірі спрямована на максимально можливий високий рівень, то, беручи до уваги проектування акмеологічних засад на юридичну освіту, перш за все використовуватимуться акмеологічні технології стосовно реалізації інноваційних методів, принципів і форм викладання дисциплін юридичного спрямування у навчальному процесі.

У такому контексті базована на акмеологічних засадах інноваційна юридична освіта не стільки асимілює найкращий педагогічний досвід, скільки використовує наукові досягнення і досвід сучасного розвитку науки, особливо, що стосується філософії гуманізації освіти, творчості, акмеологічного виміру професійного вдосконалення особистості тощо.

Так, у рамках сформованих сьогодні соціально-економічних умов (освітні процеси здійснюються у складно організованих соціокультурних системах, які функціонують у динамічно мінливому соціотехнічному середовищі) актуалізується проблематика філософсько-правового значення акмеологічних засад формування особистості.

Безперечно, професійний розвиток кожної особистості опирається на певний культурний фон [57, с. 44–47]. У цьому контексті увага зосереджена на нормативно-правовому вимірі культури, пов'язаному здебільшого з правовим полем діяльності особистості. Це, своєю чергою, виражає компоненти нормативно-правової компетентності розвитку особистості. Хоча слід брати до уваги й діяльнісні компоненти в цьому разі юридичної освіти, враховуючи її спрямованість на прийняття і реалізацію правових рішень як вираження практично-діяльнісного виміру компетентності розвитку особистості. Тобто як нормативно-правовий, так і практично-діяльнісний виміри компетентності уможливають соціалізацію розвитку особистості. Тим паче, що ефективність обидвох вимірів безпосередньо залежить від рівня (акме) розвитку людини у сфері правової свідомості та правової культури.

Існує чимало суб'єктивних і об'єктивних чинників, які, взаємодіючи, впливають на акме-розвиток особистості. Звісно сам термін «акме» є не лише ключовим в акмеології, але й достатньою мірою використовується у всіх, без перебільшення, науках, що тією чи іншою мірою торкаються проблеми людини, її розвитку, самовдосконалення тощо. Інколи цим терміном означають вершину здоров'я людини, інколи вершину її розвитку як особистості, вершину розвитку її професійних задатків. Водночас, як зауважують окремі дослідники акмеологічної тематики, досягне людиною акме є обмеженим невеликим тимчасовим проміжком [70]. Це наводить на переконання, що у межах формування громадянської позиції особистості необхідно, все ж таки, опиратися саме на акме громадянської свідомості, акме патріотизму та акме професіоналізму як відображень формування громадянина.

Тут ідеться винятково в межах формування вершини громадянської зрілості особистості. На думку вчених, це актуальний вибір якостей особистості, система та програма ставлення (до держави, громадянського суспільства, прав і обов'язків, до себе як громадянина), які уможлиблюють успішну соціальну та професійну самоактуалізацію [10, с. 163]. Адже необхідно брати до уваги те, що значимість акме-розвитку громадянської свідомості людини зумовлюється саме наявними економіко-політичними, соціально-правовими та політико-суспільними процесами у світі, загалом, і в державі, зокрема. Фактично, формування особистості в таких умовах має базуватися на усвідомленні своєї участі в громадянському житті суспільства та держави, актуальності саморозвитку та самовдосконалення.

Наприклад, у педагогічному вимірі акмеологічних засад формування особистості, громадянська свідомість трактується в межах відображення інтересів особистості, суспільства та держави. Беручи до уваги позицію педагогів-учених щодо виокремлення ними авторитарного, демократичного, ліберального, свобідного виховання як наслідок слід вказати і на прагматичне, аксіологічне, колективне, індивідуальне виховання тощо [110, с. 227]. Отже, можемо стверджувати, що домінуючим тут буде саме визначена та сформована

громадянська позиція особистості як і філософсько-правова специфіка її реалізації у суспільстві (формуючи громадянське суспільство) та в державі (впливаючи на становлення демократичної і правової держави) за допомогою акме-розвитку своєї професійної діяльності.

Як слушно з цього приводу виловлюються низка вчених, зокрема А.А. Деркач, за умови формування акме – людини у взаємозв'язку з іншими суспільними відносинами (я – моя сім'я, я – мої друзі, я – мій колектив, я – жителі мого міста, я – громадяни моєї держави) уможлиблюється реалізація у суспільстві та державі власне громадянської свідомості людини як розвиненої особистості, впливаючи на наповнення акме людини певним змістом і смислами [10, с. 166]. У свою чергу Є.Н. Богданов, В.Г. Зазикін та ін. наполягають на наявності визначених акмеологічних умов і факторів, що безпосередньо впливають на формування професійності особистості. На їхню думку, за умови впливу деяких умов і факторів на розвиток професійності, їх необхідно трактувати як акмеологічні [27, с. 29].

Сьогодні доводиться констатувати теоретизованість ключових акмеологічних засад, які визначають рамки дослідження формування особистості в цілому. З-поміж них необхідно назвати значущі обставини, що впливають на досягнення високого професійного розвитку як особистості, так і її практичної діяльності (акмеологічні умови); найголовніші причини з рушійними стимулами як основні детермінанти професійності особистості та її практичної діяльності (акмеологічні фактори). Тобто вирізнення двох цих засад зумовлене об'єктивною та суб'єктивною їхнього складовою.

Як зауважує Н.В. Кузьміна, саме акмеологічні фактори є і суб'єктивними (передбачаючи мотиви, спрямованість, інтереси, задатки, компетентність та ін.), і суб'єктивно-об'єктивними (передбачаючи організацію професійного середовища, якість управління, професійність керівників тощо). На думку дослідниці, найважливішими акмеологічними факторами визначаються прагнення людини до самореалізації, високі особисті та професійні стандарти, високий рівень професійного сприйняття і мислення, престиж професійності та ін. [77, с. 64].

Філософсько-правове значення акмеологічних засад формування особистості, безперечно, буде опиратися саме на трихотомії об'єктів, з-поміж яких: людина, держава та діяльність. Проте, як зауважують окремі дослідники акмеології посилення, під час дослідження цього явища можуть бути використані й інші конкретні методологічні засади акмеології, зокрема такі: суб'єктивна діяльність, життєдіяльність, активність, потенційність, єдність особистості та діяльності, прагматичність, реалістичність та ін. [10, с. 168].

Можемо з упевненістю відзначити, що формування акме свідомого громадянина з усвідомленням особистої патріотичності та професійності є тривалим процесом і конкретним результатом розвитку особистості. У цьому контексті активізуються суспільні цінності (не абсолютизовані в їхньому державному розумінні) відповідні до інтересів особистості, загальнолюдські цінності, які впливають на формування громадянської позиції, забезпечуючи, водночас, соціальну адаптацію і самоактуалізацію особистості в умовах формування громадянського суспільства та демократичної і правової держави. Отже, аксіологічний вимір відношення людини до суспільства та держави визначається системою таких філософсько-правових взаємодоповнюючих особливостей як когнітивна, емоційна, мотиваційна, діяльнісна.

Як стверджує К.А. Клімін, акме громадянина – вершини громадянської зрілості – виражається у сформованих в умовах цілеспрямованого розвитку особистості системі та програмі її ставлення до держави, громадянського суспільства, прав та обов'язків, до себе як громадянина, як можливості соціальної адаптації і самоактуалізації [70].

У такому контексті філософсько-правове значення акмеологічних засад формування громадянина полягає в усвідомленні актуальності знання історії, традицій, культури, звичаїв своєї держави. Діяльність слід організовувати відповідно до правових норм, засад формування громадянського суспільства та демократичної і правової держави. Все це має опиратися на загальнолюдські цінності та усвідомлення себе в загальнолюдських масштабах як громадянина усієї планети. Як зауважує А.А. Деркач, формування акме зрілості громадянина

більшою мірою залежить безпосередньо від особливостей наявної системи відношення «держава – особистість» [10, с. 170].

Тому важливим є те, що не лише акме-розвиток професійності особистості актуалізується в нинішніх умовах формування суспільства та держави, але й набувають значимості проблеми, пов'язані з дослідженням акмеологічних засад становлення особистості у філософсько-правовій ретроспективі. Беручи до уваги важливість громадянської свідомості як однієї із ключових особливостей соціальної адаптації людини, вважаємо за доцільне акцентувати увагу власне на акме-значимість життєдіяльності громадянського суспільства, яке формується на основі акмеологічних умов та факторів у їхньому суб'єктивному та об'єктивному вимірах.

Проаналізовані наукові праці засвідчують, що проблему акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС, безперечно, певним чином висвітлено і з'ясовано як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідженнях. У них детально проаналізовано проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації, однак питання професійного вдосконалення працівника ОВС розглядається лише в загальних рисах, побіжно. Ми вважаємо, що такий стан наукового осмислення зазначеної проблеми не є достатнім. Тому наша робота певною мірою покликана заповнити цю прогалину. Робимо спробу залучити до дисертаційного дослідження результати пошуків, проведених у цій сфері згаданими авторами, і водночас їх поглибити, розширити і дати свою концепцію бачення проблеми.

Висновок до розділу. Слід констатувати актуальність нових підходів до системи формування особистості, її свідомості та світогляду. У цьому контексті важливого значення набувають відповідні технології розвитку особистості, що скеровували б у бік вирішення конкретних професійних завдань щодо практичної діяльності людини. У цьому аспекті важливим є обґрунтування науки про цінність людини, її самореалізацію і здатність до ефективності у професійній самоідентифікації, а також набуття важливого соціального значення у суспільстві

та державі, можливість жити повноцінним і багатовимірним життям. Саме акмеологія, використовуючи філософський потенціал, бере на себе інтегруюче значення, що спрямовує її до вивчення, розвитку та оптимального сприяння цілісній самореалізації особистості.

Необхідно відзначити, що важливим для філософсько-правового обґрунтування суті самореалізації особистості є, безперечно, явище, яке в наукових колах прийнято виражати як «акме», що дає можливість якимось чином відобразити зв'язок між факторами, від яких залежить рівень самореалізації, так і вказати на особливість окремої науки – акмеології. Рівень розвитку особистості працівника ОВС безпосередньо залежить і від конкретних обставин, у яких вона формується, і від особистісних устремлінь: як стосовно світоглядних установок, так і стосовно конкретних відповідей на конкретні обставини. З-поміж ключових завдань для досягнення працівником ОВС розвитку власного акме-рівня необхідно назвати, передовсім, активну творчу діяльність і потребу в активній самореалізації, самовдосконаленні, самовихованні.

Характерною особливістю акмеологічного виміру філософсько-правового обґрунтування суті самореалізації особистості є успіх людини у контексті її самоідентифікації і самоствердження у суспільстві та державі. Це підтверджує важливість таких властивостей акме людини як професійність і бажання до творчості. Важливим є акмеологічний вимір філософсько-правового обґрунтування суті самореалізації особистості крізь призму можливості її розвитку в межах особистісної складової, яка формує людину як відображення використання її внутрішніх ресурсів для своєї реалізації та вдосконалення. У цьому разі людина, опираючись на власний акмеологічний потенціал, впливає як на себе, навколишній світ і середовище, суспільство та державу, так і навпаки.

Через це період досягнення акме працівника ОВС має як особистісну, так і соціальну детермінацію. Спеціаліст вступає у стадію досягнення максимальної продуктивності через розкриття своїх здібностей, особистісних якостей, життєвого та професійного досвіду. У той же час досягнення можливе тільки у разі суспільно важливої діяльності, реалізацією особистістю запитів суспільства,

культури, професії. Розкриття суті самореалізації особи працівника ОВС є важливим завданням, вирішення якого можливе через упровадження акмеологічного підходу, який визначає продуктивність процесу саморозвитку, реалізації творчих потенціалів працівників, можливості їхнього кар'єрного росту. Оволодіння й застосування наукового знання працівником ОВС передбачає стимулювання самореалізації його творчого потенціалу і високий рівень свідомості, самосвідомості в навколишньому світі та професії. Ці процеси не можуть бути продуктивними поза синтезом емпіричних і наукових педагогічних і психологічних знань. Використання акмеологічного підходу в осмисленні проблем самореалізації працівника ОВС посилює професійну мотивацію, стимулює розвиток творчого потенціалу, дає можливість виявляти та використовувати ресурси особистості для досягнення успіху у професійній діяльності.

Акмеологічний підхід, по-перше, надає працівникам ОВС суттєву допомогу у роботі з людьми, які прагнуть прогресивно розвиватися та самореалізовуватися, головню, у професійній діяльності; по-друге, допомагає самим працівникам ОВС досягнути найвищих вершин у навчальній діяльності та у професійній кар'єрі. Отже, на основі акмеологічного підходу формування особистості працівника ОВС можна трактувати як процес досягнення максимально можливого рівня розвитку теоретичної та практичної досконалості у професійній діяльності. Із цього погляду, основна мета його застосування полягає у формуванні вміння вирішувати широкий спектр акмеологічних проблем та завдань професійної діяльності.

У процесі особистісного зростання працівника ОВС, його самовдосконалення відбувається цілеспрямований самоаналіз і коректива таких професійно важливих якостей особистості як самосприйняття, креативність, толерантність, відповідальність. Також підвищується відповідальність за прийняття рішень, формується вміння прогнозу результатів, вміння вибору оптимальних дій. Акмеологічний розвиток працівника ОВС – це його цілісний професійний розвиток як фахівця, особистості і духовно зрілої людини, ріст його

самосвідомості. Професійне самовдосконалення працівників ОВС зумовлене способом самовдосконалення, яке слід розуміти як вирішення творчих завдань на різних рівнях змістовного і смислового планів – особистісному, предметному, операційному. Тому організація професійного самовдосконалення працівників ОВС як процес передбачає його функціонування на різних ієрархічно організованих і взаємопов'язаних рівнях – соціально-особистісному, рефлексивно-особистісному і предметно-операційному. Самовдосконалення особистості працівника ОВС розвивається і функціонує згідно зі своїми внутрішніми закономірностями. Чинниками цього процесу є багатогранність індивідуальних особливостей людини; об'єктивні умови життя і часу, необхідні для нагромадження практичного досвіду, оволодіння самовдосконаленням як особливим видом діяльності.

Завдяки професійним умінням працівник реалізує свої професійні функції, зокрема, передає соціальний досвід. До основних професійних умінь належать пізнавальні, конструктивні, комунікативні, інформаційні, організаторські.

Для працівника ОВС засоби акмеології – це шлях досягнення високих результатів праці, закономірності самовдосконалення, самокорекції, самоорганізації, способи організації такого професійного середовища та застосування таких можливостей, які сприяли б створенню у кожного індивіда свого акме, навіть усупереч негативним чинникам. У контексті дослідження важливим є розгляд філософсько-правового аспекту акмеологічних засад формування особистості. Це дозволяє окреслити, з одного боку, рівень реалізації особистості працівника ОВС як громадянина, спеціаліста, професіонала в тій чи іншій сфері діяльності, а з іншого, – умови і фактори, що цьому сприяють або ж перешкоджають.

Коли йдеться про акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС, то слід неодмінно вказати на відчуття відповідальності за прийняття тих чи інших рішень, без нанесення шкоди іншим людям; необхідність піклування про порядок та дотримання закону, відповідно стежити за реалізацією справедливості, свободи тощо; здатність і вміння активно брати участь у житті

суспільства, виражаючи верховенство права та дотримання основних прав і свобод людини та громадянина; здатність до конструктивного вирішення різного роду проблем своєї професійної діяльності, вдосконалюючись і розвиваючи свою самість.

Отже, важливим є те, що не лише акме-розвиток професійності особистості працівника ОВС актуалізується в нинішніх умовах формування суспільства та держави, а й набувають значимості проблеми, пов'язані з дослідженням акмеологічних засад становлення особистості у філософсько-правовій ретроспективі.

Розділ II.

КЛЮЧОВІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

АКМЕОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ПРОФЕСІЙНОЇ

САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКА ОВС

2.1. Особливості формування професійної самореалізації працівника ОВС

Готовність особистості до професійної діяльності і професійного росту у сфері ОВС містить у собі мотиваційні, пізнавальні та вольові компоненти. Так, мотиви відображають прагнення стати працівником ОВС і потребу успішно виконувати свої професійні обов'язки із розкриття злочинів, розслідування кримінальних справ, дослідження причин злочинності і їхньої кваліфікованої профілактики. У цій же сфері перебуває прагнення майбутнього спеціаліста до досягнення професійних успіхів, намагання показати себе як спеціаліста з кращого боку.

Мотиваційно-ціннісна основа самореалізації працівника ОВС передбачає стійку трудову мотивацію, у якій домінують мотиви досягнення успіху, ідентифікації високих стабільних доходів із роботою працівника ОВС, матеріального і духовного благополуччя; провідні цінності – професійні та національно-державні, потім групові та індивідуальні; інтерес до професійного росту як працівника ОВС; схильність до інтелектуальної діяльності та роботи з людьми [94, с. 117–121]. Тому працівник ОВС повинен володіти такими рисами як дисциплінованість, наполегливість у досягненні мети, вимогливість до себе, відповідальність, працелюбність, комунікабельність, активність, хороше слухове та зорове сприйняття, вміння концентрувати увагу, хороша оперативна пам'ять, наочно-дієве мислення, просторова уява, хороша координація рухів, висока фізична витривалість, лаконічність і чіткість мовлення.

До пізнавальних аспектів готовності особистості до професійної діяльності належить розуміння працівником ОВС тих завдань, які стоять перед ним у майбутньому у сфері професійної діяльності, чітке уявлення про різні сторони цієї діяльності і її психологічні особливості, уявлення про професійні ситуації, здатність бачити себе в майбутньому спеціалістом, що вирішує ці ситуації [73, с. 65–67].

Емоційним боком готовності є відчуття особистої відповідальності спеціаліста за результати діяльності у сфері боротьби зі злочинністю, а також впевненість у своїх силах і здатність подолати об'єктивні та суб'єктивні перешкоди, як можуть виникнути у процесі досягнення професійних цілей. Важливі такі фактори, як задоволення у процесі перемоги закону над беззаконням, забезпечення соціальної справедливості.

Мотиваційно-ціннісна основа самореалізації працівника ОВС зумовлена дією низки факторів, характерних для перехідного в III тисячолітті періоду суспільно-демократичного розвитку України, зростанням ролі особистості в цих процесах. У цьому контексті важливими є процеси демократизації українського суспільства, становлення більш гуманістичних суспільно-політичних форм управління, складний процес розвитку економіки країни, формування нової правової бази, розвиток і втілення інформаційних технологій і систем, широка інтеграція у всіх сферах життя суспільства. Все це передбачає різноманіття форм правової поведінки громадян, що в цілому пов'язане із загальними тенденціями світового і українського соціокультурного процесів. Тут важливим є наукове осмислення філософсько-правових проблем акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС не тільки як суб'єкта правової діяльності, а, передусім, як суб'єкта суспільно-соціальної активності, пов'язаної з особистісно-професійним акмеологічним розвитком. У міру інтеграції громадянина в різні аспекти життя суспільства відбувається вдосконалення його особистості і форм її самореалізації, а поява нових процесів суспільного розвитку пов'язана з динамікою розвитку спеціаліста, його моральних, соціально-психологічних особливостей. Тому надзвичайно важливим є взаємозв'язок професіоналізму та

особистих якостей працівника ОВС, оскільки акмеологічна модель професійно-особистісного розвитку передбачає наявність індивідуальних соціально-психологічних особливостей особистості, а також акмеологічних умов високого професіоналізму. Невід'ємними складовими професійного росту працівника ОВС є не лише мотивація досягнення успіху (духовна і матеріальна) в тому чи іншому завданні, а й креативність (наявність творчого потенціалу), готовність до ризику, комунікативність, лідерські якості, емоційно-вольовий потенціал, моральні якості, пов'язані з духовним життям і розумінням самоцінності людської особистості, здатність до прогнозування результатів діяльності, освоєння інноваційних технологій у своєму секторі діяльності, здатність до прийняття рішень у нестандартних ситуаціях. Відповідно, досвід і знання, отримані у процесі освіти, сприятимуть подальшому професійному росту, а рівень задоволення від виконання професійних завдань та рівень досягнення успіху формуватимуть подальше прагнення до самовдосконалення. А тому факторами, які перешкоджають професійно-особистісному розвитку працівника ОВС, є низький рівень освіти, падіння рівня креативності, перевага мотивації уникнення невдач, відсутність психологічної і моральної підтримки зі боку соціуму та професійного середовища.

Формування і розвиток спеціаліста ОВС – це неперервний процес, що складається із низки стадій, які змінюють одна одну, якісні особливості яких залежать від конкретних умов і обставин, що трапляються у процесі виконання професійного обов'язку [5, с. 31]. Які цінності стають особистими цінностями працівника ОВС і визначають його вчинки, яке здоров'я (фізичне і духовне) на різних етапах життя, який досвід пізнання, спілкування і праці, пов'язаний з плануванням професійного майбутнього – все це неодмінно впливає на параметри тієї вершини, на рівень якої виходить людина як індивід, як особистість і як суб'єкт діяльності.

На мотивацію, характер поведінки та реагування в тій чи іншій ситуації впливають знання закону та професійних обов'язків, а також моральні якості працівника. У цьому контексті важливим є професійне середовище, яке визначає

зміст і характер діяльності, способи поведінки з іншими людьми. Саме цей фактор або сприяє розвитку особистості працівника, або його затримує, оскільки людина як соціальна істота формується у процесі виховання та інтеграції в соціум. Може трапитись так, що обставини, в які потрапляє людина на своєму робочому місці на одному зі щаблів свого розвитку, виявились несприятливими для того, щоб вона вийшла на рівень вершини професіоналізму, який був би можливим для неї, якби обставини були іншими. Якщо мати на увазі окремі збіги несприятливих обставин для подальшого кар'єрного росту працівника, то ступінь негативних наслідків для цього розвитку може бути менш або більш глибоким. Саме так може відбутись і з людиною як з особистістю. Під впливом несприятливого середовища для розвитку морально-духовних цінностей, можуть сформуватися псевдо цінності, зворотною стороною яких можуть бути високого рівня антисоціальні потреби і такі психологічні властивості особистості, як відсутність поваги до інших людей і ставлення до них як до об'єктів маніпуляції, зневіра в своїх силах і невміння протистояти труднощам, що постають на життєвому і професійному шляху кожної людини і переростають у стійку рису характеру.

Також існує проблема життєвих ситуацій, в які потрапляє людина у процесі розвитку і які ведуть до кризи професійного розвитку, а в крайніх випадках – до деформації морально здорової особистості як високого рівня професіонала. Наприклад, зміщення інтересу з якісного виконання основної діяльності до отримання заробітків, досягнення деякої критичної точки в стані зневіри в своїх професійних можливостях, поява нової домінанти, скажімо, головної орієнтації на справи сім'ї, а не на творче вирішення завдань у головній сфері праці, що захоплювала раніше. Такі моменти – це збіг обставин, що призводять до названих вище змін і перешкоджають професійному самовдосконаленню. Проблеми, які виникають у людини як в природної істоти (індивіда), як в особистості (ядром якої є глибоко засвоєні суспільні відносини) і як суб'єкта діяльності (перш за все як професіонала) тісно переплітаються в реальному житті. Вплив на одну з цих іпостасей неодмінно відбивається на двох інших. Тому тісно пов'язаними є

індивідуальні проблеми, ті, в яких домінують особистісні особливості, й ті, які пов'язані з професійною діяльністю.

У принципі, сутність розвитку людини розкривається у прагненні реалізувати у процесі життєдіяльності свій вроджений потенціал, всі ті задатки і здібності, які дані від природи. У наш час в Україні склалася така ситуація, що значна частина її громадян не може працювати за фахом чи отримувати його виходячи зі свого покликання. Тому потреба професійної реалізації, самореалізації в соціумі є однією із найбільш вагомих для будь-якого спеціаліста. Специфіка самовдосконалення та самореалізації працівника ОВС полягає саме в можливості сповна виявити гуманістичну мотиваційно-ціннісну основу, оскільки перебуваючи на службі він може сповна реалізувати закладені етичні норми справедливості, добра, співчуття, поваги до прав людини.

Потреба в самореалізації є актуальною завжди, оскільки кожна конкретна особистість прагне до гармонізації розвитку відносин у різних сферах діяльності, особливо у професійній [154, с. 7]. У зв'язку з цим слід зазначити, що професійне становлення – це багаторівневий процес, у фундаменті якого лежить виховання та навчання, і не лише професійне, але й морально-етичне, оскільки дотримання моральних норм прямо пов'язане з виконанням норм права та Конституції. Через запит держави на висококваліфікованих спеціалістів ОВС виявляється потреба суспільства в освічених, вихованих і адаптованих в систему державних та загальнолюдських цінностей працівниках. У наш час активних глобалізаційних процесів, складних політичних, соціально-економічних змін з'являється потреба не просто в добре підготовлених кадрах вузької спеціалізації для конкретної галузі діяльності, а в розвинутих особистостях, які володіють поряд з професійними якостями, ще й соціальною компетентністю, та мають високий рівень культури. Тому особа спеціаліста ОВС повинна бути навчена орієнтуватися у потоці інформації, яка постійно змінюється, мислити самостійно, критично і творчо, бути комунікабельною, прагнути до успіху та вміти самостійно будувати індивідуальну траєкторію розвитку [133, с. 103–104]. За формування особи спеціаліста ОВС повинні враховуватися соціальні цілі з розвитку

особистості в аспектах її освіченості, вихованості, вираженості соціальних, психологічних і фізичних властивостей. Саме ці фактори і є основою для професійного самовдосконалення в умовах сучасності. Кожний представник ОВС, який хоче професійно зростати, повинен мати чіткий стимул для досягнення успіху, аналітичні здібності, вміння визначати цілі та завдання своєї діяльності, формулювати прогнозовані результати та корегувати свою діяльність відповідно до норм права та моралі, прагнути високих звершень, що формують його як розвинуту особистість з духовними і моральними цінностями, що творчо розвивається та вміє будувати відносини в колективі і соціумі. Важливим є формування і закріплення в самосвідомості людини необхідності у самопізнанні, саморозвитку і самореалізації, що дозволяють самоактуалізувати особистісне і професійне «Я».

Практика показує, що існуючі форми підготовки спеціаліста не можуть в достатньому обсязі охопити те велике коло завдань, яке постає перед працівником ОВС. У цих умовах особлива роль відводиться процесу професійного самовдосконалення, що полягає в активізації роботи працівника над собою, дозволяє актуалізувати особисті зусилля та резерви в досягненні цілей професійної діяльності. У загальному процесі професійного самовдосконалення виділяється основна її складова – професійна самоосвіта, яка передбачає інтеграцію в особистості працівника ОВС системи громадянських, соціально-психологічних і вузькопрофесійних якостей. Ефективність інтеграції в багатьох моментах визначається володінням спеціалістом засобами і способами професійної самоосвіти, направленістю особистості працівника ОВС на постійне підвищення кваліфікації, сформованістю мотивації професійного самовдосконалення. Тому актуальність дослідження проблеми акмеологічного розвитку працівника ОВС обумовлена, з одного боку, потребами розвитку суспільства, самих органів внутрішніх справ у формуванні грамотного і професійного складу працівників, а з іншого – прагненням самих працівників до досягнення вершин професіоналізму. Відповідно, професійна самоосвіта, як похідна від основної професійної діяльності, впливає як на суб'єктивні, так і на

об'єктивні показники ефективності професійної діяльності (якісні показники, кількісні показники, задоволення від професійної діяльності та зацікавленість нею). Російський дослідник Ю. Шалаков вважає, що в ході професійного розвитку змінюється функціональне спрямування самоосвіти від репродуктивних функцій (самостійне вивчення існуючих норм, способів професійної діяльності тощо) до продуктивних (самопроекування, самостійний пошук невідомих професійних рішень, проблем професійної діяльності, розробка самостійних проектів тощо) [174, с. 6]. У зв'язку з цим, ефективними засобами підвищення успішності професійної діяльності працівників ОВС можуть виступати: цілеспрямоване керівництво процесом професійної самоосвіти (включає професійну підготовку акмеологічними засобами і техніками професійного самовдосконалення та саморозвитку); навчання особистості усвідомленої роботи з методами та прийомами самоосвіти; розвиток і вдосконалення прийомів і способів саморегуляції у професійній діяльності. За своїм змістом професійна самоосвіта може виконувати адаптативну (приспосувальну) і продуктивну (творчу) функції [174, с. 9]. Так, у ході адаптативного періоду професійна самоосвіта виконує адаптативні функції, які спрямовані на досягнення конкретного результату в заданих умовах професійної діяльності. У подальшому професійна самоосвіта забезпечує продуктивні процеси професійної діяльності, підсумками якої є стійка професійна діяльність працівника (етап стабільного функціонування спеціаліста) чи професійна творчість (етап спеціаліста-новатора), результатами якої виступають: формування мотивів, знань, навиків, умінь, нових смислів професійної діяльності тощо; виникнення професійних завдань, що ініціюють початок нових актів продуктивної активності особистості.

Аналізуючи поняття професійної діяльності, слід з'ясувати зміст категорії «діяльність». Цей термін в сучасній науці в найбільш абстрактному і загальному визначенні розкриває відношення «суб'єкт–об'єкт» [112, с. 116–118]. У широкому сенсі мова йде про людину (суспільство) як суб'єкт діяльності і про природу як її об'єкт. Саме у процесі діяльності здійснюється суб'єктивне відображення об'єкта (предмета діяльності), а разом і перетворення даного об'єкта в її продукт

відповідно до суб'єктивної цілі. Характерною особливістю професійної діяльності є те, що вона є основним компонентом професії, яка виступає з точки зору суспільства – як система професійних завдань, форм і видів професійної діяльності, професійних особливостей особистості, що забезпечують задоволення потреб суспільства в досягненні необхідного йому результату. Для конкретної людини професія – це спеціально зафіксована суспільством сфера її можливих трудових дій, для виконання яких людина повинна володіти певною сукупністю знань і навиків, мати відповідні здібності, професійно важливі якості особистості. Професійна діяльність – це динамічний процес оволодіння особистістю професією, що поділяється на етапи: формування професійних намірів; вибору професії, професійного навчання, професійної адаптації, професійного розвитку (фаза стабільного функціонування спеціаліста та інноваційна фаза). У цілому, діяльність виходить з тих чи інших мотивів і спрямована на досягнення конкретної мети, що в умовах професійної діяльності конкретизується. В основі мотивів професійної діяльності лежить потреба у професійній реалізації і ціннісній орієнтації професійної діяльності (система духовних та професійних цінностей). Тому мотиви професійної діяльності ми розглядаємо як усвідомлену внутрішню спонуку людини, що визначає направленість активності людини у професійній поведінці в цілому, орієнтацію на різні сторони самої професійної діяльності (на зміст, процес, результат) чи на фактори, що знаходяться поза професійною діяльністю (заробіток, пільги та ін.). Мотиви підготовляють цілеспрямованість професійної поведінки, хоча не забезпечують її. Мета професійної діяльності – це усвідомлений образ кінцевих і проміжних результатів професійної діяльності [93, с. 7]. Характеристики мети залежать від професійних прагнень людини, що розглядаються як самооцінка людиною себе як професіонала в минулому (ретроспективна професійна самооцінка), теперішньому (актуальна професійна самооцінка) і майбутньому (потенційна чи ідеальна самооцінка) [93, с. 8–9]. Рівень прагнень визначає зону суб'єктивної відповідальності людини у професійній діяльності. По суті, виступаючи провідним елементом професійної діяльності, мотиваційна сфера є її підсистемою. Системні ознаки мотиваційної

сфери людини проявляються в такому інтегративному показнику як професійна спрямованість, що визначається через ієрархічну залежність професійних переконань, цінностей, професійних ідеалів і установок, мотивів і цілей професійної діяльності, і проявляється в інтересах, прагненнях, відношеннях, що складаються між людиною і професійною діяльністю.

В умовах професійної діяльності особливе значення надається психологічним засобам діяльності: операції і дії, що здійснюються людиною в ході професійної діяльності, і більш великі їх об'єднання – способи і прийоми в праці, а також вміння та навики; “техніки” – сукупність прийомів, вмінь, навиків, що застосовуються людиною для вирішення окремих поставлених завдань професійної діяльності і професійного спілкування; технології – чітке планування спеціалістом психологічної сторони виробничого процесу і підпорядкування поставленим системам цілей його змісту і методів, контроль за досягненням поставлених цілей. Важливим психологічним ресурсом, який людина вкладає у професійну діяльність є професійні здібності, що є індивідуальною особливістю особистості людини, що відповідає вимогам професійної діяльності і є умовою її успішного виконання. Сукупність психологічних засобів діяльності визначається як операційна сфера професійної діяльності. Тому, якщо мотиваційна сфера професійної діяльності складає готовність до діяльності і підтримує інтерес до неї в ході її виконання, то операційна сфера – здійснює виконавчу частину професійної діяльності, забезпечує отримання необхідного результату.

Важливим є те, що в операційній сфері професійної діяльності працівника ОВС можна виділити такі особливості: знання, уміння, навики, техніки і технології дій в ситуації протистояння; оперативне мислення в нестандартних ситуаціях, здатність до глибокого всебічного аналізу, прогнозування, вміння виділити головне, розвинутий інтелект, ерудиція; результативність професійної діяльності; професійні задатки (активне сприйняття, стійка увага, увага, інтуїція, високий поріг стресостійкості, комунікативна компетентність працівника ОВС, витривалість при простійних психофізіологічних перевантаженнях, висока працездатність, сміливість, рішучість, відповідальність, наполегливість);

професійний ріст, досягнення статусу у професії; індивідуальний стиль професійної діяльності, спілкування в межах професії; володіння декількома видами професійної діяльності.

Із цих позицій основними професійно важливими якостями особистості працівника ОВС є: високий рівень правосвідомості, соціальна відповідальність; соціальна зрілість; чесність, громадянська мужність; принциповість, непримиримість у боротьбі за правопорядок; відповідальність, дисциплінованість, виконавчість; нервово-психологічна стійкість, високий рівень самоконтролю над емоціями [26, с. 6].

Під час розгляду питань, що пов'язані з професійною діяльністю працівника ОВС, а тим паче з її вдосконаленням, необхідно зазначити про її специфіку, яка підкреслює якісні відмінності, що обумовлені такими факторами: служба в ОВС – це особливий вид державної служби, виходячи з цього працівник ОВС наділений суворо визначеними повноваженнями, оскільки при виконанні службових обов'язків він є представником державної влади; в основі професійної діяльності працівника ОВС лежить феномен протиборства, що впливає зі змісту оперативно-розшукової діяльності; інтегративний характер діяльності працівника ОВС, що включає орієнтувально-пошукову, правову, аналітично-прогностичну, технологічну, регуляторно-спонукальну, захисну, кооперативну та інші види діяльності; умови перебігу діяльності: невизначеність, ризик, брак часу, перешкоди тощо; об'єктивні зміни характеру професійної діяльності викликані науково-технічним прогресом; специфіка об'єкта діяльності (людина, що виступає у вигляді об'єкта діяльності може володіти такими характеристиками як асоціальне спрямування, девіантна поведінка, ворожість, деформовані ціннісні орієнтації, негативний життєвий досвід тощо) [178].

Природно, що всі згадані фактори виявляють особливі вимоги щодо цілей, завдань, результатів професійної діяльності працівника ОВС, що виявляються: в обумовленості цілей і завдань служби соціальним замовленням суспільства і закріпленням їх в законах, указах, директивах, наказах; у поєднанні в завданнях багатоманітних складових, які визначають поліфункціональність праці спеціаліста

ОВС; в інтегративному характері результатів діяльності, який складається з готовності підрозділів працівників, їхнього морально-психологічного стану і якісних позитивних змін у кожній конкретній особистості; відповідно до висунутих цілей, завдань і функцій, особистих якостей і дій працівників ОВС. Наведені вимоги визначають відмінності професійної діяльності працівників ОВС за умовами, змістом і технологіями, які мають такі характеристики: професійна діяльність працівника ОВС спрямована на досягнення особливого результату – виявлення, попередження і зупинення злочинів і правопорушень, що підкреслює суспільну значимість завдань, які вирішуються працівником ОВС; соціально-правова, функціональна і часова регламентація діяльності і взаємовідносин працівників ОВС; власний, обов'язковий характер професійних повноважень працівника ОВС; нестандартний, творчий характер професійної діяльності; процесуальна самостійність, персональна відповідальність; професійна діяльність спеціаліста здійснюється в умовах протиборства, що виходить зі специфіки об'єкта діяльності; протиборство визначає специфіку прийомів, методів і засобів вирішення професійних завдань (головна особливість – забезпечення безпеки суб'єкта і створення домінуючої переваги для досягнення проставленої мети); професійна діяльність здійснюється в умовах професійних перешкод, до яких відносяться загроза для життя і здоров'я спеціаліста, невизначеність ситуації, ситуації ризику з навмисне ускладненими умовами; професійним способом діяльності є активна дія; спеціаліст ОВС, виступаючи суб'єктом діяльності, є і об'єктом протиборства, що передбачає наявність специфічних характеристик і спеціального статусу працівника ОВС як суб'єкта професійної діяльності; екстремальність умов виконання завдань професійної діяльності; пов'язаність професійної діяльності зі зброєю, спеціальною технікою; колективний характер праці і безпосередня взаємодія працівників у професійній діяльності та постійному спілкуванні [121; 122].

У структурі мотивації професійного самовдосконалення спеціаліста ОВС можна виділити характерні групи мотивів [125, с. 9–11]. Першу групу складають мотиви досягнення і творчого пошуку: прагнення до інваріантності і акмеологічна

орієнтація, професійна позиція, потреба в самоаналізі, самовдосконаленні, саморозвитку тощо. До другої групи належать особистісні соціально-значимі мотиви: інтерес до професії, бажання стати висококваліфікованим спеціалістом, потреба діяти відповідно до почуття обов'язку, честі, моралі, соціальних і правових норм. У третю групу ввійшли мотиви, пов'язані з результативністю професійної діяльності: прагнення до першості у роботі, потреба в задоволенні від власної професійної діяльності, інтереси підвищення по службі, прагнення отримати винагороду. Четверту групу об'єднують мотиви уникнення неприємностей: вимоги керівництва, вплив загальної думки, усвідомлення неминучості контролю і оцінки.

Тому особливостями мотиваційно-ціннісної сфери працівників ОВС є: множинність, різноманітність цілей, що підтримує та підкріплює мотивацію в різних умовах і обставинах професійної діяльності (це передбачає наявність мотивів розуміння професії – діяльнісно-процесуального (орієнтованого на процес діяльності), діяльнісно-результативного (орієнтованого на результат діяльності), мотиву престижу професії в суспільстві, соціальної співпраці в професії, а також мотивів вияву особистості в професії, мотивів розвитку та самореалізації особистості); ієрархічність, співвідпорядкованість провідним мотивам, домінування соціально значущих мотивів, наприклад, принесення користі суспільству за допомогою засобів даної професії, стійка мотивація на досягнення успіху; перевага конструктивної направленості мотиваційної сфери праці при відсутності деструктивної мотивації, що призупиняє розвиток професійної діяльності; гнучкість, вплив змін в залежності від умов професійної діяльності, логіки саморозвитку людини [125, с. 11–14].

До мотивів призначення професії можемо віднести – принесення користі суспільству. До мотивів діяльнісно-процесуальних – можливість самому приймати рішення про способи діяльності, різноманітність способів діяльності, оснащеність робочого місця. До мотивів діяльнісно-результативних – значимість професійної діяльності працівника ОВС, змагальний характер діяльності, можливість досягнення високих результатів, прагнення перевершити високі

результати в своїй професії. До мотивів престижу професії у суспільстві належать – служіння суспільству, належність до професійної групи, прагнення бути значимим і прийнятим у соціальну спільноту. Мотиви соціальної співпраці – спільна діяльність у професії, чіткий розподіл обов'язків, наявність взаємозаміни, прагнення працювати під керівництвом висококваліфікованих спеціалістів, психологічний клімат у колективі, визнання і авторитет у середовищі колег, слідування нормам спілкування, прагнення отримати спеціальний статус у професії. Мотиви вияву особистості у професії – можливість стати хорошим спеціалістом, можливість творчості у професійній діяльності, можливість професійного та особистісного росту, розвиток особистості за допомогою засобів професії, можливість підвищення кваліфікації, набуття ролі професіонала. Мотиви самореалізації та розвитку особистості – професійне самовизначення, самореалізація особистості у професії, самопроекування особистості у професії, слідування відповідно до логіки індивідуального особистісного саморозвитку на благо суспільства.

Отже, аналіз професійної діяльності працівника ОВС, її сутнісних характеристик, дозволяє виділити у підвищенні її ефективності та професійного росту важливе значення мотиваційно-ціннісної основи самовдосконалення спеціаліста [125, с. 17–21]. За цього виділені характеристики можуть виступати основою для обґрунтування критеріїв акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС, ефективності професійної діяльності, розробки технологій її оптимізації і основних шляхів професійної самоосвіти спеціаліста.

У контексті проблеми самовдосконалення працівника ОВС слід також розглянути проблему ефективності професійної діяльності. «Ефективність» у філософії розглядається як міра можливості з точки зору її наближеності до найбільш необхідного результату. Педагогіка розуміє ефективність як найменше розходження між запланованими і досягнутими результатами педагогічного впливу [175, с. 32–35]. В економічному сенсі – як відношення затрат до результату [171]. У соціально-політичному – як результативність чи відношення результату до мети [101]. Спільним у цих дефініціях є, по-перше, розуміння

ефективності як співвідношення результату і мети діяльності чи процесу, по-друге, визначення міри ефективності через ступінь наближеності отриманого результату до запланованої межі. У цьому сенсі слід розрізняти поняття «ефективність» та «ефект». Ефектом володіє будь-яка взаємодія явищ і предметів об'єктивної реальності. До того ж, ефект є результатом взаємодії незалежно від характеристик самої взаємодії чи процесу. Ефективністю ж, очевидно, може володіти не будь-яка взаємодія, і не всякий процес, але тільки взаємодія цілеспрямована, що має певні цілі. Таким чином, зміст поняття ефективності можна розглядати як співвідношення ефекту – результату взаємодії з наміченими цілями. Разом із тим, зміст поняття ефективності виражає не лише відношення результату діяльності до її цілей (цільова або функціональна ефективність), а й характеризує результат з точки зору виправданості затрат по його досягненню (економічна ефективність). Аналіз ефективності з точки зору відповідності цілей діяльності, що оцінюється до вимог суспільства у вигляді нормативних показників, визначає ще й третій вид ефективності – нормативний. Взаємозв'язки вимог суспільства формулюються як нормативні показники, на шкалі яких визначаються цілі. Своєю чергою вони конкретизуються в завданнях, вирішення яких гарантує досягнення цілей і затратах ресурсів, необхідних для вирішення даних завдань. Отож, розуміння сутності ефективності професійної діяльності працівника ОВС через положення сформульовані у філософсько-соціологічній науці і психології дає можливість підійти до оцінки професійної діяльності через урахування співвідношень сукупності показників, що характеризують ступінь досягнення цілей. З огляду на це, розглядаємо ефективність професійної діяльності працівника ОВС як якісний показник професіоналізму, що значить відповідність одержаного результату діяльності до поставлених цілей і завдань.

Слід виділити дві категорії критеріїв ефективності професійної діяльності: об'єктивні, предметно-технологічні показники; суб'єктивні, психологічні, особистісні. Показники ефективності професійної діяльності працівника ОВС тісно пов'язані з етапами професіоналізації спеціаліста. На етапі професійної адаптації категорія «ефективність» може конкретизуватися таким чином.

Об'єктивні показники: час, затрачений на засвоєння нових норм; характер засвоєних способів професійної діяльності і професійної поведінки; рівень самостійності у вирішенні завдань професійної діяльності; кількість завдань, що потрібно вирішити; відповідність результату до вимог нормативних документів; відсутність помилок. Суб'єктивні показники: зацікавлення професійною діяльністю; співвідношення суспільної і особистої значимості у роботі; психологічна ціна адаптації до професійної діяльності; ступінь напруженості психічних функцій і процесів, що забезпечують досягнення необхідних результатів професійної адаптації; працездатність; оптимальне співвідношення когнітивних, вольових, мотиваційних, оцінних, власне виконавчих компонентів; задоволення професійною діяльністю; оволодіння нормами професійного спілкування. На етапі професійного розвитку в умовах конкурентної діяльності, у фазі стабільного функціонування спеціаліста, об'єктивними показниками ефективності професійної діяльності працівника ОВС є: кількість вирішених професійних завдань; часові параметри професійної діяльності; відповідність результатів діяльності до вимог нормативних документів; відсутність помилок. Суб'єктивні показники зацікавленість працівника ОВС у результатах професійної діяльності; задоволення працею; соціальний статус (формальний, неформальний), у міжособистісних відносинах у професійній діяльності; психічні і фізичні затрати, необхідні для виконання роботи на заданому рівні. На інноваційній фазі об'єктивними показниками ефективності професійної діяльності працівника ОВС є: досягнення високих результатів, професійна майстерність; володіння декількома видами професійної діяльності в рамках професії; скорочення часу, необхідного для виконання типових завдань професійної діяльності; відсутність помилок. Суб'єктивними показниками: оптимальна психологічна ціна результату, відсутність втоми і перевантаження; задоволення професійною діяльністю; свобода вибору цілей, засобів, форм професійної діяльності; оптимальне співвідношення когнітивних, мотиваційних, вольових, оцінних, власне виконавчих компонентів; відповідність професійного посадового статусу до індивідуально-особистісних якостей.

Вивчення ефективності професійної діяльності працівника ОВС нерозривно пов'язане з вивченням засобів, способів, що впливають на підвищення ефективності професійної діяльності [95, с. 27–28]. Проведений нами аналіз професійної діяльності працівників ОВС, критеріїв і показників її ефективності, дозволяє стверджувати, що досягнення високої результативності в її здійсненні можливе лише за умови постійного самовдосконалення спеціаліста. Саме самовдосконалення, що передбачає вже згадану активну самоосвіту, самостійну роботу суб'єкта над освоєнням професійної діяльності, виступає основним механізмом досягнення вершини професіоналізму. Важливим у цьому відношенні є підхід А.М. Матюшкіна, який назвав мотиваційні і пізнавальні фактори найбільш значимими складовими готовності особистості до самоосвіти [92]. Він зазначає, що пізнавальні можливості процесу самоосвіти передбачають досягнення достатньо високого рівня теоретичного розвитку людини, за якого вона здатна до самостійного засвоєння визначеної системи знань, удосконалення професійної діяльності, постановки і теоретичного вирішення професійних завдань. Він же виділив два типи активності – адаптативний (наслідувальний) і продуктивний (творчий). На відміну від адаптативних типів активності, що завершуються досягненням конкретних результатів (мети), продуктивні процеси мають два взаємопов'язаних продуктивних результати: формування психічних новоутворень (нових мотивів, знань, здібностей); виникнення нових питань, проблем, що складають початок нових актів продуктивної активності людини. Тут важливо у продуктивній формі самоосвіти виділяти аналітичні і проектні форми.

Щодо мотиваційної складової навчання у процесі самовдосконалення, то, зазвичай ціннісне відношення дорослої людини до навчання залежить перш за все від її загальної життєвої позиції, і, частково, від її позиції по відношенню до своєї професійної діяльності. Важливими факторами, які впливають на мотивацію до навчання, є: можливість реалізації творчих сил у практичній діяльності, наявність позитивних відносин між колегами на роботі. У той же час обмеження творчої можливості особистості, введення жорсткої регламентації діяльності, відсутність хорошого психологічного клімату в колективі негативно впливають на загальне

задоволення спеціаліста від своєї професійної діяльності. У цьому зв'язку Ю. Кулюткін зазначає, що лише тією мірою, в якій доросла людина отримує можливість реалізувати себе в системі соціально-трудова відносин, які визначають її статус, формується її потреба у все більш високих професійних досягненнях і в розвитку своїх здібностей, що визначають успішність діяльності [81, с. 73].

Другим значимим фактором, що виявляє вплив на особливості навчання у процесі самовдосконалення є позиція спеціаліста в навчанні як активного суб'єкта суспільно-трудова діяльності, його ставлення до навчання. Прагнення особистості до самостійного і відповідального прийняття рішень, до цілеспрямованої організації навчальної роботи, надає процесу навчання смисл самоосвітньої діяльності. Самостійність особистості передбачає активну участь у процесі навчання, свободу вибору змісту, організаційних форм, термінів і режимів навчання.

Наявність життєвого чи професійного досвіду також є ще одним із відомих факторів, що визначають особливості засвоєння нових знань. Самоосвіта таким чином поєднує власний індивідуальний досвід спеціаліста, що здобутий в практичній діяльності з колективним досвідом інших людей, із узагальненим в науці і культурі широким соціальним досвідом.

У працях А. Гусевої, В. Козлова, присвячених методологічним проблемам акмеології професійної діяльності, підкреслюється, що на зміну сцієнтистській моделі навчання приходять гуманістична модель, яка покликана забезпечувати становлення індивідуальності людини і розкриття її потенціалу, самоактуалізацію і самореалізацію «Я-концепції», багатоманітність самовираження у спілкуванні і творчості [46]. У цьому контексті також йдеться про те, що внаслідок зміни у моделях навчання відбуваються значні зміни у формах, методах освіти. Інтенсивно розвиваються способи, що ґрунтуються на самостійному творчому пошуку в різних сферах діяльності людини. У цих умовах професійна самоосвіта розглядається в аспекті професійного саморозвитку особистості, в основі якого

мотивація самовдосконалення. Вона детермінує, направляє і регулює процес професійного розвитку особистості спеціаліста.

Аналіз акмеологічних проблем професійної діяльності працівника ОВС дозволяє визначити професійну самоосвіту спеціаліста як цілеспрямовану, систематичну діяльність, що має на меті вдосконалення основної професійної діяльності і виділити такі головні характеристики професійної самоосвіти: професійна самоосвіта є складовою частиною самостійного виду діяльності – професійного самовдосконалення, сутність якого полягає в свідомому формуванні, розвитку і вдосконаленні професійно важливих якостей і в цілому професійної компетенції (знань, навиків, умінь, професійних позицій); самоосвіта виступає допоміжною діяльністю по відношенню до провідної діяльності працівника ОВС, відповідно її сутність можна зрозуміти лише вивчивши систему діяльності, до якої включений працівник; самоосвіта як діяльність має свою структуру: мотиви, цілі, засоби, технології, які, в свою чергу, є похідними від мотивів, цілей, засобів, технологій професійної діяльності; професійна самоосвіта по відношенню до професійної діяльності може виконувати адаптивну і продуктивну функцію; мотиви самоосвіти включають в себе складні види причин, що містять різноманітні потреби, інтереси, захоплення, ідеали, які викликають активність працівника ОВС у роботі над собою; професійна самоосвіта як складна система має визначений зміст, внутрішню організацію і процесуальну динаміку, які залежать від етапу професіоналізації особистості, що знаходить своє вираження у напрямку, цілях, засобах, методах і завданнях професійної самоосвіти. Поряд з тим, слід зазначити, що на різних етапах професійного самовдосконалення вплив самоосвіти на ефективність професійної діяльності є різним як за формою, так і за змістом. Звідси три групи спеціалістів – ті, що адаптуються, стабільно функціонуючі, спеціалісти-новатори.

Для адаптивного виду самоосвіти працівника ОВС є характерними такі функції: самостійне вивчення професійної ситуації, яка склалася за допомогою прийняття вказівок (що слід робити, яким шляхом, як контролювати, як оцінювати); самостійний аналіз операцій, дій, стратегій, тактик; вивчення

професійних технологічних карт; самостійні справи з вироблення умінь, автоматизації навичок; самостійне освоєння соціальних норм, що склалися в цьому колективі; самоаналіз причин помилок, похибок у професійній діяльності; самостійне вивчення спеціальної літератури, законів, Конституції, публіцистики, професійних біографій [107, с. 491–495].

Для продуктивної (аналітичної) діяльності характерним є самостійний аналіз невідомих раніше професійних завдань, способів пошуку невідомих професійних рішень, проблем професійної діяльності. А для продуктивної (проектної): самостійний аналіз і оволодіння новими видами професійних прийомів, технологій; самостійне накопичення нових професійних прийомів, технологій; побудова планів професійного саморозвитку; самопроекування, побудова і реалізація проекту професійного життя.

Можна виділити такі специфічні для професії працівника ОВС ознаки діяльності [118, с. 274–275]:

а) у працівників ОВС – спеціалістів, що адаптуються: невеликий термін роботи в ОВС; неповнота структури професійної діяльності; понижена інтенсивність професійної діяльності; виконавчий характер професійної діяльності; понижена самостійність у професійній діяльності; відсутні або слабо розвинуті прогностичні здібності; недостатнє знання своїх службових обов'язків;

б) у працівників ОВС – стабільно функціонуючих спеціалістів: відповідальність у межах виконання своїх службових обов'язків; зосередженість на інтересах свого підрозділу; впевненість у собі при вирішенні типових службових завдань; самостійність в управлінні підрозділом; прогнозованість результатів професійної діяльності;

в) у працівників ОВС – спеціалістів-новаторів: виражена індивідуальність; відповідальність за стан справ у підрозділі; самостійність у прийнятті і реалізації рішень; критичність до результатів своєї професійної діяльності; цілеспрямованість; раціоналізм.

Для тих працівників ОВС, які адаптуються, найбільш характерним є адаптаційний вид мотивації, який притаманний спеціалісту, що вирішує такі

завдання: освоєння мінімального від того, що вимагається, рівня оволодіння спеціальністю; входження у професійне середовище, освоєння професійних норм діяльності і спілкування. У цих умовах правомірно відмітити адаптативну функцію самоосвіти, оскільки для тих працівників, які перебувають на етапі адаптації характерні адаптативні форми самоосвіти (вивчення діяльності шляхом слідування вказівкам, аналіз дій, операцій, самостійні справи з набуття вмій і навиків, засвоєння соціальних норм, вивчення літератури, самоаналіз причин і помилок).

Для фахівців ОВС характерні результативний тип мотивації і мотивація винагородження, які свідчать, з одного боку, про прагнення працівника до досягнення результатів у професійній діяльності, а з іншого – про перевагу в спеціаліста динамічної ситуативної складової. Таке поєднання типів мотивації направлене на підтримку стійкості професійної діяльності працівника ОВС і визначає продуктивну функцію самоосвіти (самоаналіз причин помилок працівником ОВС, побудова планів професійного саморозвитку, самостійний аналіз невідомих раніше завдань і проблем, самопроектування і реалізація самостійного плану професійного життя, адаптативні форми самоосвіти, аналіз операцій, дій).

Для спеціалістів-новаторів характерний процесуальний і результативний типи мотивації. Це вказує на домінування у людини в основному орієнтації на процес професійного самовдосконалення, розвиток професійної компетентності і проявляється у прагненні до досягнення вершин професійного розвитку, дотримання нормативних, адміністративних і моральних вимог (наприклад, почуття відповідальності у виконанні особистих та інших обов'язків). З цих позицій слід відмітити продуктивну функцію, яку виконує самоосвіта (розробка самостійних проектів працівниками ОВС, самопроектування і реалізація власного плану професійного життя, самостійний аналіз невідомих раніше завдань і проблем, побудова планів професійного саморозвитку, самоаналіз причин помилок).

Залежно від етапу професійного розвитку змінюється і предметний зміст самоосвіти працівника ОВС. Так, для спеціаліста, що адаптується, характерними є: знання функціональних обов'язків; вивчення і засвоєння норм, що склалися у колективі; практика проведення документальних перевірок; кримінально-правові аспекти в діяльності працівника ОВС; основи оперативно-розшукової діяльності; особливості практики першопочаткових і наступних слідчих дій; навички роботи зі спеціальними технічними засобами; особливості практичної взаємодії працівників ОВС з іншими державними органами; власні успішні і невдалі дії у процесі реалізації своїх функцій, досвід інших працівників ОВС у поведінці в ході розслідування.

Для фахівців предметний зміст самоосвіти працівника ОВС полягає у психологічній підготовці у професійній діяльності працівника ОВС; підготовка до “особливих” моментів в оперативно-розшуковій та інших видах діяльності; оволодіння технічними засобами діяльності; вивчення документів, що регулюють правові питання; власні успішні та неуспішні дії у процесі виконання обов'язків; досвід інших офіцерів у проведенні розслідувань [133, с. 106].

Для спеціалістів-новаторів до змісту самоосвіти внесено аналіз побудови, планування і здійснення розслідувань та іншого виду діяльності; власний професійний шлях в ОВС; розробка і втілення авторських методик збору інформації, рівень психологічної підготовки проведення операцій, використання технічних засобів; власні ініціативи з підготовки молодих спеціалістів; досвід інших офіцерів у проведенні завдань; власні успішні й неуспішні дії у процесі виконання своїх професійних обов'язків.

Для спеціалістів, що адаптуються, самоосвіта впливає на такі показники ефективності як результативні параметри професійної діяльності, а також на внутрішнє задоволення і зацікавленість. Для стабільно функціонуючих спеціалістів самоосвіта виявляє вплив на об'єктивні критерії ефективності професійної діяльності – на якісні параметри діяльності (відсутність помилок) і на кількісні показники (кількість вирішених завдань). На суб'єктивному рівні – на зацікавленість і задоволення від професійної діяльності. Для офіцерів-новаторів

самоосвіта впливає на певні критерії ефективності професійної діяльності: на об'єктивному рівні (професійна майстерність, володіння декількома видами професійної діяльності); на суб'єктивному рівні (зацікавленість професійною діяльністю, свободу вибору цілей, засобів, форм професійної діяльності).

Отже, існують характерні форми самоосвіти для різних груп працівників ОВС [133, с. 101–109]. На етапі адаптації найбільш значимими виступають форми самоосвіти, що забезпечують входження спеціаліста ОВС у професійне середовище, засвоєння норм, вимог професійної діяльності. На етапі стабільного функціонування самоосвіта забезпечує стійкість професійної діяльності працівника ОВС. На етапі новаторства завдяки самоаналізу, самопроектуванню забезпечується продуктивність професійної діяльності.

Різною є взаємодія форми і змісту на різних етапах професійного розвитку особистості. На етапі адаптації ця взаємодія, по-перше, фіксує, що самоосвіта виконує пристосувальну і аналітичну функції, по-друге, спостерігається достатньо висока відповідність змісту до аналітичних та адаптивних форм самоосвіти. На етапі стабільного функціонування переважає аналітичний зміст самоосвіти, а разом із тим спостерігається поява проектних форм самоосвіти і відповідного змісту. На інноваційному етапі ця тенденція посилюється, до тогож, у проектні форми самоосвіти входять аналітичний і проектний зміст.

Отже, проведений аналіз загалом підтверджує ідею про вплив самоосвіти на професійну діяльність працівника ОВС [133]. Цей вплив залежить від етапу професійного розвитку спеціаліста (співвідношення адаптивних, продуктивних (аналітичних і проектних) форм професійної самоосвіти). Цілеспрямоване управління процесом професійної самоосвіти, що включає оволодіння працівником ОВС у період професійного формування акмеологічними прийомами і техніками професійного самовдосконалення і саморозвитку, вивчення особистістю відомої роботи з методами, методиками, методичними прийомами самоосвіти, розвиток і вдосконалення прийомів і способів саморегуляції у професійній діяльності, використання індивідуальної самодіагностики,

виступають ефективним засобом підвищення успішності професійної діяльності працівників ОВС.

Слід також зупинитися на діяльності керівників ОВС в індивідуальній чи груповій роботі, що спрямована на теоретичний аналіз існуючих і моделювання майбутніх об'єктивних умов розвитку спеціаліста у професії [124]. Вказана діяльність повинна передбачити: реальну побудову обставин розвитку, що в найбільшій мірі відповідає цілям професійного розвитку особистості працівника ОВС; навчання особистості свідомій роботі з аналітичними методами, що розвиваються, а також методиками, методичними прийомами; спільну діяльність, направлену на осмислення змісту, що закладений у розвиваючому методі або методиці. Дані положення можуть бути реалізовані в таких методичних прийомах: організація активної роботи працівника ОВС зі спеціальною психологічною, педагогічною літературою з метою формування у них категоріального апарату оцінки, пізнання інших, самопізнання і самооцінки; реалізація завдань, пов'язаних з самостійною творчою побудовою узагальненої моделі чи в системах професійної діяльності працівника ОВС; демонстрація, показ, обговорення з працівниками ОВС вчинків, дій у ситуаціях, що потребують аналітичного підходу у професійній діяльності; реалізація завдання моделювання, прогнозування відношення і дії у даних ситуаціях; прийом аналізу відносин, дій, вчинків інших людей, що включені в ситуацію труднощів, з наступним їх узагальненням і гіпотетичним заключенням притаманних їм особистісних якостей; прийняття визначення і оцінки працівником ОВС ставлення інших людей до його вчинків і дій у ситуаціях труднощів.

У контексті дослідження важливо згадати про такий фактор професійного самовдосконалення особистості працівника ОВС як цілепокладання [58, с. 19]. Воно є одним із найбільш вагомих складових професійного росту працівника, який пов'язаний з тим, що постановка працівником кількох життєвих цілей потенційно містить в собі елемент творчості, однак реалізувати цей потенціал можуть далеко не всі [58, с. 22]. Із цього погляду працівників умовно можна поділити на три категорії. Перші – це ті, хто згодні пасивно очікувати, що значимі

цілі будуть продиктовані кимось зовні. Протилежною групою до вказаної є ті, схильні особистісно значимі цілі самостійно знаходити і свobodно вибирати. Природно, що між цими групами існує достатньо велика проміжна група, що володіє якостями і першої, і другої, але переважно вибирає цілі із заданого зовні стандартного переліку. Тому здатність до творчості – це ще одна складова професійної культури працівника ОВС. Тому необхідною умовою досягнення акме у сфері професійної праці є цілеспрямований розвиток у працівника ОВС такої риси, як активність, коли він не бездумно звикає слідувати формулі “Роби як я”, яку нав’язують йому особливо авторитетні для нього люди, а постійно, активно прагне до самостійно виношених, інколи вистражданих рішень і дій і до їх обов’язкового втілення. Ця активність має бути як риса характеру, як невід’ємна його властивість, що виявляється не як локальна якість, а як здатність при прийнятті рішень з приводу проблем, які виникають у всіх сферах професійного і суспільного буття. Лише тоді формується така лінія поведінки, яка базується на самопізнанні і наповнена головними цінностями життя і культури, що перетворюються у власні життєві цінності.

Також не менш важливими є аналітичні та рефлексивні вміння працівника ОВС [172, с. 42]. Тут йдеться не лише про вміння аналізувати складну ситуацію, вміння корегувати свою діяльність відповідно до неї, але й уміння узагальнювати свій професійний досвід, визначати найбільш перспективні і особистісно значимі цілі.

Не останню роль у професійному зростанні відіграє фізичне здоров’я працівника ОВС [152, с. 189], яке є тією цінністю, яка закладається у дитячому, підлітковому та юнацькому віці. Є всі підстави для розгляду здоров’я як однієї з важливих умов якості виконаної роботи, успішності у професійній сфері життя працівника ОВС. Проте слід зазначити, що вдосконалення фізичного, психічного розвитку особистості відбувається упродовж всього життя людини. Здоровій від природи людині потенційно дано все, проте реальністю цю потенцію робить повноцінний розвиток у сприятливих умовах. У наш час у поняття “здоров’я” охоплює моральне і духовне благополуччя. Тому модель здоров’я може бути

представлена у вигляді його складових: здоров'я фізичне, психічне, соціальне і моральне. Розгляд здоров'я працівника ОВС з позицій акмеології цілком виправданий, оскільки досягнення вершин можливе за умови, що людина володіє навичками саморегуляції, управління всіма складовими здоров'я. Якщо розглядати з погляду акмеології, то поняття «акме» використовується у більш вузькому значенні, коли мається на увазі досягнутий людиною (працівником ОВС) у процесі її життя найбільш високий рівень стану здоров'я, коли її поведінка як особистості супроводжується найбільш професійно досконалим для неї вчинком, що має позитивне суспільне значення, і коли діяльність її як суб'єкта виражена у максимально можливому для неї способі, що отримує матеріальне чи духовне втілення у конкретному результаті її творчості.

Сьогодні в Україні немає культу здорового способу життя, безперервно зростає рівень тютюнопаління, вживання спиртного, наркотиків, тому все частіше серед громадян падає рівень фізичної і духовної культури. Все це – прямий шлях до передчасної деградації фізичного стану людини, а значить і її працездатності. Тому такі науки як педагогіка, психологія, медицина, підкріплюючи свої зусилля діяльністю адміністративних органів, органів культури, суспільства і церкви, шукають шляхи ефективного впливу на свідомість і самосвідомість людей. Отже, всезагальний розвиток спеціаліста ОВС передбачає сукупність таких якостей, які зумовлюють його пристосованість до реалізації соціальних цілей, його формування і розвитку як здорової особистості, що є освіченою, вихованою, з розвинутими творчими здібностями. Переорієнтація на гуманістичну мотиваційно-ціннісну основу самовдосконалення працівника ОВС значить наповнення смислу життя новим змістом, зміна його ставлення до людей, перш за все тих, що входять в його найближче оточення і з якими він спілкується виконуючи професійні обов'язки, а також перебудова його ставлення до самого себе, до діяльності, яка є для нього головною. Тому повинна стати у певній мірі новою його індивідуальність, що змінюється у бік покращення, росту, вдосконалення його як особистості.

Для кращого розуміння акмеологічного змісту самовдосконалення працівника ОВС, важливо зупинитися на понятті “компетентність”, що передбачає сукупність знань, умінь, навиків, а також способів виконання діяльності на високому рівні кваліфікації відповідно до конкретних умов, для забезпечення певних потреб. Проте це поняття включає в себе не лише когнітивну і операційно-технічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову, а також результати навчання у формі знань і вмінь, системи ціннісних орієнтацій. Складові поняття компетентності забезпечують універсальність спеціаліста і тому не можуть бути занадто спеціалізованими. Компетентність проявляється в конкретних ситуаціях (соціальних, професійних). Тут слід наголосити на відмінності понять компетентність працівника ОВС і компетенція. Знання, вміння і досвід визначають компетентність людини, а здатність мобілізувати ці знання, вміння і досвід у конкретній соціально-професійній ситуації обумовлює компетенцію освіченої і професійно успішної особистості.

У словнику іншомовних слів термін «компетенція» визначається як коло питань, в яких людина добре знається, у яких вона має досвід, або коло чийось повноважень, прав [141, с. 348]. Компетентною є людина, яка володіє ознаками обізнаності, авторитетності у якійсь сфері. Таким чином, ці визначення свідчать про те, що компетентна людина повинна володіти не просто знаннями, але й уміти їх застосовувати на практиці. Тому поняття компетенції традиційно пов'язують з інтелектуально і особистісно обумовленим досвідом соціально-професійної життєдіяльності людини, що заснований на знаннях.

На думку Дж. Равена, компетентність складається з великого кола компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного [130, с. 253]. Одні компоненти належать до когнітивної сфери, інші – до емоційної. Ці компоненти можуть замінювати один одного як складові поведінки.

Із погляду особистісно-діяльнісного підходу, компетентність може бути описана через ставлення стану особистісної сфери людини і визначена як складна інтегративна якість особистості, що опосередковує діяльність і спрямована на

підвищення її ефективності. А. Маркова слушно трактує компетентність як одну зі сторін професіоналізму, що відображає ступінь відповідності людини до вимог професії [86, с. 118]. Компетентність, на її думку, передбачає володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь, висловлювати авторитетну думку, а також поєднання психологічних рис, що дозволяє діяти відповідально і самостійно, а також здатність виконувати визначені трудові функції.

Російські дослідники А. Деркач і В. Зазикін аналізують професійну компетентність як один із факторів, що впливає на продуктивність діяльності держслужбовців [50]. Компетентність, на думку авторів, пов'язана з наявними професійними знаннями, з професійною ерудицією. Для держслужбовців професійна компетентність визначається рівнем спеціальної освіти. Процес професійної освіти залежить від низки особистісних особливостей працівника: керівних здібностей, системності мислення та інтуїції, досвіду і професійних умінь.

А. Назаретян та І. Дроздов, узагальнюючи різні підходи, виділяють низку ознак компетентності: володіння специфічними здібностями, які мають особистісні психологічні особливості й характеристики поведінки, що значимі для даної діяльності; здатність отримувати високі результати у певному виді діяльності; наявність не лише знань, але й умінь застосовувати ці знання на практиці; підвищення рівня акме у процесі навчання і практики; полікомпетентність, що обумовлює найвищу успішність у тій чи іншій професійній сфері [97].

Враховуючи всі теорії визначення компетентності тепер охарактеризуємо основні ознаки компетентності працівника ОВС. Їх умовно можна поділити на три групи.

Перша група – це ті риси компетентності, які стосуються самого спеціаліста ОВС як особистості, суб'єкта діяльності, спілкування:

– компетенція збереження здоров'я: знання і дотримання норм здорового способу життя; знання небезпеки професійної діяльності; знання шкідливості куріння, алкоголізму, наркоманії, різного виду захворювань; дотримання

правил особистої гігієни; фізична культура людини; свобода і відповідальність вибору способу життя;

– компетенція ціннісно-сміслової орієнтації: цінність буття, життя, культури (живопис, література, мистецтво, музика), науки, виробництва, власної країни, релігії;

– компетенція інтеграції: структурування знань, ситуативно-адекватної актуалізації знань, розширення і приріст накопичених знань;

– компетенція громадянськості: знання і дотримання прав та обов'язків громадянина; свобода і відповідальність; впевненість у собі, власна гідність; громадянський обов'язок; знання і гордість за символи держави (герб, прапор, гімн);

– компетенція самовдосконалення, саморегулювання, саморозвитку, особистісної і предметної рефлексії: сенс життя; професійний розвиток, мовний і мовленнєвий розвиток, оволодіння культурою рідної мови, володіння іноземними мовами.

Друга група – це ті ознаки компетентності, які належать до взаємодії працівника ОВС і соціальної сфери:

– компетенція у соціальній взаємодії: якісна взаємодія зі суспільством, колективом, сім'єю, друзями, партнерами, вирішення конфліктів, співпраця, толерантність, повага і прийняття один одного (раса, національність, релігія, статус, роль, стать), соціальна мобільність;

– компетенція у спілкуванні: усному, письмовому, діалог, монолог, творення та сприйняття тексту; знання і дотримання традицій, етикету, моральних норм, крос-культурне спілкування; ділова переписка; діловодство; іншомовне спілкування, комунікативні завдання, рівні впливу на реципієнта.

Третю групу складають ознаки компетентності, що належать до діяльності людини:

– компетенція у пізнавальній діяльності: постановка і вирішення пізнавальних завдань; прийняття нестандартних рішень; вирішення проблемних

ситуацій; продуктивне і репродуктивне пізнання, дослідження; інтелектуальна діяльність;

- компетенція у діяльності: навчання, праця; засоби і способи діяльності (планування, проектування, моделювання, прогнозування), дослідницька діяльність, орієнтація в різних видах діяльності;

- компетенція в інформаційних технологіях: прийом, переробка, видача інформації; перетворення інформації (читання, нотування); масмедійні, мультимедійні, спеціальні технології; комп'ютерна грамотність; володіння електронною Інтернет-технологією.

Варто проаналізувати поняття ключової кваліфікації працівника. У цьому контексті цікавою є думка Е. Зеєра, що визначив кваліфікацію як комплекс психологічних якостей, здібностей, знань, умінь і навиків спеціаліста, які забезпечують ефективне виконання певної професійної функції (чи функцій), що складає один із компонентів загальної кваліфікації працівника [57]. Ключові кваліфікації розділяють на три групи: вузькопрофесійні (спеціальні знання, вміння, навички, комплекси професійно значимих психофізіологічних властивостей, які діють у межах однієї професії чи спеціальності і обслуговують операційну сторону діяльності; швидко старіють у зв'язку зі зміною професійної діяльності в умовах науково-технічного прогресу і впливу соціально-економічних факторів), поліпрофесійні (актуальні для групи професій чи спеціальностей; допомагають спеціалісту більш ефективно діяти у професійному середовищі, працювати з великою віддачею, забезпечують якість і належність праці у межах споріднених професій; залишаються актуальними упродовж довгого часу) екстрафункціональні (не пов'язані з конкретними професійними функціями, використовуються у будь-якому професійному середовищі).

Близьке за змістом до поняття “ключова кваліфікація” і поняття “акмеологічні інваріанти професіоналізму” (А. Деркач, В. Зазикін) [50, с. 142–148]. Акмеологічні інваріанти професіоналізму працівника ОВС можна розглядати як основні властивості, якості і вміння професіонала (у деяких випадках необхідна умова), що забезпечують високу ефективність і стабільність

діяльності, незалежно від її змісту і специфіки. Акмеологічні інваріанти професіоналізму проявляються у внутрішніх спонукальних причинах, що забезпечують активний і цілеспрямований саморозвиток, реалізацію творчого потенціалу. Акмеологічні інваріанти професіоналізму бувають такими: а) загальними, тобто притаманними всім професіоналам (розвинута антиципація, високий рівень саморегуляції, вміння приймати ефективні рішення, висока креативність, сильна адекватна мотивація досягнень); б) відокремленими чи специфічними, тобто такими, що відображають зміст і вимоги професійної діяльності (наприклад, висока комунікабельність, стресостійкість).

Професійна компетентність розглядається як одна зі складових, які характеризують професіоналізм діяльності [180]. У визначенні професіоналізму немає згадки про особистісну компетентність, проте поняття “акмеологічні інваріанти професіоналізму” можна розглядати як тотожне до поняття “особистісна компетентність”. Акмеологічні інваріанти професіоналізму були виявлені при аналізі механізмів регуляції діяльності професіоналів, що здійснюють роботу у різних сферах професійної діяльності на рівні загального і особливого. У результаті було доведено, що професіонали високого рівня, незалежно від спеціальності володіють схожістю, що виявляється в особливостях регуляції діяльності, ступені розвиненості певних якостей, механізмах стимулювання творчої активності. Тобто ці характеристики володіють властивістю інваріантності, відносної незалежності від специфіки діяльності, що виконується.

Акмеологічні інваріанти професіоналізму дають можливість людині шукати ті внутрішні резерви, які дозволяють їй на високому інноваційно-творчому рівні виконувати діяльнісні функції. Саме акмеологічні інваріанти спонукають людину до професіоналізму високого рівня.

Нашим завданням у дослідженні компетентності є вивчення особливостей компетентності представників ОВС. За цього досліджуємо компетентність не лише як цілісне, але і як системно-структурне утворення. Тому виділяємо у професійній компетентності працівників ОВС: спеціальну компетентність

(володіння професійною діяльністю на рівні високих взірців); соціальну компетентність (здатність до здійснення професійної спільної діяльності); особистісну компетентність (володіння прийомами особистісного саморозвитку, протистояння до деформацій особистості); індивідуальну компетентність (володіння прийомами професійного росту, самозбереження тощо).

Вчені виділяють також поняття «рефлексивної компетентності» [90, с. 58], що означає професійну якість, яка дозволяє найбільш ефективно і адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здібності, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягнення її максимальної ефективності та результативності. Динаміка розвитку професіоналізму працівників ОВС визначається вихідним рівнем її сформованості, а також інтенсивністю культивування їх рефлексивної компетентності. Тому, крім власне рефлексивної компетентності слід виділити рефлексивну компетентність у спільній творчості працівників ОВС. Цей вид компетентності, визначається як знання про рефлексивні процеси мислення, спілкування, взаємодії, що розгортаються при груповому вирішенні творчого завдання, а також готовність і здатність людини застосовувати ці завдання для процесу спільної творчості, підвищення його ефективності і продуктивності.

Дослідники виокремлюють і поняття «соціальної компетентності» (інтегративна характеристика, що відображає особливості прояву адаптативного і неадаптативного видів активності суб'єкта діяльності в їх єдності і відображає можливість і готовність суб'єкта будувати свою життєдіяльність на основі усвідомлення процесів професіоналізації, соціальної адаптації і особистісного самовизначення) [19, с. 17], а також аутопсихічну компетентність (виявляється у готовності і здатності людини до орієнтації і регуляції в інтраіндивідуальному (внутріособистісному) просторі і є результатом цілеспрямованої психологічної роботи з отримання нового знання про себе, регуляції психічних станів і властивостей, зміни особистісних рис, поведінкових характеристик) [19, с. 18].

Отже, ми можемо говорити про те, що професійна компетентність працівника ОВС передбачає певний набір спеціальних і ключових компетенцій; проявляється у професійних знаннях, уміннях, навиках; забезпечує ефективність професійної діяльності; може розвиватися і відповідно виявлятися.

Поняття «професійної компетенції» тісно пов'язане з поняттям «професіоналізм». Професіоналізм працівника ОВС – це не лише досягнення у діяльності високих професійних вершин, але й наявність таких психологічних якостей як свідоме ставлення до роботи, задоволення від її виконання тощо [128, с. 181]. Тому професіоналізм – це не просто новий вищий рівень знань, компетентності і результатів праці працівника ОВС у своїй сфері діяльності, а певна система організації свідомості, розвиток особистості, що розкриває її внутрішній потенціал, який включає моральне, культурне самовдосконалення (цілеспрямованість, порядність, комунікабельність, готовність до обґрунтованого ризику). Факторами процесу формування професіоналізму є пізнання соціально-правових, політичних реалій, відношення до суб'єктів діяльності, до соціальних феноменів і явищ, організація високопродуктивної діяльності, підвищення рівня професійної компетентності, оптимізація резервних можливостей [128, с. 183].

Глибокий і суперечливий у багатьох відношеннях процес перетворення у різних сферах життя суспільства (політичній, економічній, соціальній) спричиняє до зміни багатьох професійних мотиваційних цінностей, їх переорієнтація з когнітивно орієнтованих на особистісно орієнтовані. Професійна складова самовдосконалення спеціаліста ОВС вимагає відповідного рівня освіти, а також виконання посадових обов'язків, дотримання яких дозволить працівникові реалізовувати трудові функції у межах його компетенції. Ці два фактори складають одну сторону професійного росту, що полягає у виконанні нормативних вимог до виконання професійної діяльності. Інша ж складова – це етичні норми діяльності, яких також необхідно дотримуватися у професійному співтоваристві. Так, професіоналізм працівника ОВС – це інтегральна характеристика, що характеризує продуктивне виконання професійних завдань і зумовлена творчою діяльністю та високим рівнем професійної самоактуалізації.

Тому професіоналізм можна розглядати у двох аспектах: професіоналізм діяльності і професіоналізм особистості. Під професіоналізмом діяльності працівника ОВС (суб'єкта діяльності) розуміємо якісну характеристику, яка відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних вмінь та навичок, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою продуктивністю. Під професіоналізмом особистості працівника ОВС розуміємо якісну характеристику, що відображає високий рівень розвитку особистісних якостей, моральних задатків, творчості, прагнення до успіху, ціннісних орієнтацій, направлених на прогресивний розвиток. Поняття професіонала ОВС містить у собі акмеологічний розвиток особи працівника ОВС, його ріст з більш низького рівня виконання професійних обов'язків до більш високого, що передбачає перетворення його на творця, новатора, "майстра" своєї справи.

Отже, важливими аспектом професійного самовдосконалення працівника ОВС є прагнення у своїй діяльності до справедливості, верховенства права, забезпечення політичного нейтралітету та служіння лише законові і народу. Мотиваційно-ціннісною основою самореалізації працівника ОВС повинно бути моральне та професійне прагнення якнайкраще забезпечувати безпеку особистості, попереджувати і не допускати, виявляти і розкривати злочини та адміністративні правопорушення, охороняти суспільний порядок і безпеку, різні форми власності, надавати допомогу щодо захисту прав і свобод людям. Тому особливо важливим у цьому плані є не стільки прагнення вдосконалюватись у своїй професійній діяльності, а усвідомлення значення та дотримання морального закону, який є основою для юридичного. Оскільки для того, щоб кожна людина жила в суспільстві, де панує закон, право та демократія, слід усвідомити значення права та моралі як основи формування держави та її злагодженого функціонування.

Основою для формування особистості працівника ОВС та мотивацією його реалізації як спеціаліста мають бути, передовсім, гуманістичні цінності.

Вершиною і головним критерієм дії повинна бути повага до людини, її життя незалежно від громадянства, майнового, соціального статусу, освіти, статі, раси віку, політичних чи релігійних переконань тощо. Адже головні завдання, що ставляться суспільством і державою перед працівником ОВС полягають у запобіганні загрозі життю, здоров'ю, гідності та майну громадян держави, виявленні та розкритті злочинів, які в тій чи іншій мірі завдають шкоди людині. Тут важливо пам'ятати, що така загроза може виникнути не лише через чийсь протиправні дії, але й через бездіяльність, зокрема і працівника ОВС. Завдання охорони порядку покликане підтримувати правові відносин між людьми, що встановлені законом у даному суспільстві, для того, щоб регулювати право кожної людини реалізовувати себе не завдаючи шкоди іншим.

2.2. Філософські засади ідеї професійного вдосконалення працівника ОВС

Для вивчення та аналізу акме-форм успішної і творчої професійної майстерності, а також розробки оптимальних технологій розвитку професіоналізму працівника ОВС комплексне дослідження процесів і способів здійснення професійної діяльності, покликане з'ясувати філософське підґрунтя професійного вдосконалення.

Як відомо, акмеологія є наукою, яка вивчає розвиток людини на ступені досягнення вершини цього розвитку її як природної істоти (індивіда), як особистості і як суб'єкта діяльності (головним чином як професіонала). Предметом акмеології у широкому розумінні є об'єктивні і суб'єктивні фактори, які, взаємодіючи один з одним, сприяють чи перешкоджають професійному розвитку людини, а також закономірності і механізми, які дозволяють людині досягати у своєму розвитку вершин «акме». Акмеологія (від грецького *акме* - вершина, розквіт) – наука, що виникла в ХХ ст. на перетині природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін, проте коренями вона сягає в давнину, порушуючи відомі філософсько-антропологічні проблеми самовдосконалення,

творчості, розвитку людини, зрештою феномена самої людини. Тому закономірно, що деякі вчені, зокрема В.Н. Максимова, визначають акмеологію так: «Акмеологія – це наука про якість людини і якість життя...» [9, с. 5]. Гуманітарна орієнтація акмеології виявляється в онтологічній визначеності, що ґрунтується на її генетичній взаємодії з науками про людину і на предметному відокремленні від них як самостійної дисципліни. Виникнення акмеології свідчить про особливе значення для сучасного суспільства проблем професіоналізму, творчості, освіти, майстерності та її вершинної форми акме.

У третьому тисячолітті під час виникнення глобально-кризових проблем (екологічних, демографічних, соціальних) особливої гостроти набуває пошук нових можливостей і ресурсів для їх раціонального вирішення. Один із конструктивних шляхів пов'язаний зі створенням інноваційних високих технологій, до тогож, не лише в традиційній виробничій сфері, але й в інших сферах людської діяльності, що власне вивчає акмеологія. Високий професіоналізм і творча майстерність спеціалістів – один із найважливіших людських ресурсів, який стає фактором оптимального вирішення насущних глобально-кризових проблем. Акмеологія у цьому соціокультурному контексті набуває особливого значення як нова інтегративно-комплексна наука. Саме вона вивчає особливості і технології розвитку професіоналізму і творчості як акме-форм оптимального існування всіх можливих видів професійної діяльності. Поява терміна “акмеологія” припадає на бурхливі 20-ті роки ХХ століття, коли виникли такі галузі науково-практичного знання, як евриологія, ергонологія, рефлексологія. Соціокультурним фактором її появи був акмеїзм, природничо-науковим – дослідження про вікові закономірності творчої діяльності і залежність її продуктивності від різних психобіологічних факторів.

У розвитку акмеології виділяють чотири основні етапи. Перший – латентний, коли складались історичні, культурологічні, соціальні, філософські, наукові, практичні, педагогічні передумови виокремлення у науковому пізнанні нової сфери людинознавства. Другий етап – номінаційний, коли соціальна потреба в такого роду знанні була усвідомлена і позначена шляхом введення

спеціального терміна “акмеологія”. Третій етап – інкубаційний, його початок позначений виникненням концептуальної ідеї про необхідність дослідження акмеологічної проблематики як нової сфери людинознавства. Четвертий – інституціональний – етап пов’язаний зі створенням низки соціальних структур: акмеолгічних кафедр, лабораторій, Міжнародної академії акмеологічних наук.

Відповідно до суспільно-гуманітарної природи і аксіологічно-гносеологічного статусу, акмеологія тісно пов’язана з такими соціальними науками як історія, культурологія, педагогіка, психологія, що дає їй можливість визначати різні соціальні аспекти таких важливих понять – діяльність, професіоналізм, організованість, регуляція тощо. Центральною лінією у взаємодії акмеології з цими науками є соціально-культурний простір суспільного формування людини як особистості і її професійно-екзистенційної самореалізації у вибраній сфері діяльності, що протікає в екологічному і економічному оточенні, яке постійно змінюється і здійснюється у взаємодії з партнерами в сімейному і діловому житті, людському спілкуванні, трудовій діяльності. Саме категорія творчої, культурно осмисленої праці – основна у взаємодії акмеології із суспільними науками, вона визначає різні соціальні аспекти трактування її ключових понять – діяльності, професіоналізму, організації і управління.

Загалом, зв’язок акмеології з науками сучасного суспільства здійснюється за світоглядними і фундаментальними філософськими напрямками. Філософія методологічно обґрунтовує акмеологію як самостійну наукову дисципліну фундаментально-наукового характеру. Вона світоглядно задає аксіологічні ідеали і праксеологічні цілі акмеології як суспільної науки і одночасно окремого розділу сучасного людинознавства. Саме тому зв’язок акмеології з філософським знанням здійснюється за двома критеріями – світоглядним і методологічним. Філософія визначає засоби побудови акмеології як комплексної дисципліни, яка, з одного боку, асимілює та інтегрує знання різних наук про людину, а з іншого – виокремлює і розробляє специфічні уявлення про становлення її професійно-творчої майстерності. Такими засобами можна визнати методологічні принципи: оперування філософськими категоріями і науковими поняттями; виділення

об'єктів та розробка предмета і стратегій дослідження; аналіз феноменології і синтезу знань про неї; побудова концептуальних моделей і акмеологічних методів, їх емпірична верифікація; проведення експериментальних досліджень і теоретичного узагальнення отриманих даних; здійснення їхньої акмеологічної інтерпретації і створення технологій упровадження в суспільну практику в сфері професійної освіти і соціального управління. Отже, філософія ставить методологічні рамки побудови акмеології як самостійної наукової дисципліни фундаментально-прикладного характеру.

Крім того, філософія, взята в своїй світоглядній іпостасі, задає ціннісну точку відліку в аналізі акмеологічної проблематики, визначаючи систему критеріїв (екзистенційних, культурологічних, юридичних, моральних естетичних тощо) її постановки і вивчення. Тому наше дослідження покликане розкрити значення у соціальній практиці працівника ОВС: загальнолюдських цінностей і національних традицій; гуманістичних і культурних ідеалів; позитивних принципів здорового глузду і економічної ефективності; цивілізованої правосвідомості і раціональної організації; етичної гармонії; творчого самовдосконалення; щирості спілкування і свободи самовираження; глибини переживання різноманітного індивідуального досвіду і набуття взаєморозуміння у процесі ефективної взаємодії людей і їх конструктивної професійної діяльності.

Важливим аспектом філософського підґрунтя професійного самовдосконалення працівника ОВС, його розвитку як професіонала, успіху його творчої діяльності і досягнення її акме-форм є освоєння всіх видів рефлексії і їхньої оптимальної взаємодії. Рефлексія являє собою усвідомлення і переосмислення стереотипів мислення і їхню евристичну трансформацію аж до утворення нових (креативно-інноваційних) моделей свідомості. Такого роду рефлексивні здібності розвиваються в індивідуальній формі (за самостійного вирішення творчих завдань), а також у діалогічній і груповій (зі спільних дискусій і взаємодій). Тут диференціюються різноманітні види рефлексії: інтелектуальна, особистісна, комунікативна, кооперативна, екзистенційна, культурна. Інтелектуальна обслуговує когнітивну діяльність, особистісна – індивідуальну

поведінку в ситуаціях, комунікативна – міжособистісне спілкування, кооперативна – спільну діяльність, екзистенційна – життєве самовизначення та існування, культурна – інтеграція в культуру і її творення.

Сучасні трансформації у моделях навчання вносять зміни в цінності, форми, методи і технології професійного зросту. Найбільш важливими цінностями стають не засвоєння норм поведінки, формальних знань і умінь, а гуманність взаємовідносин, свобода самовияву, повага до особистості, творче самовираження тощо.

Оскільки доросла людина як професіонал виходить на свою вершину або не досягає її, зазвичай, в якійсь визначеній сфері праці, а таких основних сфер діяльності відповідно до класифікації Е. Клімова існує п'ять: «людина – людина», «людина – техніка», «людина – природа», «людина – знакові системи», «людина – образи мистецтва», то специфіка спеціальностей, що належать до кожної з цих сфер, завжди накладає свій відбиток на склад особистості спеціаліста і на процес його руху до свого «акме» [72]. Природно, що спеціаліст ОВС вналежить до першої групи даної класифікації, оскільки працює у сфері суспільних відносин і права. Саме тому гуманістичні цінності повинні спрямовувати його розвиток як спеціаліста, сприяти більш продуктивній і якісній реалізації себе як вищого рівня професіонала, чи, як визначав А. Маслоу, за максимумом самоактуалізуватися [87, с. 78].

Висока якість роботи працівника ОВС зумовлена не лише рівнем професіоналізму і досвіду, але і значною мірою і його світоглядною позицією, в основі якої лежить позитивне ставлення до праці загалом, а також сучасним підходом до обґрунтованості мотивів його трудової діяльності, наявністю схильностей, інтересів, захоплень. Тому сутність змістовно-філософської вмотивованості професійного вдосконалення працівника ОВС стане для нас ще більш окресленою, коли ми розглянемо співвідношення права до спорідненої йому сфери моралі.

В основі будь-якого професійного вдосконалення, а тим паче самовдосконалення працівника ОВС, повинно бути моральне самовдосконалення,

оскільки сфера зростання спеціаліста як особистості нерозривно пов'язана зі сферою його росту як професіонала. Змістом діяльності працівника ОВС є охорона закону, прав і свобод людини, а тому право і мораль стають основним виміром сутнісного самовизначення людини як професіонала цієї галузі. Отже, факторами професійного росту працівника ОВС є, з одного боку, моральне самовдосконалення, а з іншого – чітке розуміння та втілення у діяльності основних правових норм, які нерозривно пов'язані з мораллю.

Відомо, що вчення античного світу не ставили під сумнів етичну значимість права. Космологічні уявлення давніх греків і римлян відображали панівний на той час цілісний, неподільний спосіб пізнання світу. Правомірність і моральність поведінки людини оцінювалась однією загальною мірою «діке» (правом-справедливістю) [165, с. 36]. Цінність права ототожнювалась з його великим моральним значенням, що виявлялося у необхідності існування законів, справедливих правителів, “правильних” форм правління. Піфагорійці, наприклад, вважали законослухняність високою доброчинністю, а Сократ характеризував її обов'язковою повинністю кожного громадянина, Платон ставив помірне використання свободи (тобто право) в якісну залежність від того, чи має людина, а Арістотель підкреслював, що людина, яка живе поза правом, є найгіршою [47, с. 11]. Отже, притаманне античності нормативне розрізнення права і моралі, не означало їхньої автономності і диференційованості як різних ціннісних систем.

Середні віки стали новим етапом співвідношення моралі і права, вони в цей період вже не були синонімами, а розрізнялись як внутрішня сфера та надіндивідуальна сила. Ідея Бога як першопричини світобудови і законодавця моральності несла в собі глибокий смисл. Вона прямо свідчила про те, що закони моральності призначені людині зверху і вона не може змінювати їх за своїм бажанням, підводячи закони під свої потреби та інтереси. Моральні закони виходять від Бога до людини і зосереджуються в її серці, набуваючи вигляду моральних саморегуляторів – совісті, здатності до покаяння, вини. Тому призначення етичних норм полягає у тому, щоб показувати людині міру дисгармонії між її реальною поведінкою і вимогами морального закону.

Проте все ж відбувається поступове становлення системи права як такої, що є автономною від моральних установок. Закон за цього не втрачає свого абсолютного і морального тотального значення, а співвідношення моралі і права впливає із відповідності того чи і іншого до релігійних цінностей середньовічного суспільства. Отож, критерій цінності закону був єдиний і для етичних, і для правових установок.

Інший порядок речей був характерним для Нового часу. Саме в цей період відбувся кардинальний поворот як у визначенні смислу права і його самостійного ціннісного змісту, так і у підходах до моралі, які відразу ж знайшли своє відображення у праворозумінні та у правозастосуванні. Теоретичне осмислення цінностей самостійності моралі і права як основи для їхнього взаємодоповнення стало предметом дослідження у класичних концепціях просвітницької традиції (Гоббс, Юм, Монтеск'є, Вольтер, Руссо та ін.). Тема права у цих концепціях розглядалась у сфері моральної філософії, проте право вже розумілось не просто як конкретизація і деталізація моральних обов'язків, але як феномен, що набуває свого вищого смислу і змісту поєднанні з етичними категоріями. Тобто ідеал і легітимність права бачились як такі, що зумовлені мораллю. Філософія природного права Нового часу розрізняла нормативний і аксіологічний підходи до права, вважаючи перший виявом інструментальних функцій права, а другий – абсолютним виразом права за визначенням. Тією мірою, в якій право мислилось у контексті свого безумовного ціннісного змісту, воно могло зіставлятися з мораллю у статусі різних, але взаємодоповнюючих ціннісно-нормативних систем.

У Канта мораль і право виступають як такі, що взаємодоповнюють одне одного: моральність індивіда з самого початку має смисл правоздатності (повної внутрішньої здатності бути готовим до відповідального виконання громадянських свобод), право ж (у тій мірі, в якій воно є “істинним” чи “строгим правом”) означає, перш за все, визнання публічною владою моральної самодостатності підданих і відмову від патерналістської опіки над ними [64, с. 187].

В аналізі сучасного права, що все більше пов'язує буття з автономною особистістю, на думку багатьох дослідників першим планом виступає мораль, яка

через «егоцентризм» переводить філософсько-правовий аналіз у площину життєвого процесу, що суттєво значимий для права на сучасній стадії його розвитку [165, с. 285]. У моралі вирішальне значення має рівень елементарних моральних вимог, імперативів і аксіом, що прямо виражають значення норми [167, с. 14].

Украй важливим є те, що найбільш повно спільність ціннісних основ моралі і права втілюється в етико-правових конструкціях прав людини. Вона ж виявляється у фактичному збігу деяких правових і моральних норм, які таким спільним регулюванням підкреслюють особливу значимість тих цінностей, на сторожі яких стоять працівники ОВС. До них належать насамперед цінності життя, свободи, власності. Тут право і мораль взаємодіють один з одним як взаємодоповнюючі цінності. Тому з погляду тієї системи цінностей, що склалася в сучасному суспільстві, право повинне відповідати абсолютним формальним загальнолюдським цінностям. Мораль і право – це дві універсально значимі ціннісно-нормативні системи суспільства, що займають відносно самостійні ніші у житті суспільства [165, с. 37]. Така характеристика зв'язку моралі і права базується на уявленнях про те, що право є продуктом природного розвитку соціуму, воно не з'являється ззовні і не нав'язується суспільству владою. Виникнення і розвиток права підкорені тим же загальним закономірностям, що і розвиток суспільної моралі. Мораль позитивно оцінює право, якщо його зміст відповідає моральним цінностям і засуджує порушення правопорядку, особливо прав і свобод громадян.

Нормування соціального життя, що притаманне моралі і праву для працівника ОВС, також означає ціннісну основу, яка втілює безумовну значимість людської особистості, нормальних умов її буття. Право будує свої принципи на цінностях формальної рівності, справедливості, що полягає в еквівалентності очікуваного і отриманого, дій і свободи як першої умови здійснення правових відносин. Моральні цінності складніше визначити однозначно, цьому противиться сама природа моралі, для якої є характерним визнання і “присвоєння” індивідуальною моральною свідомістю всезагальних абсолютних законів. Мораль

зосереджена на свідомості, духовному житті людей і не має обов'язкового зовнішнього виразу. Право виступає у ролі інституційного регулятора [165, с. 38]. Як писане право воно входить у життя суспільства у вигляді визначеної реальності, стійкої догми, що не залежить від бажання. Якщо зіставити формулу “основного закону права” (“рівність у свободі за загальним законом” чи “дозволь іншим, те, що ти дозволяєш собі”) з формулою категоричного імперативу (“ніколи не ставитись до іншого тільки як до засобу, а ще й як до цілі в собі”), то мораль і право, без сумніву, доповнюють одне одного.

Професійна діяльність працівника ОВС, яка передбачає акмеологічну орієнтацію, повинна обов'язково мати моральний компонент. Незважаючи на всезагальний характер моральних вимог, існують спеціальні норми поведінки для професійної діяльності працівників ОВС. Виникнення і розвиток таких норм являє собою одну з ліній морального розвитку людства, оскільки вони відображають цінності особистості, утверджують гуманність у міжособистісних відносинах. Достоїнство професії і професійний ріст працівника ОВС на кінець утверджуються тим, наскільки послідовно він у своїй професії втілює загальні принципи моральності, конкретизовані відповідно до специфіки праці. Підвищена міра моральної відповідальності, загострене почуття обов'язку, дотримання деяких додаткових норм поведінки необхідні, як свідчить історичний досвід, перш за все в таких професіях як юрист, працівник ОВС, де праця спеціаліста не обмежується чіткими формальними схемами, а від якості та ефективності праці залежить стан здоров'я, духовний світ, місце людини в суспільстві. Успішне виконання професійних обов'язків у цій сфері передбачає поєднання високої кваліфікації спеціаліста з глибоким усвідомленням відповідальності, готовністю гідно виконувати свою працю. У цьому контексті слід відзначити важливість професійної кваліфікації працівника ОВС, яка, з одного боку, дає право займатися вибраною діяльністю, а з іншого – визначає ставлення до нього як його колег, так соціуму, держави, на благо яких він трудиться. Разом із тим, практика показує, що кваліфікація сама собою не в стані забезпечити успіх справи. Те, що працівникам ОВС необхідно працювати з внутрішнім, духовним світом людини, зумовлює

необхідність існування для цієї професії специфічних норм моралі, котрі, окрім сприяння успішному здійсненню професійних функцій, слугують охороні інтересів особистості. Ці норми є професійно-етичними, оскільки їх виникнення і засвоєння не визначаються безпосередньо певними інституціональними умовами (освітою, службовим становищем), а володіння ними забезпечується певним чином культурою особистості, її вихованістю. Проте професійна мораль не ізольована від загальної моралі, що панує в конкретній соціально-економічній формації [126, с. 56–57]. Пануюча мораль є домінуючою над професійною, але не містить у собі специфічних норм поведінки.

Під етикою мається на увазі і практична реалізація вказаних норм, оскільки необхідно розрізнати етику як ідеал і етику як дію. Наявність у суспільстві особливої професійної етики чи моралі є одним із наслідків професійного поділу праці, що склався історично. Для представників цілої низки професій було недостатньо володіти тими чи іншими трудовими навиками – вони повинні були володіти і морально-вольовими якостями, практикувати у своєму середовищі визначені принципи і правила поведінки, які, з одного боку, регулювали б відносини всередині професійної групи, а з іншого – ставлення професійної групи до осіб, що використовують її послуги. В особливих ситуаціях це вимагало навіть створення особливих кодексів поведінки, що передбачали правила, норми, заповіді, клятви. Все це мало на меті підтримку високого професійного рівня, престижу, соціальної цінності професії як такої, збереження до неї довіри суспільства.

І мораль, і право являють собою сукупність відносно стійких норм (правил, приписів тощо), що певною мірою виражають загальнолюдське уявлення про справедливе і необхідне [100, с. 28–29]. Ці норми носять всезагальний характер, поширюються на всіх членів суспільства. Незважаючи на це, що норми права, за рідкісними винятками, написані, опубліковані, тобто офіційно проголошені державою, а норми моралі в основному живуть у суспільній свідомості, і мораль і право являють собою розгорнуті системи правил поведінки, що охоплюють практично всю сукупність суспільних відносин. Право поділяється на галузі

(кримінальне, трудове, цивільне, міжнародне та ін.), і норми кожної з цих галузей прийнято фіксувати у законах. Мораль, своєю чергою, регулює ту чи іншу сферу суспільних відносин, хоча тут немає такого чіткого розмежування. Найважливіша різниця між мораллю і правом стосується способу регулювання поведінки людей. Виконання норм права забезпечується за необхідності примусом за допомогою спеціального апарату правосуддя, що виконується спеціалістами. Вимоги моралі підтримуються силою звичаїв, суспільної думки чи особистого переконання людини. Моральна санкція здійснюється мірами психологічної дії не окремими людьми, що наділені такими високими повноваженнями, а колективом, соціальною групою, суспільством загалом. Більша частина суспільних відносин регулюється одночасно нормами як права, так і моралі.

Саме тому дотримання етичних норм у професійній діяльності працівника ОВС впливає на всі сторони його життя. Такий вплив етики виявляється у постійному аналізі вчинків, їхній оцінці, а також у вмінні брати відповідальність на себе. Отож, моральна культура працівника ОВС – це якісна характеристика етичного і та професійного розвитку, моральної зрілості особи, що виявляється на трьох рівнях [40, с. 96–99]. По-перше, це знання моральних вимог суспільства, здатності спеціаліста свідомо обґрунтовувати цілі і засоби діяльності. Цей рівень залежить від світогляду особистості, етичних знань і переконань. По-друге, культура моральних відчуттів – не лише розрізнення добра і зла, але й багатство емоційної сфери, здатність до морального резонансу, до співчуття та співпереживання. І, нарешті, рівень, на якому реалізуються поставлені і прийняті моральні цілі, а правила перетворюються в активну життєву позицію, – це культура поведінки. Культура поведінки характеризує здатність до вибору і до практичної діяльності.

Для працівника ОВС вимоги моралі мають особливий смисл [80]. Із правосуддям завжди пов'язане уявлення про високоморальні принципи: справедливості, гуманізму, чесності, правдивості. Професійну мораль не можна, однак, зводити лише до специфічного застосування загальних норм моралі в тій

чи іншій сфері діяльності. У будь-якої професійної моралі не може бути якихось особливих норм, які б не впливали із загальних принципів. Специфічні норми моралі працівника ОВС (і загалом юриста) часто приводять правила про недопустимість розголошення даних попереднього слідства, про адвокатську таємницю тощо, які нібито є винятком із загальних моральних принципів правдивості і щирості. Слід зазначити, що ці правила є правовими нормами. Правдивість і щирість як моральні принципи не можна розглядати окремо від громадянського обов'язку, а інколи і правового обов'язку не розголошувати певні дані. Це стосується державної таємниці, а також і певної таємниці під час здійснення правосуддя. Усе це впливає із загальних принципів моралі, а не є винятком з них.

Яким би не був соціальний контроль, однак формування моральних якостей залежить від самого працівника ОВС, від його розуміння високої відповідальності, що впливає з довіри громадян і держави. Професійно-моральна свідомість має не задаватися зовні, а бути вираженням і узагальненням ідейно-моральної позиції працівника ОВС. Використання з корисливою метою знань, службового становища і можливостей перебуває у повній протилежності до професійної честі юриста. Отож, вищим судом для тих, хто обрав шлях вимагання, корупції, протекціонізму, має бути публічний суд честі, що, звісно, не спростовує санкцій держави.

Професійна діяльність працівника ОВС відрізняється складністю і багатогранністю. Залежно від виду діяльності (пошукова, комунікативна, організаційна, дізнавальна, реконструктивна), у кожній з них реалізуються особистісні якості, що забезпечують її успішність. Діяльність працівника ОВС також і багаторівневе, ієрархічне явище. На кожному рівні досягнення притаманних йому цілей забезпечується відповідними особистісними структурами, що дає можливість переходу до досягнення цілей більш високих рівнів діяльності.

Тому із розширенням сфери дії морального закону у житті суспільства моральні принципи являють собою форму моральної свідомості, що найбільш

узагальнено і суттєво виражає вимоги до поведінки працівників ОВС, що встановлюються суспільством. Моральні принципи, що перетворюються у провідні мотиви, визначають поведінку працівника ОВС у суспільному, культурному, професійному і в особистому житті.

Культура, що наповнена високими моральними вимогами і публічно про ці вимоги заявляє, забезпечує більш дієвий контроль за порушенням норм і законів, ніж культура, яка сприймає контроль лише як завдання болю і страждань людям [45]. Ось чому особливо важливим для високого професійного рівня працівника ОВС бути частиною високої моральної культури. Тому дотримання норм моралі є загальнолюдським обов'язком працівників ОВС як висококультурних і високоморальних людей, що відповідають за свої вчинки, а також професійним, що полягає у контролі за виконанням норм права.

Отже, діяльність працівника ОВС повинна регулюватися принципами соціального регулювання [41, с. 53–57]. Соціальне регулювання діяльності спеціаліста ОВС передбачає впорядкування його поведінки через надання йому прав, повноважень, обов'язків, встановлення заборон, передбачених соціальними нормами. Соціальне регулювання діяльності працівника ОВС може бути правовим і неправовим. Правове (державне) регулювання здійснюється на основі внутрішніх державних і міжнародних правових актів. Основними внутрішніми державними актами є такі: кримінально-процесуальний кодекс, цивільно-процесуальний кодекс, закон про прокуратуру тощо. До міжнародних правових актів належать: – кодекс поведінки посадових осіб, які забезпечують охорону громадського порядку, деонтологічний кодекс адвокатів. Неправове (громадське) регулювання здійснюється на основі норм моралі, традицій та корпоративних (наприклад, на основі норм статуту колегії адвокатів) правил. Як правове, так і неправове регулювання може бути нормативним та індивідуальним. Індивідуальне регулювання може бути зовнішнім, яке здійснюється державними органами і громадськими організаціями; внутрішнім (саморегулювання), яке здійснює працівник ОВС. Індивідуальне регулювання діє на основі природжених психологічних якостей спеціаліста, неправових норм та норм права. За цього

важливе значення мають психологічні якості працівника ОВС, що потребує відповідного психологічного професійного відбору.

Соціальні відхилення – це порушення правових, політичних, етичних, естетичних та інших соціальних норм. У діяльності працівників ОВС найчастіше трапляються такі відхилення від правових норм (правопорушення), як хабарництво, зловживання службовим становищем, безвідповідальність. До неправових відхилень належать грубість, невірноваженість, нетерпимість, надмірна самовпевненість, користолюбство, кар'єризм, протекціонізм, бюрократизм, пияцтво. Такі соціальні відхилення працівників ОВС називають професійними деформаціями [33, с. 27]. Основними факторами соціальних відхилень у роботі працівника ОВС є юридичні – нерегульованість або нечітка урегульованість суспільних відносин, неточне визначення компетенції посадових осіб, видавання розпоряджень, що з юридичного погляду є неправильними; економічні – відсутність стимулювання якісної роботи, можливість побічної матеріальної вигоди з юридичної справи; організаційні — погана організація роботи, слабкий контроль вищих інстанцій, безвідповідальний підбір кадрів, недостатні заходи з підвищення кваліфікації працівників; інтелектуальні – недостатній рівень правової, етичної, політичної та естетичної культури; соціально-психологічні – природжені вади і недоліки виховання; соціально-ціннісні – стійке порушення ціннісних орієнтацій тих верств чи груп населення, до яких належить працівник ОВС.

Окремо слід зупинитися на понятті професійної культури працівника ОВС. Вона передбачає: політичну культуру, правову, етичну та естетичну [140].

Реальне втілення політичних знань і вмінь працівника ОВС виявляється у тому, що у своїй діяльності він дотримується таких норм: держава і право як і інші політичні інститути існують для того, аби забезпечувати нормальне життя індивіда; загальнолюдські цінності та інтереси мають пріоритет перед груповими; громадський обов'язок повинен бути важливішим за особисті інтереси; ідеологічні погляди не повинні впливати на професійний обов'язок працівника ОВС; дотримання ідей демократії і правової держави.

Не менш важливою за політичну є правова культура працівника ОВС, що є знанням юридичних теорій, чинного законодавства, вмінням і навичками його реалізовувати, а також дотриманням цього законодавства [139, с. 6].

До ознак правової культури працівника ОВС відносять глибокі та ґрунтовні знання юридичної теорії – основних юридичних понять, категорій, термінів та закономірностей функціонування державно-правових явищ; знання чинного законодавства – досконале орієнтування у змісті основних законів (конституція, інші закони) і глибоке знання юридичних норм для реалізації у професійній діяльності; навички щодо реалізації законодавства – вміння тлумачити закони, тобто розуміти їхній зміст, застосовувати юридичні норми в конкретних життєвих ситуаціях; повага і дотримання чинного законодавства.

Складовою правової культури є правосвідомість працівника ОВС. Правосвідомість – це знання права, а також психічні почуття, емоції про існуюче чи бажане право [71]. Тому у правосвідомості виокремлюють ідеологічний (знання права) і психологічний елементи (почуття, емоції про право) [153, с. 87].

Також складовою професійної культури працівника ОВС є вже згадувана етична культура працівника (це знання професіоналом його моральних прав і обов'язків та використання їх у професійній діяльності). Етична культура працівника ОВС має два аспекти: визнання існуючих моральних норм як необхідних регуляторів поведінки; дотримання цих норм у професійній діяльності. Відповідно, основними принципами етичної культури працівника ОВС є: гуманне ставлення до людини; чесність і правдивість (справедливості не можна досягти нечесним шляхом); доброзичливість і чуйність (працівникам ОВС часто доводиться спілкуватись з людьми, які потрапили у складні життєві ситуації); простота і скромність (потрібні спеціалісту для того, щоб не бути егоїстом і користолюбним); дотримання професійної таємниці (об'єктивне і повне розслідування кримінальної справи без демонстрації приватного життя учасників юридичного процесу).

Також важливою складовою професійної культури працівника ОВС є естетична культура. Естетична культура працівника ОВС – це розуміння правил

зовнішньої гармонії своєї професійної діяльності та реалізація їх на практиці для ефективного розв'язання юридичних завдань [117, с. 170]. Складовими естетичної культури працівника ОВС є: культура мови (літературна мова, вільне володіння юридичною термінологією, відсутність слів-паразитів, уміння обрати правильний тон у розмові); культура зовнішнього вигляду (вміння добирати одяг, зачіску відповідно до віку, посади, часу (для працівників ОВС характерні офіційність і стриманість в одязі, відсутність екстравагантності, оскільки посада має державно-офіційний характер)); культура організації робочого місця (створення естетичної обстановки діяльності працівника ОВС, комфортності (однак професіонал повинен орієнтуватись на відвідувачів, тому його робоче місце не повинно відволікати їхню увагу)); культура підготовки юридичних документів (відсутність технічних, структурних порушень, організаційних і пунктуаційних помилок, нерозбірливого рукописного тексту тощо).

Серед професійно-особистісних якостей працівника ОВС, які сприяють його формуванню як спеціаліста, можна виділити такі: у соціальній сфері – намагання встановити істину, справедливість, гуманізм, чесність, принциповість; у пошуково-пізнавальній сфері – спостережливість (цілеспрямоване сприйняття предметів та явищ крізь призму професійно-юридичної діяльності), уважність (увага у психічній діяльності до певних об'єктів); у сфері реконструктивно-конструктивної діяльності – вміння всебічно аналізувати отриману інформацію, формулювати гіпотези, творчий, оригінальний підхід до розв'язання завдань, проникливість; у сфері засвідчувальної діяльності – розвинута письмова мова, вміння швидко узагальнювати інформацію, вміння письмово описувати юридичні явища; у сфері організаційної діяльності – самодисциплінованість, цілеспрямованість, наполегливість, організаторські здібності; у сфері комунікативної діяльності – емоційна врівноваженість, тактовність, вміння чітко формулювати свої думки.

Існують також особистісні якості, що є негативними для працівника ОВС, а тому погіршують його професійний рівень: у соціальній сфері – цинізм, нечесність, владолюбство, жорстокість, авантюризм; у пошуковій сфері –

неуважність, відсутність пошукової домінанти (юридичний азарт); у реконструктивній сфері – низький рівень інтелекту, стереотипність і консервативність мислення; у засвідчувальній сфері – недбалість, невміння швидко передавати усну мову письмово; в організаційній сфері – нецілеспрямованість, відсутність організаційних здібностей; у комунікативній сфері – імпульсивність, надмірна сором'язливість, груба поведінка.

Зупинимось також на особливостях професійної діяльності працівника ОВС, що визначають її зміст, гуманістичне спрямування та можливість самовдосконалення.

Іншою важливою особливістю професійних повноважень працівника ОВС є власний, обов'язковий характер професійної діяльності [91, с. 220–221]. Використання працівником ОВС своїх владних службових повноважень нерідко зачіпає інтереси громадян, юридичних осіб, організацій. Тому надання посадовим особам відповідних повноважень передбачає і розумне їхнє використання з урахуванням характеру скоєного обвинувачення, ситуації, що склалася, особистості суб'єкта, стосовно до якого застосовуються ті чи інші міри правового характеру. Адже відомо, що найменше відступ від вимог закону відносно використання владних повноважень може призвести до тяжких наслідків, спричинити моральну шкоду, завдати серйозну психічну травму людині та її близьким, негативно вплинути на її авторитет і репутацію серед оточення, сформувати викривлену думку про неї. Прийняття рішень у подібних ситуаціях конфліктного характеру з використанням відповідно до закону владних повноважень вимагає від працівника ОВС глибоких професійних знань, високого рівня професійної компетентності, а також особливих особистісних якостей, розвинутого інтелекту, аналітичного складу розуму, здатності прогнозувати наслідки своїх вчинків, емоційної врівноваженості, відношення до людей з повагою.

Ще однією особливістю професійної діяльності працівника ОВС є екстремальний характер правоохоронної діяльності [177]. Праця, що має своїм змістом правоохоронну діяльність, інколи має напружений відповідальний

характер, зумовлений виконанням великого об'єму складної, багатоманітної роботи в умовах гострого дефіциту інформації і часу, активної протидії зацікавлених осіб, що часто ігнорують правові норми. Тому працівник ОВС має відрізнятися хорошим фізичним здоров'ям, витривалістю до психічних перевантажень, високою працездатністю, мати високий рівень нервово-психічної, емоційної стійкості, що слід розглядати як найважливіші фактори професійного росту.

Важлива особливість професійної діяльності працівника ОВС – це творчий характер праці [160, с. 193]. Однією з особливостей роботи працівника ОВС є те, що йому постійно треба мати справу з різноманітними життєвими ситуаціями, долями різних людей, що вимагають індивідуального, творчого підходу, уважного вивчення правопорушень, що виникають. Тому працівникові ОВС потрібні не лише суто професійні, правові, суспільно-політичні, але й спеціальні знання у різних сферах науки, техніки, освіти і культури, розвинутий інтелект.

Важливою ознакою професійної діяльності працівника ОВС є також процесуальна самостійність, персональна відповідальність [120]. Незалежність діяльності посадових осіб правоохоронних органів є одним із основоположних принципів правосуддя, відповідно до якого працівник при виконанні посадових обов'язків підкоряється лише закону і не повинен залежати від будь-яких місцевих впливів. Відбиття духу і букви закону формує здатність самостійно приймати рішення, відчуття персональної відповідальності за вчинки, що є невід'ємною складовою професійного самовдосконалення.

Отже, особливості професійної діяльності працівника ОВС, що визначають її зміст, гуманістичне спрямування та можливість самовдосконалення мають філософсько-моральне підґрунтя.

2.3. Філософсько-правові детермінанти професійного росту (акме) працівника ОВС

До компетенції працівника ОВС входить розробка і прийняття в межах своїх повноважень заходів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина; захист об'єктів незалежно від форм власності; забезпечення суспільного порядку; організація і здійснення заходів щодо попередження та припинення злочинів та адміністративних правопорушень; виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Правоохоронна діяльність поділяється на такі види: запобігання правопорушенням (здійснення міліцією профілактики правопорушень); припинення правопорушення (здійснюється після початку правопорушення), наприклад затримання за дрібне хуліганство; розкриття правопорушень (знаходження правопорушників); розслідування правопорушень (встановлення точних деталей злочину); визначення судом чи іншими компетентними органами покарання правопорушника; виконання покарання. Отже, забезпечення охорони суспільного порядку, утвердження законності, захист прав і свобод людини, охорона законних інтересів різних підприємств, організацій і трудових колективів, боротьба з правопорушеннями та злочинністю – це ті значимі функції, якими суспільство наділяє працівника ОВС, а тому покладає на нього відповідальність за забезпечення реалізації життєво важливих для людини прав і свобод. Через це професійна самореалізація особистості відіграє не лише суб'єктивну роль самовдосконалення для самого працівника, а й має надзвичайно важливе значення для держави, суспільства і кожної людини зокрема [85].

Поряд з тим, діяльність працівника ОВС містить у собі соціальну діяльність (охоплює політичний аспект діяльності працівників ОВС як організаторів боротьби зі злочинністю і профілактичні заходи, правову пропаганду, участь у перевихованні злочинця для повернення його до соціальної норми поведінки); пошуково-пізнавальну діяльність (спрямована на відшукування необхідних фактів, які стосуються злочину, та осіб, які його скоїли, а також на збір вихідної інформації, необхідної для вирішення професійних завдань); реконструктивну діяльність (спрямована на відтворення подій скоєного злочину на підставі

встановлених фактів, це поточний та завершальний аналіз всієї зібраної інформації у справі і висунення на базі її синтезу, аналізу і спеціальних знань робочих версій (гіпотез)); засвідчувальну діяльність (спрямована на перевірку, оцінювання і закріплення знайдених фактів у спеціальну законом встановлену форму (постанову, протокол), після чого вони стають юридичними доказами); організаційна діяльність (полягає у вольових діях з реалізації і перевірки робочих версій і планів і поділяється на два аспекти: самоорганізованість і організація людей у колективному вирішенні професійного завдання); комунікативна діяльність (полягає в отриманні необхідної інформації у процесі спілкування) [123].

Реалізуючи свої функції, працівники ОВС організують оперативно-пошукову, експертно-криміналістичну діяльність, розслідування злочинів, тому забезпечується не лише дотримання конституції та законів, але й організуються та проводяться наукові дослідження проблем охорони суспільного порядку, попередження, виявлення, розслідування та розкриття злочинів, безпеки дорожнього руху, діяльності внутрішніх військ у складних умовах, дослідно-конструкторські і проектно-технологічні роботи, забезпечується втілення досягнень науки, техніки, позитивного досвіду роботи, розробляються пропозиції до вдосконалення діючого законодавства [118, с. 571-572].

Процес докорінних реформ, що розгорнувся в українському суспільстві, висуває перед працівником ОВС якісно нові завдання, значимість яких зростає через суперечливі риси становлення нових правових, політичних, економічних відносин в Україні. Це зумовлює підвищення ефективності професійної діяльності сучасного працівника ОВС. Основним ключем до розв'язання цієї ситуації є сам працівник ОВС, його професіоналізм, особистісні та індивідуальні якості. Важливість такого підходу у вирішенні проблеми помічена у багатьох законах, які регулюють правову та професійну діяльність працівників ОВС, а також у Конституції України. Серед основних вимог до працівника ОВС чи не найголовніше місце займає висока професійна компетентність, організаторські та ділові здібності.

Продуктивно вирішувати масштабні професійні завдання, ефективно здійснювати свої професійні функції, працівники ОВС можуть лише тоді, коли перейдуть на якісно новий рівень професіоналізму, коли їхні професійно важливі якості, а також професійні знання, вміння, навички, здібності будуть інтегровані у феномен професійної компетентності. Новий кадровий менеджмент повинен забезпечувати розвиток професійної компетентності, зокрема, таку її оцінку, яка б дозволяла не лише оцінювати об'єктивні результати діяльності працівників ОВС, але й прогнозувати можливості підвищення ефективності їх праці і особистісно-професійного розвитку.

Робота працівника ОВС досить різноманітна і складна і має в собі певні риси, що відрізняють її від інших професій. Правозастосувальна діяльність працівника ОВС відбувається у сфері суспільних відносин і відрізняється різноманіттям вирішуваних завдань та творчим підходом. Правове регулювання всієї професійної діяльності працівника ОВС і становить відмінність цієї професії від інших [26, с.7]. Уже за планування своєї діяльності кожен юрист проводить зіставлення своїх майбутніх дій з нормами діючого законодавства, що регламентує ці дії. Тому професійна діяльність працівника ОВС, зазвичай, діяльність державна. Держава ставить перед правоохоронними органами певні завдання і цілі, що спрямовані на ліквідацію злочинності в країні. Держава створює спеціальну систему підготовки, перепідготовки та вдосконалення правоохоронних органів. Ці вимоги в міру зростання культури всього суспільства підвищуються як щодо всієї системи ОВС, так і до кожної складової цієї системи, до кожного її працівника.

Праця працівника ОВС передбачає наявність у нього особливих владних повноважень, наявність права та обов'язку застосовувати владу від імені закону. Враховуючи це право, у спеціаліста розвивається професійне відчуття підвищеної відповідальності за наслідки своїх вчинків, що сприяє професійному самовдосконаленню. Відповідальна і складна робота працівника ОВС передбачає і підвищені вимоги, а це – висока напруга, терпіння, наявність професійних знань і високої відповідальності за працю, що заснована на чіткому дотриманні закону.

За обґрунтування філософсько-правових детермінант професійного росту працівника ОВС слід наголосити на тому, що спеціаліст, виконуючи свої професійні обов'язки, повинен обов'язково керуватися нормами права. Феномен права якнайтісніше пов'язаний з людиною, її сутністю, смислом людського буття. Тобто, право – це явище, без якого людина не може існувати і яке саме є породженням людського буття. Саме ця обставина є фундаментом для побудови філософії права і правової антропології, що обґрунтовує основи права в людському бутті. Правова антропологія – це вчення про спосіб і структуру буття людини як суб'єкта права чи вчення про право як спосіб людського буття. Оскільки сфера “необхідності” є особливістю людського буття, то і мораль, і право – це найбільш розвинуті ціннісні системи, без яких людина не може бути людиною, а суспільство не може існувати. Тому трактування специфіки людського буття як буття суспільства, що орієнтується у своїй діяльності на “необхідне”, розкриває нові горизонти перед правовою антропологією, у рамках якої право має бути представлене як всезагальна умова людського існування. Традиційно, одним з головних завдань правової антропології є обґрунтування ідеї права як особливого нормативного порядку, що виходить з уявлення про сутність людини чи людської природи.

Для того, аби чітко усвідомлювати зміст законів, і, відповідно, вдосконалюватись у своїй професійній діяльності, працівник ОВС має чітко розуміти природу права [18, с. 4]. Право насамперед складається з тих правил, якими люди керуються у спільному житті і які дають можливість на примус у разі суспільної необхідності. Цей примус виступає як покарання у кримінальному праві і як визнання недійсності відношень у громадянському праві. Ці правила виявляються особливо значимими, коли виникає протиріччя інтересів. Право тут (в особі працівника ОВС) виступає третьою, незацікавленою стороною. У цьому контексті важливо проаналізувати філософський смисл і обґрунтування прав людини. Цей аналіз передбачає постановку питання: “Чому правовий порядок передбачає дотримання прав людини?”. Це питання має три моменти: а) опис феномена прав людини як такого (аналітична задача); б) вияснення статусу прав

людини (легітимаційна задача); в) обґрунтування ідеї прав людини (нормативна задача).

Феноменологічно-герменевтична філософія права за відстороненими формами об'єктивного права прагне побачити живого суб'єкта, носія справжньої правосвідомості. В образі такого суб'єкта трансцендентальне (універсальне) і емпіричне (одиничне) представлені в єдності як єдність сутності та існування. Поняття такого суб'єкта якнайточніше відповідає юридичному вченню про дієздатність, яка має ціннісно-орієнтований характер. Серед ціннісно-орієнтованих актів (любові, ненависті) виділяються такі, які виражають смисл права. Це акти визнання – особливі інтенціональні акти, що виражаються у спрямованості на іншого, при чому інший виступає цінністю не залежно від ступеня його достоїнств, як цінність, що заслуговує гарантій захисту з боку права в особі працівника ОВС. Ціннісно значимий акт визнання являє собою визначаючий момент правосвідомості. Здатність до визнання – власне правова здатність, яка робить право можливим. Вона відрізняється від моральної здатності (любові, поваги), хоча може мати їх за свою основу. Саме в акті визнання відбувається ототожнення самого себе і себе з іншим, що дозволяє розглядати його як антропологічний еквівалент принципу формальної рівності. Така орієнтація на “іншого” корелюється з сутнісною рисою людини – відкритістю до світу. Сама потреба у визнанні зумовлена подвійною людською природою: з одного боку, людина – природний тілесний суб'єкт, з другого – свободний суб'єкт. Правовідносини будуються на взаємному визнанні людей, тому саме це живе відношення між ними робить право можливим, бо в актах визнання відбувається конституювання людини як правоздатного суб'єкта. За цього справедливість як спосіб відносин суб'єктів діяльності ОВС можлива лише за наявності в суб'єкта здатності визнання, а відношення взаємного визнання виявляється можливим лише в тому випадку, якщо працівники ОВС вступають у справедливі стосунки, не намагаються використовувати один одного як засоби у власних цілях. Тому акти визнання можна назвати свідомими і розумними актами професійної діяльності працівників ОВС, оскільки здатність до визнання передбачає

визначену інтелектуальну та моральну зрілість. Людина розуміє те, що з нею і з іншими відбувається, вчиняє осмислено, віддає собі звіт у тому, що відбувається. Завдяки визнанню, що здійснюється за допомогою певних правил, соціальні зв'язки, засновані на договорах, на різного роду взаємних обов'язках, набирають форму юридичних відносин. Тут правила визнання окреслені принципом "обов'язки повинні виконуватись" поширюються на кожного, кого стосуються закони даної правової системи в даній країні, чи на людство загалом, коли йдеться про міжнародне право. Через це працівник ОВС є суб'єктом діяльності, носієм обов'язків, без яких немислиме будь-яке суспільство, правові відносини в ньому і, відповідно, неможливою є реалізація професійної діяльності.

Для визначення активної сторони людського буття, буття суб'єкта суспільних відносин, а конкретніше буття людини-професіонала у сфері ОВС, проаналізуємо поняття «індивідуальність» і «особистість». Е. Соловйов підкреслює, що в індивідуальності ми цінуємо її самобутність, а в особистості – самостійність чи автономію [144, с. 87]. Індивідуальність – суб'єкт покликання чи стану, коли право перетворюється в обов'язок, для неї характерні установка на самореалізацію. Особистість формується на основі індивідуальності. Вона є суб'єктом прав чи права (якщо сутність права бачити у правах людини), а тому суб'єктом свободи. Її відмінною рисою є прагнення до власної і повага до чужої незалежності. Саме з образом людини як особистості корелюється право. Бо сутність права утворює визнання моральної самостійності (свободи), яка втілюється морально-автономним суб'єктом і є довірою до волі і самодисципліни кожного людського індивіда. Тому право, в одному зі своїх вимірів – антропологічному – може бути визначене як спосіб людської взаємодії (співіснування), що можливе завдяки людській здатності бути автономним суб'єктом, який визнає таким же суб'єктом будь-кого іншого. Носієм цієї здатності є особистість, що керується визнанням інших, її реалізація складає завдання політико-правових інститутів.

Надзвичайно важливим є те, що особа працівника ОВС, яка прагне до вершин професійної досконалості, повинна через розвиток індивідуальності бути

особистістю. Лише тоді, коли вона усвідомлює свої права і обов'язки, а також розуміє права і обов'язки інших, керується визнанням свободи іншого, сама володіючи цією свободою, вона може ідентифікувати себе з професіоналом. Лише та особистість, яка сама володіє правосвідомістю, може контролювати дотримання права в суспільстві, тому саме право обґрунтовується ідеєю суб'єкта як особистості.

Являючи собою моральні критерії, якими має керуватися правопорядок в особі працівника ОВС, права людини окреслюють простір, що забезпечує кожній людині умови для її самореалізації, тобто простір її особистісної автономії. За своїм статусом права людини виступають незалежними критеріями для критики законів і політико-правових інститутів, тобто як критерії легітимації. Основний принцип обґрунтування прав людини полягає в тому, що особа, аби зоставатися людиною, повинна мати права на збереження самої себе, власної екзистенції. Відмова від насилля стосовно іншого означає визнання за ним права на життя, власність і свободу як універсальні умови людського існування.

Тому важливе значення має аксіологічне вивчення права, що має практичне та моральне значення для самовдосконалення працівника ОВС [1, с. 206]. Це дозволяє звернути увагу не лише на соціокультурні основи і детермінанти права, зв'язок з державою, але і на духовні аспекти, ідеали, що в ньому відображаються. Без ціннісного підходу неможливо виявити призначення права і сенс діяльності працівника ОВС у загальнолюдському, соціальному, професійному, культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми. Без нього застаються в тіні конструктивна, творча роль свідомості в сфері права, суто особистісні аспекти права. Правові цінності мають регулятивне значення, а правові норми, в свою чергу, набувають значення цінностей і стають об'єктами оцінки. Цінності виражають переконання, і на відміну від знання не підлягають емпіричній перевірці і обґрунтуванню. Вони являють собою деякі непорушні інтелектуальні даності, що спонукають суб'єктів до їх збереження, до використання їх у діяльності, оскільки сприймаються вони як різноманітні блага. Правотворчість і реалізація права (правозастосування,

виконання, використання і дотримання права) являють собою сфери людської діяльності, що мають яскраво виражений оціночний характер [165, с. 207]. З огляду на це дослідження правових цінностей є предметом дослідження філософії права (правова аксіологія) [99; 114]. Право в своєму аксіологічному вимірі виступає як чітко визначена форма правових цінностей, як специфічна форма правової повинності, відмінна від усіх інших (моральної, релігійної) ціннісних форм. Завдяки цінностям право як певний “механізм” отримує свій зміст, оскільки свідомість суб’єкта права направлена на цінності як на свій об’єкт. Завдяки цьому знімається байдужість у поведінці правового суб’єкта (а також і працівника ОВС як людини) і формуються дозволи, заборони і повинності.

Детальніше зупинимось на цінності права для працівника ОВС. У сучасному цивілізованому суспільстві право являє собою не тільки інструментальну цінність вирішення протиріч у різних сферах суспільства, але й засіб, що звільняє, розвиває і виступає як цінність. Разом із тим, слід зазначити, що різні типи культур приписують праву не однакову цінність, а також те, що цінність кожної правової норми, кожного правового інструмента кожний раз визначається історично. Цінність права неможлива поза контекстом діяльності суб’єктів права, організаційних сил, відповідних інститутів зі створення та реалізації права, нарешті без активної участі працівника ОВС [165, с. 210]. Тому найзагальнішим чином власну цінність права для спеціаліста ОВС можна визначити як втілення соціально організованої форми, наслідування якій забезпечує продукування правових станів правовими засобами, внаслідок чого народжуються нові можливості і велика свобода для професійного саморозвитку працівника ОВС, а також для розвитку суспільства. У цій якості право може надавати працівникам ОВС новий простір і нові професійні можливості творчого саморозвитку. До того ж, ціль права як соціально організованої форми полягає у тому, щоб воно не допускало основ для пригнічення і нещастя інших людей і могло протистояти цьому у вигляді професійної діяльності працівника ОВС, співвідносячи його поведінку з мораллю і справедливістю. Отже, критерієм цінності права є особистість, що саморозвивається [165, с. 210]. Право тільки тоді

має цінність, коли воно прямо чи опосередковано сприяє самоздійсненню, самотворенню і саморозвитку людини загалом і людини професіонала ОВС зокрема, а також народженню нових можливостей для розвитку людини і суспільства.

Правові цінності – вид духовних цінностей, які задовольняють потреби людини, соціальних груп суспільства в регулюванні соціальних відносин і вчинків людей за допомогою компетентної (у правовому сенсі) дії працівників ОВС [165, с. 210]. Тому правові цінності лежать в основі створення і підтримки соціального порядку працівниками ОВС, а також нормального функціонування суспільства. Правові цінності складають елемент системи соціального (соціально-політичного) управління суспільством [165, с. 211]. Вони є деонтичними цінностями, тобто відрізняються чітко визначеним наказним характером, що обумовлюється його приналежністю до сфери необхідного. На відміну від інших деонтичних цінностей, вони закріплюються формально і охороняються державою в особі працівників її ОВС. Отже, право для працівників ОВС, виступає як основа самовдосконалення особистості, як форма реалізації активності, творчості і як гарантія свободи.

В аксіології права можуть бути виділені три основні групи буття цінностей: суспільні цільові цінності та ідеали (вони існують у вигляді цінностей, що вироблені суспільством і правовою свідомістю, тому вони присутні у правовій свідомості у вигляді узагальнених уявлень про справедливість, свободу, рівність у різних сферах життя суспільства); предметно-втілені цінності (самі правові ідеали не залишаються лише фактом пануючої правосвідомості, вони закріплюються в правових актах, конституції і законах і реалізуються в системі правових відношень); особистісні чи екзистенційні цінності (являють собою ідеальні уявлення про блага, права і межі прагнень, пов'язаних зі схильностями і бажаннями особистості, і виступають як авторитетні і обов'язкові установки її свідомості) [165].

У цьому контексті вкрай важливим для професійного самовдосконалення працівника ОВС є розуміння філософсько-правових цінностей свободи і справедливості.

Якщо розуміти справедливість як вищий принцип людського життя і основу існування людської суспільної сутності, то особливої уваги заслуговують три елементи значення поняття “справедливість”, які виділив О. Хеффе: а) справедливість має природу морального обов’язку; б) ближче за все вона перебуває до обов’язків, які визнаються добровільно і стоять вище за простий примус; в) її міра полягає у дистрибутивній користі – справедливим є те, що корисне кожній людині [168].

Сучасні концепції справедливості містять у собі образ людини як істоти, що одночасно здатна до самовдосконалення, тобто достойної, так і істоти автономної, тобто розумної, здатної до самообмеження. Тому оптимальним видається такий принцип справедливості, який забезпечить найвищі умови для самореалізації і автономії особистості, міру співвідношення свободи і рівності. Отже, справедливість як критерій ефективності діяльності працівника ОВС можна розуміти як прагнення діяти відповідно до прав і обов’язків, віддаючи кожному своє і забезпечуючи умови для реалізації свободи кожної конкретної людини.

Наступним кроком дослідження буде детальніший аналіз поняття «правосвідомість». Правосвідомість є безпосереднім джерелом правопорядку, тобто правових норм, поведінки відповідних інститутів, вона є важливою філософсько-правовою складовою формування фахівця ОВС. Часто за визначення правосвідомості акцент робиться на певного роду систему знань, тобто правосвідомість розкривається як сукупність поглядів, ідей, що виражають відношення людей, соціальних груп, класів до права, законності, правосуддя, їх уявлення про те, що є правомірним і неправомірним [104, с. 521]. На думку А. Спіркіна, правосвідомість – це уявлення і поняття, що виражають ставлення людей до діючого права, знання міри у поведінці людей з погляду прав і обов’язків; це правові теорії, правова ідеологія [150]. У рамках такого підходу правосвідомість виступає ідейним вираженням об’єктивних суспільних відносин,

що відображають своєю чергою панівні в суспільстві економічні і соціальні відносини. Право впливає на формування правосвідомості, а остання реалізується у праві і правосудді. Проте, на думку багатьох дослідників, правосвідомість – це не лише відображення в ідеальній свідомості духу і характеру вже діючих у суспільстві законів, вона є активною, а тому творчо корегує і критикує діючі закони (та інститути) з позиції індивідуальної справедливості, яка набула глибокого життєвого смислу і значення для достатньо великої маси людей [165]. Е. Соловйов дає визначення правосвідомості в світлі правової держави в єдності її пізнавальної, оцінково-критичної і регулятивної функцій. Для нього правосвідомість – це орієнтація на ідеал правової держави, який має безумовний характер і вже в цей момент визначає практичну поведінку людини як громадянина [145, с. 189–190].

Оскільки правосвідомість має вирішальне значення для формування та розвитку людини-громадянина держави, то зрозумілим є її значення для професійного самовдосконалення для працівника ОВС. Він зобов'язаний слідувати таким установкам, які відповідають поняттям суверенітету, права і виявляти супротив тим, хто несе на собі явний відбиток неправової поведінки. Правосвідомість повинна бути не просто критерієм поведінки працівника ОВС, вона має бути частиною його свідомості і світогляду, що формуються у процесі правової соціалізації і мають складну структуру. Ця структура правової соціалізації діє у суспільстві на декількох рівнях, визначаючи ставлення людини до права [165, с. 11]. На соціальному рівні правова система виявляє вплив на індивіда через демонстрацію поваги до права і закону офіційною владою. Поряд з тим, у суспільстві існують національні традиції, історичний досвід попередніх поколінь, які визначають поведінку і діяльність людини в соціальній сфері. На особистісному рівні домінує несвідоме копіювання базових цінностей права, що дозволяє ідентифікувати себе з визначеною культурою і суспільством. Особистісний механізм правової соціалізації містить у собі потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, самосвідомість (мотиви, установки, цілі).

У філософській літературі виділяють інституціональну і неінституціональну форми буття правосвідомості [165, 227]. Інституціональна форма буття правосвідомості, що існує у вигляді документів, є формою живого процесу мислення, що співвідноситься із загальнообов'язковою нормою і підкоряється їй як критерієві правильності, законодоцільності суджень і рішень; це сфера «законоположень», «юридичного закону», «діючого права».

Особливу роль у механізмі реалізації регулятивної функції правосвідомості виконує самосвідомість працівника ОВС як учасника правового спілкування. Самосвідомість звернена до внутрішнього світу індивіда [165, с. 230]. Вона є усвідомленням, оцінкою, контролем з боку учасника правового спілкування свого положення, дій і їх наслідків у цій сфері соціального життя. Самосвідомість працівника ОВС характеризує спрямованість на розрізнення і осягнення смислів правових явищ на професійне самовдосконалення.

У межах вчення про правосвідомість ми говоримо про право в аспекті смислу [165, с. 230]. До того ж, звертаємо увагу на внутрішній зміст правових феноменів, на те, що робить їх власне правовими, на сам феномен права. Смисли є результатом індивідуальної переробки першопочаткового значення понять. Розуміти можна лише самому, оскільки акт розуміння абсолютно особистий. Виявлення правових смислів, тобто установок правосвідомості, є необхідною умовою їх подальшого засвоєння [165, с. 231]. Правові смисли є установками моральної свідомості, тому основи правового виховання мають закладатися, ще в навчальних закладах, які повинні готувати професійно успішних працівників ОВС. Через це виховання правової культури спеціалістів ОВС обов'язково має мати передумовою виховання моральне, яке задає умови засвоєння правових установок і смислів, що будуються навколо поняття автономії особистості і являють собою умову «можливості» права.

Стійкі, такі що повторюються, необхідні відношення між правовими смислами можуть бути названі аксіомами правосвідомості. Це поняття введене І. Ільїним у праці «Про сутність правосвідомості». Аксіоми як універсальні очевидності правосвідомості акцентують увагу на тих способах людського буття,

які роблять право можливим. За Ільїним, основними аксіомами правосвідомості виступають закон духовного достоїнства (самоствердження), закон автономії (здатності до самоуправління та самозобов'язування) і закон взаємного визнання (взаємна повага і довіра один до одного) [61, с. 123]. Для працівника ОВС відчуття власного достоїнства, що складає зміст першої аксіоми правосвідомості, є необхідним моментом духовного і професійного життя, знак самоствердження. З нього випливає повага до себе, що лежить в основі правосвідомості. Друга аксіома правосвідомості виражає основний закон духа – автономію і самозаконність. Бути духовною істотою значить визначати себе і керувати собою, чи, іншими словами, все вирішувати самому і приймати на себе всю відповідальність. Автономія виражається як духовна зрілість, що необхідна працівникові ОВС у побудові його професійного буття. Але для цього необхідно, аби внутрішня автономія мала правове визнання і правову гарантованість внутрішньої свободи. Третя аксіома, що вказує на спосіб буття права як відношення між людьми, для працівника ОВС значить регулювання відносин між працівниками ОВС, а також регулювання їхньої суспільної професійної діяльності. Відносини мають бути перш за все духовними, що передбачають здатність до почуттів, розуму, волі. В аспекті відношення до інших людей правові смисли проявляються в таких установках правосвідомості працівника ОВС, прагнення до незалежного досягнення справедливості, благополуччя, незалежність, порівняльно-змагальне розуміння заслуг та успіху, чітке дотримання закону, визнання авторитету справедливості і пріоритету громадянської і професійної порядності, героїчно-патріотичні установки.

Правова держава для працівника ОВС – це орієнтир-імператив, що організовує особистісну дію [66, с. 184]. Тому вкрай важливо, аби щоразу більше працівників ОВС ставали на шлях професійного самовдосконалення, демонструючи в своєму мікросередовищі реальне дотримання права. Особливо це актуально для сучасного українського суспільства, яке задекларувало своєю ціллю побудову правової держави і повноцінного громадянського суспільства, оскільки процеси демократизації можуть відбуватися лише паралельно з

формуванням правосвідомості індивідів, а особливо працівників ОВС. Правосвідомість для працівників ОВС є не тільки і не лише усвідомленням і вивченням діючих законів, але й здатністю судження про державно встановлене право, здатністю піддавати його оцінці, переосмисленню, переусвідомленню, а інколи навіть критиці. Основою правосвідомості працівників ОВС є відчуття власного достоїнства та повага до достоїнства інших, здатність до самоосвіти та самоуправління, повага і довіра до громадян, до влади.

Зупинимось ще на одному аспекті проблеми філософсько-правових детермінант формування спеціаліста ОВС. Цей аспект стосується політико-правових інститутів і їхньої ролі у здійсненні права.

Однією з найважливіших внутрішніх функцій політичної влади є забезпечення надійного суспільного порядку, а також протистояння антисоціальним тенденціям і антигромадянським діям з боку окремих громадян чи їх об'єднань [113, с. 51]. Для реалізації цієї функції влада (лише за умови її легітимності) може використовувати як засоби переконання, так і примусу. Примус застосовується у тому разі, коли переконання не приносить потрібного ефекту регулювання суспільних відносин правовим чином. Примус може мати різні форми, основними серед яких є психологічні і фізичні [113, с. 52]. Перша з них несе в собі загрозу застосування сили і виконання покарання і має, по суті, попереджувальний характер. Друга – діє вже як безпосереднє застосування фізичної сили, що накладає на людину ті чи інші обмеження в волевиявленні, пересуванні, свободі вибору, місцезнаходження. Фізичний примус опирається на такі специфічні знаряддя і засоби влади, як судове, адміністративне, політичне переслідування, а також збройну організацію держави (збройні сили, міліцію, внутрішні війська, тюремні та виправні заклади тощо). З цієї точки зору, політична влада – це організоване суспільством планомірне і справедливе насилля чи примус. Політичність влади означає, що примус і насилля як специфічні засоби влади монополізовані і зосереджені у спеціально створених суспільством інститутах, органах і закладах, які в сукупності складають державу. Право на силу, примус щодо до можливих антисоціальних дій громадян, береться від

окремих людей і передається державі, в особі якої примус і насилля набувають законності.

Завданням перехідного періоду розвитку посттоталітарного суспільства є створення правової держави [165, с. 188]. Важлива роль у цьому процесі відведена ОВС у формі контролю за дотриманням верховенства права, прав і свобод громадян, оскільки державна влада за своєю природою має бути здатною забезпечити чітку та своєчасну реалізацію правових норм і принципів за допомогою правоохоронних закладів та інститутів. Ця роль є непересічною ще й тому, що однією із найскладніших проблем сучасного суспільства є правозастосування в умовах дезорганізації правової системи амбівалентності правової свідомості особистості, широко поширений у суспільстві правовий нігілізм, низький рівень правової культури населення тощо. Саме дотримання відповідальності, що полягає у виконанні обов'язків, які покладає суспільство на працівника ОВС у цей складний період, є складовою високого рівня професіоналізму працівника ОВС.

Готовність особистості до професійної діяльності і професійного росту в ОВС охоплює мотиваційні, пізнавальні та вольові компоненти. Мотиваційно-ціннісна основа самореалізації працівника ОВС включає в себе стійку трудову мотивацію; провідні цінності; інтерес до професійного росту як працівника ОВС; схильність до інтелектуальної діяльності та роботи з людьми. Особливостями мотиваційно-ціннісної сфери працівників ОВС є: множинність, різноманітність цілей, ієрархічність, співвідпорядкованість провідним мотивам; перевага конструктивної направленості мотиваційної сфери праці; гнучкість, вплив змін в залежності від умов професійної діяльності, логіки саморозвитку людини.

У структурі мотивації професійного самовдосконалення працівника ОВС можна виділити характерні групи мотивів: мотиви досягнення і творчого пошуку; особистісні соціально-значимі мотиви; мотиви, пов'язані з результативністю професійної діяльності; мотиви уникнення неприємностей.

Важливими складовими професійного самовдосконалення працівника ОВС є самоосвіта, ефективність праці, аналітичні та рефлексивні уміння, фізичне

здоров'я. Отже, аналіз професійної діяльності працівника ОВС, її сутнісних характеристик, дозволяє виділити у підвищенні ефективності та професійного росту важливе значення мотиваційно-ціннісної основи самовдосконалення спеціаліста. До того ж, виділені характеристики можуть виступати основою для обґрунтування критеріїв акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС.

Висновок до розділу. Вивчення та аналіз акме-форм успішної і творчої професійної майстерності, а також з'ясування особливостей розвитку професіоналізму працівника ОВС передбачає комплексне дослідження процесів і способів здійснення професійної діяльності, тому наше дослідження покликане з'ясувати філософське підґрунтя професійного вдосконалення працівника ОВС. Проблема формування професіонала у сфері ОВС лежить на перетині природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін, проте коренями вона сягає в давнину, порушуючи відомі філософсько-антропологічні проблеми самовдосконалення, творчості, розвитку людини, зрештою феномена самої людини.

Категорія “творчість” визначає такі ключові для вивчення професіоналізму працівника ОВС поняття як майстерність, розвиток, зрілість, обдарованість, креативність, вдосконалення. Також важливим аспектом філософського підґрунтя професійного самовдосконалення працівника ОВС, успіху його творчої діяльності і досягнення її акме-форм, є освоєння всіх видів рефлексії і їх оптимальної взаємодії. Висока якість роботи працівника ОВС зумовлена не лише рівнем професіоналізму і досвіду, але значною мірою і його світоглядною позицією, тому, сутність змістовно-філософської вмотивованості професійного вдосконалення працівника ОВС розкривається в аналізі співвідношення права до спорідненої йому сфери моралі. Моральна культура працівника ОВС – це якісна характеристика етичного та професійного розвитку, моральної зрілості особи. Незалежно від виду діяльності працівника ОВС, головним принципом його професійної моралі є справедливість. Справедливість як критерій ефективності діяльності працівника ОВС можна розуміти як прагнення діяти відповідно до прав

і обов'язків, віддаючи кожному своє і забезпечуючи умови для реалізації свободи кожної конкретної людини. Чим вища професійна майстерність, тим вищі етичні норми, а чим вищі етичні норми, тим вища професійна майстерність працівника ОВС. Професійна культура працівника ОВС містить в собі політичну, правову, етичну, естетичну складові.

За обґрунтування філософсько-правових детермінант професійного росту працівника ОВС слід наголосити на тому, що спеціаліст, виконуючи свої професійні обов'язки, повинен обов'язково керуватися нормами права. Феномен права якнайтісніше пов'язаний з людиною, її сутністю, смыслом людського буття. Ідея прав людини має нормативно-критичний характер, оскільки являє собою принципи справедливості і моральні критерії, якими має керуватися правопорядок, що реалізують працівники ОВС. Також неможливо виявити призначення права і сенс діяльності працівника ОВС, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми, без ціннісного підходу. Правові цінності лежать в основі для створення і підтримки соціального порядку працівниками ОВС, а також для нормального функціонування суспільства.

Важливою філософсько-правовою складовою формування спеціаліста ОВС є правосвідомість, яка є безпосереднім джерелом правопорядку, тобто правових норм, поведінки відповідних інститутів. Правосвідомість повинна бути не просто критерієм поведінки працівника ОВС, вона має бути частиною його свідомості і світогляду, що формуються у процесі правової соціалізації. Основою правосвідомості працівників ОВС є відчуття власного достоїнства та повага до достоїнства інших, здатність до самоосвіти та самоуправління, повага та довіра до громадян, до влади. На рівні окремого працівника ОВС правосвідомість охоплює різні сфери духовної діяльності: пізнавальну, оціночну, мотиваційно-вольову, сферу безсвідомого правового досвіду.

Продуктивно вирішувати масштабні професійні завдання, ефективно здійснювати свої професійні функції працівники ОВС можуть лише в тому разі, коли перейдуть на якісно новий рівень професіоналізму, коли їхні професійно

важливі якості, а також професійні знання, вміння, навички, здібності будуть інтегровані у феномен професійної компетентності. Невід'ємною складовою високого рівня професіоналізму працівника ОВС є дотримання відповідальності, що полягає у виконанні обов'язків, які покладає суспільство на працівника ОВС у цей складний для розвитку суспільства період. Правова держава для працівника ОВС – це орієнтир-імператив, що організовує особистісну дію, тому вкрай важливо, аби щораз більше працівників ОВС ставали на шлях професійного самовдосконалення, демонструючи в своєму мікросередовищі реальне дотримання права.

Розділ III.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ АКМЕОЛОГІЧНИХ СТАНДАРТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОВС

3.1 Акмеологічна основа самовдосконалення працівника ОВС як модус самопізнання на праксеологічному рівні

Акмеологічною основою самовдосконалення особистості працівника ОВС виступає потреба в активному саморозвитку, продуктивній самореалізації, руху до власних вершин досконалості. Самовдосконалення визначається взаємодією людини з конкретним соціальним середовищем, у ході якої вона напрацьовує у себе такі риси, які приводять до успіху у професійній діяльності і в житті. Відповідно, самовдосконалення – явище, що має як особистісний, так і соціальний вимір. Воно може розкриватися впродовж усього життєвого шляху.

С.Л. Рубінштейн трактував життєвий шлях не лише як рух людини вперед, але й як рух наверх, до вищих, більш досконалих форм і кращих проявів людської сутності [134, с. 237–238]. Тому самовдосконалення – це свідомий процес підвищення рівня своєї компетентності і розвитку значимих якостей відповідно до соціальних вимог і особистої програми розвитку.

В основі процесу самовдосконалення лежить внутрішній механізм подолання протиріччя між наявним рівнем особистісного росту (“Я реальне”) і деяким уявним його станом (“Я ідеальне”). Самовдосконалення як соціальний процес базується на вимогах суспільства і професії до особистості спеціаліста. Через те джерела самовдосконалення перебувають у соціальному оточенні.

Якщо джерело самовдосконалення міститься в соціальному оточенні, то рушійні сили – всередині особистості у вигляді мотивів розвитку. Тому для того, щоб успішно керувати процесом самовдосконалення, необхідно вирішувати подвійну задачу – створювати відповідні умови і формувати відповідні потреби.

У будь-якій діяльності можна виокремити дві сторони – адаптативну і творчу. Остання є визначальною у процесі самовдосконалення. Більшість людей, на жаль, зупиняються у своєму розвитку на рівні адаптаційних процесів.

Умовно процес самовдосконалення можна поділити на такі етапи: самопізнання, самопробудження, програмування професійного і особистісного росту, самореалізація [106, с. 359].

Можливості особистісного розвитку безмежні. Тому процес виховання, якщо він не насильний, неможливий без самовиховання. Самовиховання, своєю чергою, передбачає визначений рівень розвитку особистості, її самосвідомості. Тому однією із найважливіших якостей особистості, що є необхідною в сучасному світі є прагнення до досягнення успіху. До того ж, процес формування успішної людини є тривалим. Прагнення до успіху чи безініціативність – наслідок виховання. Механізм формування цих протилежних рис показаний у концепції «навченої безпомічності», запропонованої відомим американським психологом М. Селігманом [137]. Він констатує, що тварини, які тривалий час піддавалися впливу непорушного наказування, навчаються нікчемності своїх зусиль, у них напрацьовується вихована безпомічність. Дослідження, що були проведені на людях, значною мірою підтвердили результати, які були отримані на тваринах. Студенти, яким пропонувались завдання, що принципово не вирішуються, виявлялись нездатними у подальшому вирішувати завдання, що мають вирішення, хоча без такої попередньої підготовки вони легко вирішували ці завдання. На цьому прикладі М. Селігман показує надзвичайно важливу істину. Вона стосується того, чи вважає людина причиною всіх своїх невдач себе саму чи зовнішні обставини. У цьому разі з'являється відчуття безпомічності – людина готова до поразки ще до того, як приступає до справи.

У працівників ОВС, безумовно, повинна бути можливість займатися своїм розвитком упродовж усього життя. Їхній розвиток тісно пов'язаний із досягненням фізичної зрілості, з навчанням професії, що розвивають світогляд і здібності. В міру того, наскільки людина росте у своєму самовдосконаленні, розвиток людини все більше залежить від її ж ініціативи.

Працівників ОВС, які досягли акмеологічних вершин розвитку професіоналізму особистості, можна охарактеризувати такими рисами: вони реалізують свої потреби без шкоди іншим; досягають значного успіху в тій сфері діяльності, яка слугує для них об'єктом самовираження; беруть на себе відповідальність за свої дії і власний розвиток; активно використовують життєві можливості у професійній самореалізації і отримують від цього задоволення; енергійні та стійкі у своїй повсякденній діяльності; вони відкриті до змін і нового життєвого досвіду.

Проте існують і обмеження на шляху досягнення акмеологічних вершин, це, наприклад; вплив сім'ї (психологи стверджують, що майже завжди з дитячого віку людина засвоює обмежене, одностороннє уявлення про себе); власна інерція; брак підтримки (підтримка інших допомагає подолати нестачу енергії, що необхідна для здійснення змін); неадекватний зворотній зв'язок і ворожість інших (у багатьох середовищах давати адекватний зворотній зв'язок є ознакою неввічливості).

Життєві кризи, що природним чином виникають у процесі життя, можуть проживатися з розвиваючим або деморалізуючим ефектом [21, с. 212–226]. Щоб вони відбувалися за іншим сценарієм, необхідно напрацювати звичку ставитися до труднощів, перешкод як до нових можливостей, оскільки кожна, навіть несприятлива подія, має для людини якийсь важливий урок досвіду.

Для самовдосконалення працівник повинен мати особистий план роботи із самовдосконалення; виявляти власні обмеження, оцінювати і обговорювати їх з іншими; долати перешкоди в роботі із саморозвитку; набувати нових умінь; аналізувати свій рух уперед.

Отже, людина завжди може бути більш продуктивною у професійній діяльності, більш успішною, більш комунікабельною, більш багатою, більш стійкою, більш енергійною, більш сильною, більш життєрадісною, більш жвавою, більш широю. Чималою мірою власний розвиток, міра власного життя – не у зовнішньому світі, а в свідомості конкретної людини.

Відповідно до першого підходу (С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьев та ін.) особистість свідомо вибирає і регулює процес життя. Підкреслюється роль батьків у формуванні уявлень дитини про цілі і структуру життєвого шляху. Але в кінцевому результаті, на думку С.Л. Рубінштейна, людина сама визначає своє ставлення до життя.

Другий підхід (А. Адлер, К. Роджерс, Е. Берн та ін.) побудований на впевненості у переважно безсвідомому виборі життєвого плану і життєвого сценарію, який здійснюється на ранніх стадіях розвитку дитини. На вибір життєвого шляху впливає низка факторів: процес народження дитини в сім'ї, вплив батьків, випадкові екстремальні події в житті.

Треба зупинитися на питанні філософсько-правового підходу до осмислення категорії діяльності у контексті проблеми акмеологічної основи самовдосконалення. Це поняття багатогранне, оскільки воно передбачає в загальному вигляді характер, цілі, норми діяльності людей у різних сферах життя і розглядається в системі умов і вимог, які виявляються суспільством до тих, хто здійснює цей вид життєдіяльності.

Загалом, у філософській енциклопедії поняття «діяльність» визначається як одне з фундаментальних понять класичної філософської традиції, що фіксує в своєму понятті акт зіткнення цілепокладаючої вільної волі суб'єкта, з одного боку, і об'єктивних закономірностей буття, з іншого [102, с. 290]. Традиційно виділяються суб'єктні (цілепокладаюча) і об'єктні (предмет діяльності, її об'єкт і продукт) компоненти. Зв'язки всередині об'єктного компоненту діяльності (зміна властивостей предмета діяльності, що трансформує його в продукт) осмислюються як такий, що являє собою фундаментальні закономірності світобудови (взаємодія предмета і знарядь діяльності, так само як і перетворення предмета діяльності в її продукт – за законами природи чи суспільства).

Зупинимось коротко на тому, як розуміють поняття діяльності у психології. Слід зазначити, що діяльнісний підхід у психології – це сукупність теоретико-методологічних і конкретно-емпіричних досліджень, у яких психіка і свідомість, їхнього формування і розвиток вивчаються у різних формах предметної діяльності

суб'єкта, а у деяких представників діяльнісного підходу психіка і свідомість розглядаються як особливі форми (види) цієї діяльності, похідні від зовнішньо-практичних її форм [53, с. 87-89].

У 20-ті роки ХХ ст. склались два варіанти діяльнісного підходу, представлені дослідниками психологічних шкіл С.Л. Рубінштейна, з одного боку, і А.А. Леонтьєва – з іншого. Рубінштейн сформулював основоположний теоретичний принцип діяльнісного підходу – єдність свідомості і діяльності [134, с. 280], а Леонтьєв теоретично і експериментально розробляв проблему спільності побудови зовнішньої і внутрішньої діяльності [52, с. 9–13]. Останній вважав, що діяльність обов'язково повинна входити у предмет психології, оскільки психіка невіддільна від породжених нею моментів діяльності, більш того, вона сама є формою предметної діяльності.

Подальший етап розвитку категорії діяльності здійснювався багатьма видатними вченими, яку розглядають предметну діяльність як таку, що не просто відображає взаємодію людини з природою, а поступово вводить її саму до складу матеріальної культури [65, с. 153]. Також у контексті нашого дослідження важливим є підхід Б.Г. Ананьєва, який уводить нове поняття – зрілої людини, де звертається увага не лише на кількісно-вікові характеристики, але й на якісні характеристики її діяльності, що розглядаються з позиції іншої науки – акмеології – науки про закономірності досягнення найвищих результатів продуктивної діяльності, де акцент робиться саме на вершинний акме-результат [15, с. 35–36].

Як підкреслює Н.В. Кузьміна, об'єкт акмеології – зріла людина як творець. У цьому і відмінність акмеології від психології [77]. Якщо психологів цікавить процес відображення, то акмеологів – процес творення, яке будується на основі відображення, але перебуває з ним у нових стосунках. Ті питання, які досліджує психологія, можна використовувати для підготовки людей із творчим підходом, для вдосконалення, корекції і реорганізації їхньої діяльності.

Із філософсько-правового погляду акмеологічного вдосконалення професійної діяльності працівника ОВС, слід зазначити, що діяльність ми можемо розглядати як багатогранний процес професійного самовдосконалення, що має

теоретичну та практичну складові, які нерозривно пов'язані і виявляються у поєднанні на шляху до акме-самопізнання, розкриття здібностей, навчання та практичного втілення їх у праці, яка через те виявляється за покликанням. На нашу думку, невід'ємною складовою досягнення все нових вершин зросту в процесі професійного вдосконалення є наявність задатків, здібностей, талантів, а, отже, і покликання, що спонукають особистість вибрати саме професію працівника сфери ОВС. Тому, безумовно, важливу роль у реалізації процесу самовдосконалення відіграє єдність свідомості і діяльності.

Практичним аспектом досягнення акме-результату є прагнення до таких індивідуальних цінностей, які мали б загальнозначиму соціальну вартість, до того ж, загальнозначиму якщо не актуально, то хоча б потенційно, коли програма діяльності творчої особистості збігається з ідеалом тих, хто оцінює результат діяльності. Тут цінність, створена в ході діяльності, буде оцінюватись з позиції ідеалу історичної епохи і тому повинна отримати позитивну оцінку. Рух до індивідуального акме-результату має відбуватись в руслі руху до соціального акме-результату.

Актуальність розуміння сутності вершинності для сучасного суспільства визначається тим, що людство стрімко змінює свої риси, цьому сприяє зростання динамізму соціальних процесів і їх еволюція. Вершинні досягнення конкретного результату опираються на загальні методологічні принципи розвитку акмеології, які були закладені ще на світанку розвитку нашої цивілізації. У міру нагромадження наукових даних формується уявлення про те, що в основі природних соціальних процесів лежать об'єктивні закони, і щоб зрозуміти явища, слід відкрити закон, що лежить у їхній основі.

Сучасні дослідники зокрема С.Л. Пожарський виділяють такий важливий закон акмеології як закон вершинності – досягнення максимального результату діяльності людини на певних етапах історичного розвитку [11].

Із класичного визначення закону ми знаємо, що це внутрішній стійкий і суттєвий зв'язок явищ, що зумовлює їхню впорядковану зміну. Наслідком такої зміни у законі вершинності є досягнення вершини як певної точки розвитку.

На основі розгляду і аналізу категорії вершинності можна встановити достовірне передбачення результату професійної діяльності як вершинної, граничної точки розвитку. Також закон вершинності виражає одну зі сторін сутності, пізнання якої в теорії збігається з переходом від емпіричних фактів до формулювання законів процесів, що вивчаються як риси емпіричного і теоретичного знання, яке досягнуте в ході історичного розвитку і спрямоване на усунення невизначеностей і досягнення найвищих загальноприйнятих норм, принципів, правил і способів дій. Закон вершинності дозволяє визначити сукупність взаємопов'язаних за змістом законів, що забезпечують стійку тенденцію чи направленість у зміні системи.

Загальновідомо, що крім поняття «закон», є поняття «закономірності», стійкого повторюваного відношення між явищами. Для акмеології закономірністю є точка вершинності – акме.

Існують два типи закономірностей – динамічні і статичні [56, с. 239-241]. Динамічна закономірність – це така форма зв'язку між явищами, коли попередній стан об'єкта однозначно визначає наступний. В акмеології це не лише стійкий зв'язок і рух вгору, але й рух від однієї межової акме-точки розвитку до іншої. Статична ж закономірність – це певна повторюваність у поведінці не кожного окремого об'єкта, а певної кількості однотипних явищ.

Під час аналізу застосування категорії закону і закономірності до такого явища як акмеологія і акмеологічність дослідники з позиції акмеології дають таке визначення закону і закон – це об'єктивний, суттєвий, необхідний зв'язок (відношення), що визначає закономірність (повторюваність, регулярність) у сфері явищ [11, с. 71–73].

Вивчення закономірностей розвитку і досягнення акме сприяє більш глибокому дослідженню проблеми акме-розвитку працівника ОВС, розуміння процесів удосконалення його особистості у професійній і соціальній сферах життєдіяльності. Тому для більш глибокого розкриття предмета дослідження необхідний глибокий системний аналіз процесу вдосконалення людини,

багатогранний підхід, який повинен відповідати також повнішому розумінню акме.

За комплексного розгляду суб'єкта професійної діяльності сфери ОВС слід зазначити, що тут особистість нерозривно пов'язана з соціумом, тому гармонійне поєднання і реалізація акмевершин залежить від природного, особистого і, що важливо, соціального розвитку.

Акме-вершиною процесу вдосконалення людини через безперервну взаємодію з природою є її видове визначення – *Homo sapiens*. Дані генетики і екології свідчать про поступовий рух живої матерії. У межах філософії, психології, педагогіки та інших гуманітарних наук сформовані теоретичні і практичні знання про прогресивний розвиток людини і актуалізацію її ціннісних орієнтацій у практичних акме-результатах. Будь-яка соціальна система впродовж історії розвитку людського суспільства була “зацікавлена” в тих творцях, які рухали суспільство вперед, тим самим сприяючи вищому, вершинному розвитку соціальної системи.

Акмеологічний розвиток працівника ОВС – це процес, що полягає у постійному вдосконаленні його особистості, а також містить досягнення максимальної досконалості у творчій і продуктивній професійній діяльності особистості на основі природних потенціалів. Тому акмеологічні проблеми ми розглядаємо крізь призму пошуку досконалості і закономірностей досягнення вершин особистістю працівника ОВС у зв'язку із соціумом, де існує низка рівнів взаємодії людини і суспільства.

У будь-якому разі професійний успіх – це не лише особисті зусилля, це ще й наслідок взаємодії людини і суспільства [156, с. 141]. Відповідно, людина є основним компонентом будь-якої соціальної системи, носієм системної якості, а її біологічні закони розвитку нерозривно пов'язані з соціальними.

Тому важливо, що поняття «акме» розглядається також і як суспільне визнання (“top” – вершина суспільного визнання, оцінка результату діяльності). Суспільне визнання відбувається через акме видатних досягнень минулого, аналіз

узагальнення акме вершин теперішнього і направленість у майбутнє (прогнозування).

Суспільне утвердження настає через критерії ідейної цінності: по-перше, як розуміння індивідуальних характеристик цінності – біофізіологічні (вік, ріст та ін.); по-друге, соціальна характеристика суспільства та індивіда як особистості – це цінності, які утверджуються чи заперечуються суспільством; соціальне відношення (сім'я, відношення до території, держава); індивідуальне ставлення особистості через утверджені структури (інститути) суспільства (громадянська, виробничо-професійна).

Цей рівень осмислення поняття «акме» дозволяє здійснити перехід до розуміння соціальної сутності людини, коли поряд з набутими біофізіологічним потенціалом увага дослідників здебільшого фокусується на соціальних потенціалах. Розкриття та реалізація соціальних потенціалів – це невід'ємна частина подальшого акме-розвитку. Тут необхідно прийняти до уваги теорію розвитку людини, теорію соціального відбору (В.П. Бранський, С.Д. Пожарський), яка характеризується акмесинергетичним підходом до розуміння вершинності при взаємодії трьох факторів соціального відбору – тезаріуса, детектора, селектора [32].

Тезаріус – це множина особистостей, із яких необхідно зробити соціальний відбір. У ролі детектора виступає визначена соціальна структура зі своїми властивостями. Селектор – це канон соціальної структури, якому повинна відповідати особистість. Дослідники наголошують, що крім відбору існує ще супервідбір, тобто відбір самих факторів відбору [32, с. 20]. Щоб зробити відбір більш конструктивним, потрібно зробити його більш радикальним (сміливим), а для цього – створити суттєво новий тезаріус. Але створити останній можливо лише піддаючи систему новому розпаду і т. д. При аналізі соціального відбору і його ролі в досягненні акмевершини необхідно звернути увагу на такий факт, що новий тезаріус спричиняє також новий детектор і новий селектор. Супервідбір приводить до якісного поглиблення та кількісного прискорення простого відбору.

Отже, акме як суспільне визнання є складним, концентрованим поняттям, яке як складова частина характеристики акме має свою детермінанту у формі особистісного відбору і його суспільного визнання. У наслідок, при розгляді людини на рівні соціального розвитку провідною виступає вже не теорія природного відбору, а ідея соціального відбору, де головна роль належить вибору людини.

Для цілісного розкриття питання про акмеологічну основу самовдосконалення працівника ОВС коротко зупинимось на основних принципах, які використовує акмеологія під час дослідження явища акме-розвитку. Основні принципи дослідження акмеології вміщують у собі процеси обробки поняття ознак (признаків) предмета і категорій предмета дослідження.

Поняття «ознака» – є показником, знаком, за яким можна визначити предмет [143, с. 655]. Ознака володіє здатністю відрізнити предмет за показником, знаком; визначати загальні поняття – універсалії, категорії, базові значення. Універсалії своєю чергою дуже важливим показником характеристики всього розмаїття і властивостей процесу вдосконалення. А в категоріях відображаються найбільш загальні і суттєві закони акмеології.

Проблема ознака розглядається із загальнометодологічних позицій на основі філософського розуміння проблеми сутності і явища. Під сутністю розуміють стан, який характеризується внутрішньою, загальною, відносно стійкою основою, конкретною точкою найвищої досконалості у просторі і часі. Явище розглядається як властивість, що характеризує стан акме всіх його сторін.

У наш час у науковій парадигмі сутність і явище розглядаються як різні сторони однієї і тієї ж об'єктивної реальності. Оскільки проблему взаємовідношення явища і сутності не можна вирішувати лише уможлядно, її необхідно розглядати як у контексті історії філософії, так і в контексті історії конкретних наук, маючи на увазі історію формування фундаментальних наукових теорій, де ця проблема набуває ясного і точного смислу, а також серйозного практичного значення. Із погляду акмеологічного знання, ця проблема розглядається як акме, як кульмінація, як конкретний стан об'єкта. Під поняттям

«сутність» розуміється внутрішня, загальна, відносно стійка пізнавана мисленням основа явища [104, с. 682].

Стан сутності – це досягнення найвищої досконалості у будь-якій сфері діяльності, що є наслідком підсумкової діяльності. Сутність розглядається як об'єктивна реальність, природа якої проявляється в її загальних атрибутах і одиничних ознаках, і немає нічого такого, що було б за чи під ними і не виражалось б у них. Наукове пізнання, спрямоване на вивчення матеріального світу, керується важливою методологічною установкою – переходити від опису досліджуваного об'єкта до його пояснення. Об'єктом, який слід окреслити в рамках нашого дослідження, є вершина – конкретна реальність буття, яка проявляється в явищах, а явище сприяє поясненню виявлених об'єктів сутності. Тому в ході наукового дослідження об'єкт має бути розділений на явище і сутність. Тому за розгляду поняття «акме» сутністю є конкретний результат діяльності.

Властивість можна розглядати як процес удосконалення, критерієм відповідності якого є співпадіння цілого і частин індивідуального і загальнозначимих соціальних результатів [104, с. 510]. Якщо стан як сутність буття є матеріальною характеристикою, що розкриває внутрішню сторону суб'єкта, то явище як властивість розкриває зовнішню сторону суб'єкта. Внаслідок цього виникає завдання подальшого аналізу явища і сутності. Тому використання конкретних практичних даних науки свідчить про те, що для характеристики властивості як явища необхідно використовувати категорію якості і кількості.

Гармонійність – це також важлива характеристика, що визначає значиму цілісність, взаємну відповідність предметів і явищ, зв'язок, співрозмірність частин, що складають ціле [142, с. 33]. Тому основоположними принципами формування, дослідження і визначення показників акмеологічності на різних етапах розвитку людства є стан сутності – досягнення найвищої досконалості; властивість як процес вдосконалення; гармонія як значима цілісність. Отже, основні принципи акмеології дозволяють розкрити загальні риси (властивості)

практичного стійкого явища, яке визначається як категорія стану не просто будь-якого матеріального об'єкта, а стану найвищого рівня, вищої точки вдосконалення, не лише як змоглядну вершину, а як матеріальну сутність вищого досягнення.

На сучасному етапі розвитку суспільства актуальним стає питання про роль людини у перетворенні світу для досягнення максимальної досконалості через пізнання процесів, що відбуваються в суспільстві і в природі.

Розглядаючи різні аспекти і уявлення про світ, суттєвим є те, що найвищий етап розвитку символізується досягненням вершини. До того ж, особливістю людини є те, що вона завжди прагне більшого, досягши серединного рівня завжди прагне вершини. Але не кожна людина, яка прагне, може успішно долаючи перепони, досягти найвищого акме-результату. Кожна людина вдосконалюється у межах своїх можливостей, росте до певного рівня вдосконалення. А коли особистість здатна досягти найвищої міри вдосконалення, досягти справжньої вершини, вона стає видатною. Такі люди обдаровані найкращими рисами, що проявляються у боротьбі зі собою, великими зусиллями на шляху до акме. Також такі люди мають властивість володіти своїми фізичними здібностями, вдосконалювати інтелектуальні задатки та протистояти несприятливим соціальним обставинам.

Самовдосконалення працівника ОВС повинно відбуватись на основі проходження етапів формування світогляду. У процесі вдосконалення формуються такі риси як добродійність, знання, які дозволяють керувати собою. Акме – є результатом знання, тобто володіння собою, а володіння собою – це влада панування над собою, тобто свобода – керівництво інстинктами, влада розумного начала.

Важливим є питання про те, що про рівень готовності та здатність до професійної діяльності свідчить компетентність працівника. Саму компетентність дуже часто розглядають як результат освіти і навчання. Здатність особистості повністю реалізувати себе в професії є особистісною освітою, яка в кінцевому результаті детермінована тим, як людина вирішує проблему власної свободи,

свободи вибору чи свободи волі. Готовність людини до діяльності передбачає наявність внутрішніх ресурсів для заняття нею з позиції діяча, що визначається наявністю визначеного досвіду проживання ситуацій з позиції прийняття на себе відповідальності. Тому необхідним є створення таких умов, за яких затребувані механізми вільного і відповідального вибору. Працівник ОВС за допомогою освіти, самоосвіти повинен сформувати в собі готовність діяти в ситуації невизначеності, тобто ту ж готовність до вільного і відповідального вибору. Тому становлення і розвиток готовності працівника до самостійного і відповідального вибору, що лежить в основі його самовизначення, має стати основним пріоритетом освіти та виховання майбутніх спеціалістів.

Становлення самовизначення людини як діяльності неможливе без задіяння її у відповідну діяльність – діяльність із самовизначення. Для того, щоб навчитись виконувати професійні обов'язки слід почати професійну діяльність. Процесуально самовизначення повною мірою аналогічне будь-якій іншій здатності, яка може розвиватися лише в діяльності. Самовизначення як діяльність має супроводжувати працівника ОВС, що зорієнтований на особистісний розвиток (самореалізацію) упродовж всього його життя.

В основі самовизначення лежать механізми вибору, які формуються на ґрунті розвитку здатності людини оцінювати себе і оточуючу дійсність [142, с. 30]. Оцінка як така, що передбачає співвіднесення вираженості наявної якості з вираженістю тієї ж якості в навколишній дійсності, можлива лише тоді, коли в оцінюючого суб'єкта є оціночна система, тобто є в наявності аспект оцінки, шкала оцінки. Отже, для того, аби щось оцінити, людина повинна знати, що вона оцінює, який можливий спектр оцінки і як оцінювана риса може бути представлена в житті. Тому вибір має здійснюватися на основі оцінки альтернатив, тобто можливість вибору і його тип визначаються наявністю у суб'єкта оціночної системи і можливих альтернатив. А коли є альтернативи і погоджена з ними оціночна система, то вибір не має складного механізму. У тому разі, коли в суб'єкта є в наявності щось одне (оціночна система чи альтернативи), то інше він повинен напрацювати чи знайти. До того ж, він має зробити так, щоб

співвідношення між оціночною системою і альтернативами відповідало його особистісним якостям. Оціночна система як вираження внутрішнього світу суб'єкта повинна співвідноситись з його зовнішнім світом – це викликає переживання, у наслідок якого в людини з'являється сенс існування [176, с. 76]. Тому підбір альтернатив під наявну в суб'єкта оціночну систему чи напрацювання оціночної системи під наявні альтернативи передбачає, з одного боку, збереження основних особистісних смислів суб'єкта, а з іншого – розширення сфери свого реального існування. Ці два різновиди вибору, що зберігають смисл при розширенні сфери життєдіяльності суб'єкта, можна назвати смисловими.

У ситуації невизначеності, що передує вибору, може статися так, що в особистості немає ні альтернатив, ні оціночної системи. У цьому разі вона повинна переосмислити своє існування заново, напрацювавши оціночну систему і знайшовши відповідні альтернативи. Цей вибір зветься екзистенційним. Він вимагає серйозних зусиль від суб'єкта, оскільки йому необхідно побудувати не лише зовнішній світ, але і внутрішній.

Отже, на різних рівнях освітнього процесу, процедура самовизначення може реалізовуватись по-різному через різну сукупність конкретних дій, при цьому повинна виробитись орієнтувальна основа дії. Формування орієнтувальної основи самовизначення стає однією з головних цілей освітнього процесу, оскільки завдяки йому формуються механізми вільного і відповідального вибору.

Дослідники виділяють таке важливе поняття, як «акмеологічна компетентність» [131]. Важливою умовою професіоналізму працівника ОВС є розуміння акмеології як філософії успіху. Значимість акмеологічної компетентності пов'язана з необхідністю постійного розвитку працівника ОВС як професіонала, що дозволяє здійснювати роботу у складних соціально-економічних умовах. У такій ситуації саме професіоналізм допомагає долати труднощі нинішнього періоду суспільного розвитку.

Розвиток акмеологічної компетентності працівників ОВС, як показує практика, пов'язаний із дією протиріч, найважливішими з яких є протиріччя між об'єктивною необхідністю в існуванні акмеологічної компетентності кадрів і

усвідомленням її значимості та реальним її рівнем і вимогами, що продиктовані ситуацією, а також між станом дослідженості проблеми акмеологічної компетентності і потребами практики в такому знанні.

Акмеологічна компетентність є складовою частиною і важливою умовою професіоналізму особистості і діяльності працівника ОВС. Вона в загальному вигляді являє собою сферу професіоналізму як систему спеціальних знань у сфері акмеології, психології особистості, управління, соціальної і професійної психології і систему відповідних до цих знань, умінь, пов'язаних із розвитком кадрів у сфері ОВС, суб'єктів управління і освітніх систем. Спеціальні знання у цьому аспекті стосуються закономірностей, механізмів, спонукальних причин продуктивного особистісно-професійного розвитку і саморозвитку, самовдосконалення у спілкуванні та взаємодії. Високий рівень акмеологічної компетентності дозволяє працівникам даної сфери забезпечувати ефективність їхнього професійної діяльності, особливо у здійсненні процесів комплексного розвитку.

Розгляд акмеологічної компетентності у контексті дослідження питання про практичну професійну діяльність працівника ОВС є особливо значимим. Акмеологічна компетентність має свою структуру, рівні організації, функціональні зв'язки, еталони-цілі розвитку. Вона тісно пов'язана з іншими видами компетентності.

Продуктивний розвиток акмеологічної компетентності залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних умов і факторів. На діяльність працівників ОВС впливають різноманітні умови, в тому числі особистісно-психологічні і соціальні. Наприклад, нестабільність стану сфери професійної діяльності, наявність у працівників професійної деформації, психологічної акцентуації і внутріособистісних конфліктів, наявність високої нестабільності режиму праці, низького соціального статусу, недостатнього морального та матеріального стимулювання їх діяльності та ін.

Акмеологічна компетентність працівників ОВС структурно являє собою єдність таких складових: когнітивної, регулятивної, рефлексивно-статусної,

нормативної і комунікативної. Вона, своєю чергою, проявляється у мотиваційно-особистісній якості і операційних акмеологічних знаннях і вміннях. Критеріями розвитку акмеологічної компетентності є її рівні як індивідуальні, так і рівні розвитку професійного колективу, продуктивність особистісно-професійного розвитку і саморозвитку.

Стан сучасного професіоналізму працівників ОВС є в багатьох аспектах декларативний, за реального невисокого рівня особистісно-професійного розвитку [128, с. 179–180]. Серед перешкод, які трапляються на шляху особистісно-професійного розвитку, – завищена самооцінка, нерозуміння впливу негативних професійних деформацій особистості, невміння точно оцінити свої внутрішні ресурси, часто невисокий рівень компетентності. Досвід показує, що чимало працівників правоохоронних органів розглядають свою роботу швидше як важливу суспільну місію, ніж як вид професійної діяльності. Це стає своєрідним суб'єктивним виправданням помилок у роботі і браку професіоналізму, що занижує націленість на подальший професійний розвиток. Не потребує доведення той факт, що в частини кадрів сфери ОВС бракує соціальної, особистісної, індивідуальної та психологічної компетентності, що перешкоджає продуктивному розвитку. Тому важливою умовою здійснення продуктивного особистісно-професійного розвитку працівників ОВС є формування у них акмеологічної мотивації, підвищення рівня освіченості та професійної обізнаності особистості.

Тому процес розвитку професіоналізму працівника ОВС повинен містити певні етапи: накопичення і осмислення відповідних акмеологічних та професійних знань і навичок, що необхідні в управлінні процесами особистісно-професійного розвитку і саморозвитку; рефлексії акмеологічної компетентності та її подальший розвиток.

Головними акмеологічними умовами розвитку акмеологічної компетентності працівника ОВС є: формування потреби у професіоналізмі у сфері ОВС, підвищення соціального статусу і престижу правоохоронної діяльності, надання відповідних ресурсних можливостей для розвитку, створення у сфері ОВС акмеологічного середовища. Значимими акмеологічними факторами є

психологічні вміння, що дозволяють долати професійні труднощі, компенсувати дії психологічних перешкод та обмежень; індивідуалізація роботи керівника і підлеглими працівниками; акмеологічний вплив у процесі діяльності.

Важливим є те, що дослідники, наприклад, А.Ф. Фоміних розвиток акмеологічної компетентності справедливо пов'язують із використанням методів саморозвитку, розвиваючих тренінгів і акмеологічних технологій, пов'язаних із формуванням навичок вирішення акмеологічних завдань [166].

Необхідність розвитку акмеологічної компетентності зумовлена складністю соціально-економічних умов праці ОВС, високою психологічною складністю установ ОВС як сфери реалізації професійного потенціалу. У таких умовах саме професіоналізм правоохоронних органів і їхніх керівників дозволяє долати труднощі нинішнього перехідного періоду, що полягають у недосконалому законодавстві, корумпованості усіх сфер суспільного життя, бюрократії, росту злочинності.

Акмеологічна компетентність працівника ОВС покликана усунути психологічні перешкоди успішного особистісно-професійного розвитку, забезпечити продуктивну цілеспрямованість такого розвитку, сприяти підвищенню якості саморозвитку. Вона є складовою акмеологічної компетентності особистості, важливою частиною професійної компетентності і пов'язана з психологічною компетентністю. У загальному змістовному значенні вона являє собою систему соціальних знань про закономірності, механізми спонукальні причини продуктивного особистісно-професійного розвитку і самовдосконалення у професії, спілкуванні, комунікаціях, вміннях. Конкретний зміст акмеологічної компетентності працівника ОВС у багатьох моментах пов'язаний з психологічною обстановкою у колективі, з об'єктами професійної діяльності (які з огляду на характеристики належать до категорії психологічно складних об'єктів).

У контексті проблеми самовдосконалення особистості працівника ОВС важливо звернути увагу і на ті проблеми, які постають на шляху професійної самореалізації працівників сфери державної служби. Слід звернути увагу на те,

що економічні, політичні, соціально-культурні зміни у всіх сферах суспільного життя, а відповідно і зміни у всіх владних структурах, переоцінка цінностей, соціальна напруга, що зростає – це фактори, які визначають актуальність нового погляду на специфіку, місце і роль державної служби.

В умовах реформ, що провадяться, органи державної влади, їхній кадровий апарат перебувають у постійній зміні. Зміна психологічних установок у сфері управління потребує від державних службовців високого професіоналізму і зацікавлення в ефективності своєї діяльності. У той же час існуюча система службового росту і соціального захисту державних службовців не завжди сприяє формуванню у них інтересу і потреби до підвищення якості своєї праці. Головна проблема полягає у тому, що існує протиріччя між застарілими засобами управлінської діяльності і об'єктивними вимогами сучасного етапу розвитку українського суспільства.

Сучасний стан системи державного управління вимагає вивчення державних службовців як особливої соціальної групи, яка володіє специфічними соціально-психологічними характеристиками. Слід розуміти, що державна служба, а тим паче служба в ОВС, є одним із посередників у системі стосунків держави і громадянського суспільства [74, с. 64]. Цій професійній групі як груповому суб'єкту властиві самопізнання, сприйняття, певний визначений характер групових професійних психологічних властивостей.

Поняття “самосвідомість” працівника ОВС як представника сфери державної служби, тобто визначеної соціальної групи, нерозривно пов'язане з поняттям «рефлексія». Під рефлексією в даному разі слід розуміти процес самоусвідомлення суб'єктом своїх внутрішніх станів [104, с. 445–446]. Особливість рефлексії проявляється в тому, що вона не зводиться лише до усвідомлення суб'єктом самого себе, свого внутрішнього світу. Вона виступає і як процес вияснення того, як інші розуміють і сприймають цей суб'єкт. Ріст рефлексії відкриває шлях до пристосування до змін, для досягнення своїх цілей і цінностей, формування нових засобів і нових цілей. У зростанні цієї здібності до

рефлексії лежить ключ до вирішення проблем, що назріли як в їх загальній, так і конкретній формі.

Відомий психоаналітик Е. Еріксон розглядав самосвідомість суб'єкта як усвідомлення ідентичності [179, с. 313]. У його розумінні ідентичність – це відчуття суб'єктом тотожності самому собі, цілісності, неперервності свого існування, віри в свою соціальну роль, визнання зі сторони оточуючих. Пошук нової і разом з тим надійної ідентичності очевидно проявляється у постійному прагненні до самовизначення і розуміння іншого.

Загалом, сучасним працівникам ОВС притаманні такі риси як визначений ступінь гнучкості і терпимості до змін у різноманітних сферах своєї життєдіяльності. У той же час вони схильні до порядку, чітко відпрацьованих управлінських технологій. Їм також притаманний достатньо високий рівень активності, цілеспрямованості, висока ініціативність. Проте проступають і негативні якості, серед яких трапляється і недостатньо високий рівень соціально-перцептивних здібностей по відношенню до інших людей, і завищені показники вимог до себе, а також прагнення незалежно від результатів діяльності якомога більш виграно їх подати.

Також важливими є процеси соціального сприйняття реальних політичних, економічних, духовних процесів у суспільстві і їх зіставлення з тим, як сприймають ті ж явища різні соціальні групи в суспільстві. Іншими словами, важливо зрозуміти, чи близькими є працівники ОВС у своєму сприйнятті дійсності до «простих людей» чи вони перебувають “по іншу сторону барикад”. Це тим більш важливо у зв'язку з питаннями, що виникають із приводу реформування усіх сфер суспільного життя України, які стосуються впровадження такої моделі реформування, що найбільш відповідає українському менталітету. У цьому контексті важливим є ставлення до сучасних соціальних процесів державних службовців.

У наслідок соціального сприйняття формуються почуттєві та раціональні образи, які у багатьох моментах визначають процес освоєння соціальним суб'єктом реальності, його перехід на усвідомлений рівень пізнання. Соціальне

сприйняття тому виступає формою освоєння соціальної реальності, що впливає на регуляцію поведінки суб'єкта [146, с. 93]. Знання суб'єктивно пізнаваних суб'єктом соціальних цінностей дозволяє визначити його об'єктивне місце і роль у соціальних процесах.

Соціальне сприйняття на рівні професійного середовища працівників ОВС має низку особливостей. Об'єктивно державна служба відіграє роль об'єднуючої ланки між громадянським суспільством і державою і покликана виконувати волю держави, приводити в життя її політику а також захищати права і свободи людей.

3.2. Філософсько-правові універсалії професійної самореалізації працівника ОВС як основа реформування органів внутрішніх справ

Можна з упевненістю стверджувати, що акмеологічність пронизує всю історію людства. Із самого початку культурного розвитку людини склалися уявлення й висловлювалися ідеї про те, що у розвитку індивіда є деяка «вершинність», вищий ступінь досконалості. Наукові передумови акмеології були розроблені 144 року до н. е. Апполодором, представником Олександрійської школи. Акмеологія розглядала максимальну досконалість як вершину розвитку діяльності, а вершина по-грецьки – акме. При цьому під акме мався на увазі такий стан індивідуума, при якому досягається вищий результат його діяльності, а не процес руху до цього стану. Апполодор, розвиваючи навчання про акме, позначив вищу точку розвитку як кульмінацію діяльності й увів латинське визначення – розквіт.

Людина – діяльна істота; вона є суб'єктом моралі і політики. Сутність будь-якого виду діяльності людини (зокрема і професійної) неможлива без свободи і відповідальності. Свобода – це відсутність зовнішніх перепон для діяльності, проте вона обмежена необхідністю [104, с. 501–502]. Кожна людина прагне зберегти свою власну свободу, але й здобути владу над іншими. Людина-громадянин відрізняється від первісної людини тим, що вона приходить до усвідомлення необхідності переходу від природного стану до громадянського.

Головною її ознакою є наявність суверенної і обов'язкової влади для всіх громадян. Ця влада з'являється через своєрідний суспільний договір (про це пишуть філософи Нового часу) як наслідок делегування людьми своїх прав державі для їх подальшого захисту через рівний для всіх закон. Саме тому у громадянському стані людина стає не лише виконавцем законів, але й набуває рис моральної поведінки. Отож, акме розвиток у сфері правової діяльності – це два стани людського суспільства: природний і громадянський.

Оскільки успіх у всіх галузях діяльності ОВС складається зі сукупного прагнення кожного працівника цієї сфери до успіху, то важливість професійного самовдосконалення кожної окремої людини має не лише особисте, але й суспільне, а загальніше – навіть державне значення. Державне значення полягає у тому, що у професійній діяльності кожного працівника сфери ОВС закладена важлива місія загальносуспільного значення, яка полягає у захисті прав і свобод людей, в охороні правопорядку. Суспільне благо створюється волею, розумом, прагненням до досконалості окремих осіб, а кожна людина сама творець свого щастя, тому акме системи суспільства досягається через кооперативні ефекти його елементів.

Основи професійної діяльності працівника ОВС – це усвідомлення того, що людина володіє трьома головними правами: на життя, на свободу і на власність. Слушною у цьому контексті є думка Б. Спінози, який наголошує на тому, що на основі раціонального пізнання людина усвідомлює зовнішню детермінацію (необхідність) і приймає рішення діяти не всупереч, а відповідно до неї. Раціональне пізнання дозволяє усвідомити необхідність і своє місце в ній [148, с. 328–331]. Тому свобода заснована на пізнанні необхідності. Коли людина підкоряється своїм пристрастям, вона стає безсилою перед ними – це стан рабства. Розвиток розуму створює можливість керувати своїми афектами – це влада над собою – свобода. Свобідна людина перетворює свої пристрасті, підкорюючи їх керівництву розуму. Ступінь моральної досконалості пропорційний тому, наскільки людина у своїх діях керується розумом.

Найсприятливішою обставиною для покращення професійного рівня фахівця є принцип активної діяльності людини, що полягає у покращенні умов своєї професії. Лише постійна і наполеглива професійна діяльність, яка супроводжується розумними цілями і знаннями засобів їх досягнення, сприяє вдосконаленню спеціаліста. Лише вона здатна зменшити моральне зло, що полягає у недотриманні законів, злочинному ставленні людей один до одного, у нерозумній соціальній організації. Працівники ОВС повинні бути певним стримуючим фактором, що не дає можливості поширенню беззаконня і безпорядку, оскільки вони несуть відповідальність не лише перед своїм безпосереднім керівництвом, але й перед народом, адже влада у нашій державі належить йому. Керівництво отримує владу від народу у вигляді великого доручення, яке воно зобов'язане виконати у зв'язку з народною волею. Тому громадяни держави повинні нести відповідальність за чесне виконання своїх громадянських обов'язків.

Працівник ОВС – це охоронець закону. Ця відповідальність вимагає від нього формування таких трудових навичок, які б поєднували і розумовий, і моральний розвиток. Моральні якості працівника є наслідком його життєвого і професійного досвіду, вони набуваються і вдосконалюються протягом усього життя. Мірилом добродетності має бути співвідношення особистих і суспільних інтересів. Звичайно, працівник повинне враховувати свої особисті професійні прагнення, але вони повинні опиратися на інтереси суспільства, громадян загалом; вчинки його мають бути спрямовані на утвердження всезагального правопорядку.

Тому для успішного росту у професії працівника ОВС слід враховувати моральне підґрунтя закону. Категоричний імператив Е. Канта наголошує на тому, щоб людина (а тим паче професіонал, який працює у сфері права) чинила так, аби максимум її волі міг у той же час мати силу принципу всезагального законодавства. Звідси випливає, що якщо максима професійної діяльності людини не може стати всезагальним законом і сама людина не бажає перетворення своєї максими в закон, то вчинок не є моральним [64, с. 270–271]. Наприклад,

егоїстичні мотиви досягнення вершини у професії є аморальними, оскільки жодна людина не бажає, щоб її егоїстичні мотиви стали всезагальним законом, оскільки рано чи пізно вона з ними стикнеться. Акме ріст людини пов'язаний з дотриманням моральних норм і з моральним самовдосконаленням, яке впливає з цього дотримання. Відповідно, і суспільство, що базується на принципах високої моральності, з часом стає гармонійним і свободним.

Соціальні умови також впливають на розвиток професіоналізму, оскільки свідомість людини, її пізнання є певним чином соціально зумовленими. Суспільство, як і людина, проходить певні ступені зрілості. Людина з її свідомістю у багатьох аспектах формується у трудовій діяльності. Кожна людина потрапляє у певні умови при народженні, у певний спосіб життя суспільства, спосіб мислення (менталітет), які були складені ще до її появи, відповідно, вони відіграють значну роль у професійному становленні. Звичайно, кожне нове покоління ставить завдання змінити дійсність, проте воно може це втілити за наявності об'єктивних обставин, умов і засобів діяльності. Інновації у професійній сфері у цьому сенсі безперечно ведуть до успішного виконання поставлених завдань. Пізнання не є самоціллю людини, але засобом для зміни життя. Отже, людина не може «відмовитися» від участі у спільній праці, що здійснюється навколо неї, вона повинна діяти і знайти своє місце у боротьбі нового зі старим. Проте існує розмаїття форм та шляхів розвитку суспільства, існує певна історична закономірність. У суспільстві немає якогось загального поставленого плану, поряд з тим, є повсякденне буття людини і в цьому сенсі не слід приносити теперішнє покоління в жертву майбутньому в ім'я прогресивних цілей. Хоча є певні тенденції закономірності розвитку суспільства, людина в цьому не губить своєї волі, своїх цілей і існує як свободна особистість. Отже, поступ можливий за умови розумного поєднання інтересів та цілей людини і суспільства на тлі обміну цінностями культури.

Тому важливою також є постановка питання про умови досягнення акме, які стосуються успішної реалізації працівника саме у тій, а не в іншій професії, оскільки кожна людина прагне бути успішною, а успішність передбачає працю

саме у тій сфері, до якої людини є нахили, здібності, задатки, бо не кожна людина потребує однакових результатів і має однакові спроможності для отримання цих результатів. Трудова діяльність у суспільстві – це багатоманіття діяльності людей на основі їх інтересів. Рух до достойного суспільства слід починати з розумового та морального самовдосконалення особистості. Коли працівник ОВС усвідомлює свій обов'язок перед людьми, колективом і суспільством у цілому, тоді він готовий до практичної діяльності, готовий до самовдосконалення, готовий дотримуватися закону і стежити за дотриманням закону іншими. Тому розвиток особистості спеціаліста – це проходження через визначені ступені зрілості, а акме суспільства – це вдосконалення у професійній та інших видах діяльності людини.

Самовдосконалення професіонала, яке в своїй суті є і самовдосконаленням людини, повинно виявлятися як акме прагнення до всезагального добра, акме прагнення до ідеалу. Любов людини до самої себе, егоїзм – невід'ємні риси самої природи людини. Але оскільки людина живе в суспільстві, вона потребує допомоги інших і сама має виявляти допомогу іншим. Щоб отримати успіх і задоволення від професії, слід робити корисне для інших. Тому можна говорити про поняття так званого “розумного егоїзму”. Добро і розум – невіддільні одне від одного. Протизаконні та злі вчинки є і шкідливими, і нерозумними.

Людина як цілісний організм володіє двома функціями – пізнавальною і практичною [163, с. 20–21]. Вона є суб'єктом пізнання і суб'єктом історичної діяльності. Мисленнєвий акт спрямований на світ, а практична дія на постановку нових цілей і вибору засобів для їхнього досягнення. У природі дії людини обмежені об'єктивними законами, а в історії – вона вільна у постановці цілей на основі сформованого ідеалу. Свідомість – творча сила історії, вона здатна до критики історії, розсуває рамки необхідності [157, с. 107].

Особистості притаманна низка якостей: знання, прагнення до істини, до прекрасного, до задоволення, до користі. Проте все починається з самосвідомості. Для того, щоб почався розвиток людини як особистості, вона повинна пізнати себе, створити своє “ідеальне Я”. Ідеал людям уявляється по-різному: для одних

він у силі, красі, багатстві, статусі в суспільстві, для інших – у знаннях, твердості волі, справедливості дій, добродійності. Однак є загальне прагнення людини – необхідність саморозвитку. Вона полягає у формуванні і розвитку тіла, думки, сили характеру. Безперечно, акме людини, її самовдосконалення залежить від діяльності людини, пов'язаної із досягненням свого ідеалу. До того ж, існують як певні ідеали суспільства, так і особисті ідеали, що нерозривно пов'язані із професійною самореалізацією. Тому у суспільному житті постійно відбувається зіткнення особистої користі і загального блага. Розв'язання цього протиріччя, безумовно, лежить у сфері моралі і права, оскільки найвищим проявом свободи є можливість свідомого вибору між добром і злом. Акме професіонала залежить від тих його професійних дій, від яких він стає сильнішим, а від кожної усвідомленої та виправленої помилки він стає мудрішим. Досягнення вершини відбувається через вміння будувати гармонійні стосунки і з суспільством, і з професійним середовищем через категорію свободи, яка є духовною основою людини і не залежить від природи та суспільства. Отже, шлях вдосконалення пролягає від первинної ірраціональної свободи – вседозволеності, до раціональної свободи – морального обов'язку.

Зазвичай у зміст поняття «акме» у професійній діяльності входить розуміння самовдосконалення як певного процесу, що складається з низки досягнень людини на життєвому шляху [11]. До того ж, важливим є часовий аспект і кількісне акме в життєдіяльності людини.

Безумовно, в силу психофізичних особливостей людини, найвищі професійні її можливості припадають на період зрілості, проте цей період у житті людини не обов'язково є продуктивним для професійного самовдосконалення і реалізації акме. Вершини професійного росту можна спостерігати на різних етапах професійного розвитку, тому процес «акме» неможливо чітко окреслити часовими, особистісними, соціальними чи іншими параметрами. Проте всі ці чинники, безумовно, мають чимале значення. Тим паче, існують моменти професійного росту, коли той чи інший чинник є визначальним для формування професійного «акме», але очевидно, що їх слід розглядати у взаємозв'язку.

Цей погляд розділяє інший провідний акмеолог А.А. Бодалев. Він наголошує на тому, що «акме» – це весь ступінь дорослості людини, для якої характерні (якщо судити про неї узагальнено) її фізіологічна, особистісна і суб'єктивна зрілість [29, с. 14]. Термін «акме», вважає дослідник, вживається також ще в одному значенні піків та оптимумів, яких людині вдається досягти у своєму розвитку на різних вікових ступенях.

А.А. Бодалев розглядає «акме» як багатомірний стан людини, який, хоча і охоплює значний за часом і протяжністю етап її життя і завжди показує, наскільки вона відбулася як громадянин, як спеціаліст у якійсь визначеній сфері діяльності, як бідна чи багата своїми зв'язками з оточуючим середовищем особистість, як подружній партнер, воно, разом із тим, ніколи не є статичним утворенням і, навпаки, відрізняється більшою чи меншою варіативністю і мінливістю [29, с. 17].

Поділяючи цей погляд, зазначимо, що безумовно досягнення професійного росту неможливе без усіх зазначених складових зрілості людини, які, реалізуючись у професійній діяльності, дають ефективний результат. Як бачимо, професійна складова реалізованості особистості та її самовдосконалення займає важливе місце у реалізації людини як особистості.

Тому цілком закономірно, що існує група дослідників, які вивчають поняття «акме», розглядаючи історичні аспекти його становлення.

Так, дослідник А.Д. Бейсман визначає, що поняття «акме» походить з грецького “акме”, що в свою чергу походить від слова “axis” (вістря) і означає вищий ступінь чого-небудь, розквіт, цвітучу пору [25, с. 16]. Перебувати в акме – значить бути у повному розквіті, на вищому шаблі розвитку.

Дослідник Ю.А. Гагін також підкреслює історичне, грецьке походження цього поняття і визначає акмеологію як науку про досягнення вершин людської якості в людині, оволодіння досконалістю, в тому числі у вибраній професійній діяльності [39, с. 28]. У цьому контексті видається цілком слушним підхід, який розглядає професіоналізм (високий рівень розвитку) працівника, не лише як сукупність професійних навиків, що становить професійне становлення і професійний ріст, але і як інтегруючу ознаку, що розглядає акме як

вдосконалення особистісних і соціальних якостей людини. Бо професіоналізм у сфері ОВС містить у собі не лише досконале володіння професійними якостями, але й комплекс ознак, які характеризують працівника як такого, що досяг вершин досконалості як всебічно розвинута моральна особистість.

Не лише людина має акме, але і тварини та рослини. Кожна річ має свій розквіт, час найбільш пишного розвитку, своє акме, коли воно особливо повно і особливо цільно представляє себе чотиримірній цілності.

Отже, поняття «акма» (вершинності) розглядається в історичному і психологічному аспектах. Якщо говорити узагальнено, то при визначенні вершини професійного розвитку працівника ОВС треба погодитися з думками таких дослідників, як А.А. Бодалев, І.П. Волков [38], В.П. Бранский [31], А.А. Деркач [49] та ін., які визначають акме розвитку людини (зокрема і в її професійній діяльності) як вищий для кожної людини рівень розвитку її фізичного здоров'я, розуму, почуттів, волі, що так взаємодіють, що вона досягає найкращого результату, виявляючи себе як індивід, особистість і як суб'єкт діяльності; найкращий офіційний результат, рекорд, перемогу; вершину досконалості і могутності; вищий для кожної людини рівень в її розвитку, що належить до особистої зрілості.

Отже, дослідники розглядають акме, що розуміється як внутрішня, загальна, відносно стійка, пізнавана мисленням основа явищ, і характеризується основною вершинною ознакою, що проявляється у таких рисах, які розкривають сутність визначення акме: вищий ступінь чого-небудь; вищий ступінь розвитку; вершина, квітуча сила, досконалість; вершина як зрілість всього; вершина досконалості в людині; вершина, розквіт здібностей людини; вершина, як фізична, особистісна і суб'єктивна зрілість людини; вершина у вибраній професійній діяльності; вершина як наслідок діяльності; вершина як наслідок творчих здібностей; вершина досконалості і могутності.

Тому залишається очевидним і аксіоматичним той факт, що професійний розвиток працівника ОВС – це вершина професійної майстерності, яка формується у тієї особистості, що досягла досконалості як людина. Досконалості

у своїх духовних і практичних уміннях, вершини фізичної, особистісної і суб'єктивної зрілості, вершини у результатах діяльності, зокрема і у вибраній професійній діяльності, а також вершини реалізації творчих здібностей.

Також слід наголосити, що в сучасній акмеології відбувається розширення поняття «акме» через якісно нове поняття “*topos*”, як характеристику механічного руху від однієї точки до другої, де символом руху є гора [11]. Подібно відбувається й аналіз акмевершинного розвитку у біології і фізіології людини, коли акме наповнюється новим смислом – сприймається як кульмінація, розквіт людини, що досягла конкретного результату (символ – плід як характеристика зрілості). «Акме» з топологічного погляду містить у собі додаткову характеристику – соціальну зрілість індивіда і соціуму на неоднакових територіях.

Як уже було зазначено, поняття «акме» розглядали перш за все як вершину. Це розуміння розглядає акме як пік, як статичну найвищу точку досконалості. Принагідно зазначимо, що визначення поняття «акме» і «акмеологічності» були відомі давно, а перші закономірності розвитку акмеології були сформульовані в II ст. до н. е., які стали передумовою виникнення акмеологічного знання.

Розглядаючи ці етапи у філософії і визначаючи «акме» видатних мислителів античності, відомий французький філософ і математик Р. Каратіні визначає поняття акме як результат досягнення у філософії, коли для кожного філософа він визначав фазу кульмінації його діяльності – розквіт [65, с. 38]. До того ж, розквіт пов'язувався зі знаковими подіями і датами із життя філософа або з історичними подіями сучасності.

Тому необхідно більш детально зупинитися як на визначенні поняття «кульмінація», так і на розвитку його смислового значення.

Часто під цим поняттям розуміють точку вищої напруги, підйому, розвитку чогось (від лат. *culmen*, *culminis* – вершина). Так само кульмінацію як кульмінаційним пунктом, вищим ступенем розвитку чогось визначають Ф. Брокгауз і І. Ерон [34, с. 363]. Латинське поняття «акме» вони розглядають як конкретну точку вищого досягнення кульмінації і в той же час – розквіту.

Процес кульмінації характеризується двома моментами: протяжністю у часі – цвітінням; результатом, коли після розквіту, з'являється продукт діяльності – плід. Тому кульмінація більш широко показує процес досконалості як досягнення вершини в часі, так і результат процесу вдосконалення, коли з'являється конкретний результат – продукт.

Отже, у проекції на професійну діяльність працівника ОВС кульмінація розкриває важливий характер самовдосконалення. По-перше, у часовому значенні кульмінації як цвітіння – це тривалий процес від досягнення точки кульмінації до його завершення – етапу, коли цвіт в'яне. Працівник, який прагне стати професіоналом, повинен розуміти, що кульмінація його професійного розвитку, це тривалий у часі процес, який передбачає активацію всіх умінь, навичок, інтелектуальних та фізичних зусиль для досягнення високого результату. По-друге, метою процесу активної діяльності, процесу вдосконалення є створення максимального продукту діяльності – плоду, на який власне і повинні бути спрямовані всі зусилля. Вагомі плоди діяльності працівника ОВС – удосконалення системи правоохоронної діяльності, ефективне застосування закону тощо.

Оскільки вершиною розвитку є точка досягнення результату, то точка – це слід шляху розвитку. У ході розвитку необхідно досліджувати явища і процеси, з результатів яких можна робити висновок про закономірності, що в реальних умовах сприяють досягненню мети. Тому поняття «акме» потребує більш ширшого тлумачення, що трактує його як пік чи конкретну вершину досягнення, а також як розквіт чи кульмінацію. Тут поняття “кульмінація” розуміється як точка найвищої напруги, розвитку.

Необхідно підкреслити, що розуміння вершинності є смислотворчим поняттям, що означає точку досягнення найбільшого результату. Важливим аспектом є осмислення поняття межі в досягненні конкретного результату, яка в той же час є базою досягнутого, звершеного і початком нового етапу руху до досконалості. Тому точка в акмеологічному розумінні – це вершина розвитку, як досягнення результату.

На думку С.Д.Пожарського, точка є таким поняттям «акме», що розкриває початок і кінець реального акмеологічного процесу [11, с. 41]. Тому через неоднакові характеристики поняття «акме» слід підкреслити, що давньогрецьке його розуміння окреслене чіткою констатацією – це вершина. Отже, в акмеології конкретна точка розглядається як результат досягнення продуктивної діяльності людини.

Через це є сенсом коротко зупинитися на самому визначенні поняття «точка» і на осмисленні його в різних сферах життєдіяльності людини.

Це поняття характеризує граничні параметри вершинного (акме) і низинного (кате) етапів розвитку. Воно має широке трактування. Його розглядають як мітку, слід для аналізу шляху розвитку; знак, що розділяє сутність на два протилежні напрямки; базове поняття математики, фізики, механіки – місце, що не має виміру, межа відрізка лінії; місце у просторі, на місцевості, поверхні, графічна точка, точковий об'єкт; агрегатна точка, яка має два значення – природничо-наукове (температурної межі, коли відбувається перетворення речовини з одного агрегатного стану в інший) і соціальне (момент розвитку); межу, рівень. Крім того, точка є властивістю, що розкриває поняття точності, при аналізі лінійного розвитку у період від точки, що характеризує початок руху, до точки завершення руху. Означений період є важливим етапом пізнання і характеризується науковим аналізом руху, який є нормативом, що характеризує ступінь відповідності наукового знання конкретній реальності та особливістю руху «акме», що характеризує процеси досягнення результату. У цьому аспекті точка визначає вищий ступінь реальності (акме), особливості організації як процесу вдосконалення і виконує регулятивну функцію.

Отже, у розумінні розвитку від точки «акме» до точки «акме» важливо проаналізувати стадії розвитку реальності. Реальність характеризується поняттям “точність” і є науковим нормативом, що пов'язує ступінь відповідності наукового знання, конкретної реальної особливості руху до акме і процеси досягнення результату. Це дозволяє визначити якісні характеристики, межі застосовності акме понять, принципи відповідності. Тому стадії розвитку визначаються не

приблизно, а точно. Це можливо, коли теорія пройшла перевірку на практиці і володіє прогностичною і пояснювальною функцією, є об'єктивною істиною як існуюча особлива сфера реальності. Це особливо важливо для аналізу ступеня розвитку руху від однієї точки до іншої, як досягнення локального акме, так і точності знання і дії, наперед встановленої нормативної точки, межі розвитку, коли з нової точки починається нова, наступна стадія розвитку.

Отже, розглядаючи вершинний шлях розвитку працівника ОВС, необхідно звернути увагу на осмислення дійсності з позиції категорії точності, як якості людського знання і дії, що означає чітку відповідність стандарту, зразку, нормі, принципу, правиліві, заданому способу дії, що історично склалися чи наперед встановлені. Тому категорію точності можна протиставити невизначеності, розмитості, двозначності, неточності.

3.3. Соціокультурний контекст перспектив утілення акмеологічних основ професійної діяльності працівника ОВС

Розглядаючи шлях до професійного становлення працівника ОВС, слід детальніше зупинитись на такій важливій його ознаці, як акмеологічність. Її розглядають як властивість життєдіяльності людини, що характеризує її прагнення до вершин особистісного, професійного розвитку і самовдосконалення, що виражається у творчому потенціалі і професійній майстерності, а також як онтологічний атрибут буття живого організму (рослини, тварини, людини) і суспільної системи (групи, колективу, об'єднання людей), що характеризує тенденцію розвитку до розквіту, у вигляді зрілих, гармонійних, таких, що самовдосконалюються «акме»-форм [10, с. 6].

Акмеологічність формує професійний менталітет, який можна визначити як компонент професійної свідомості, що виражає систему ціннісних орієнтацій і професійного самовизначення особистості в соціальному, правовому, політичному, історичному і професійному просторі. Структура професійного самовизначення характеризується взаємодією ступенів, що його утворюють:

акмеологічного, концептуального, технологічного, рефлексивного, комунікативного, інформаційного.

Для вивчення і аналізу «акме»-форм як прецедентів успішної і творчої професійної майстерності і розробки оптимальних технологій розвитку професіоналізму акмеологія проводить комплексні дослідження процесів і способів здійснення різними спеціалістами професійної діяльності, синтезуючи для цього досягнення інших наук про людину. Через це свою онтологічну визначеність акмеологія набуває внаслідок зосередженості на виявленні, описі, аналізі феноменології «акме»-форм у життєдіяльності людини, психологічно творчому і соціально успішному здійсненні професійної її діяльності, в її становленні як особистісному, так і професійному.

Здобуте в наслідок психолого-акмеологічних досліджень наукове знання про закономірності і способи розвитку вершин професіоналізму і творчості характеризує такий інтегративний за своєю соціокультурною природою і системоутворюючий за методологічним значенням онтологічний атрибут як акмеологічність соціокультурного буття людини у просторі її професійно-творчої освіти, становлення, саморозвитку і самореалізації. З цього погляду акмеологічність виступає як самовдосконалення людини, а також в її професійній соціалізації.

Особливе соціальне значення акмеологія набуває в сучасному українському суспільстві в умовах створення правової держави і демократичного суспільства, оскільки для цього необхідна потреба в соціально активних людях, високих професіоналів ОВС, що володіють ініціативою, діловими якостями, організованістю і творчим потенціалом. Через це сучасні акмеологічні дослідження, технології і розробки покликані реалізувати в соціальній практиці загальнолюдські цінності і національні традиції, гуманістичні і культурні ідеали, позитивні принципи здорового глузду і економічної ефективності, цивілізованої правосвідомості і раціональної організації, естетичної гармонії, творчого самовдосконалення, щирості спілкування і свободи самовираження, глибини переживання різноманітного індивідуального досвіду і набуття взаєморозуміння у

процесі конструктивної взаємодії людей і їхньої творчої професійної діяльності. Отже, філософія світоглядно задає акмеологічні ідеали і психологічні цілі у правовій діяльності працівника ОВС.

Відповідно до цієї суспільно-гуманітарної природи і свого аксіологічно-гносеологічного статусу, акмеологія тісно пов'язана з соціальними науками (історія, культурологія, соціологія, політологія, конфліктологія та ін.) Основою взаємодії акмеології з цими науками слугує соціально-культурний простір суспільного формування людини як особистості і її професійно-екзистенційної самореалізації у вибраній сфері діяльності, що здійснюється в економічно-екологічному просторі, що динамічно змінюється і здійснюється у взаємозв'язку з партнерами у сімейному і діловому житті, людському спілкуванні та інформаційній комунікації, трудовій діяльності і сфері відпочинку, науки та мистецтва. Саме категорія творчої, культурно осмисленої праці є основою у взаємозв'язку між акмеологією і суспільними науками, визначаючи різні соціальні аспекти таких її ключових понять як діяльність, професіоналізм, організація, управління тощо.

На відміну від взаємозв'язку акмеології із суспільствознавством, основною категорією, що характеризує її взаємодію з науками про людину є творчість. Саме ця категорія визначає такі ключові для акмеології психологічні поняття, як майстерність, розвиток, зрілість, обдарованість, здібності, креативність, вдосконалення, евристика, рефлексика, свідомість, особистість, індивідуальність та низку інших, які розкриваються у взаємодії акмеології із суміжними науками про людину.

Найближчою до акмеології є психологія як центральна дисципліна, що вивчає людину в системі сучасних наук. Психологія, а також загальна психологія як наука про душу і психіку, попри те, що є дисциплінарним ядром, являє собою досить розгалужену систему різних психологічних наук: фундаментальних, що вивчають особистість та її психіку і свідомість, процеси і стани, діяльність і поведінку, розвиток і творчість, так і прикладних – психологію вікову і педагогічну, соціальну та інженерну, психофізіологію тощо.

Зрозуміло, що знання, нагромадженні як у загальній психології, так і в її прикладних сферах, постійно використовуються у конкретних акмеологічних дослідженнях і розробках у формі тих чи інших фрагментарних даних про психічні можливості людини. Однак особливий інтерес викликають ті сфери психології, що складають психологічну базу розробки акмеологічної проблематики становлення професійної майстерності людини. З цього погляду фундаментальне значення для акмеології мають такі розділи психології, як диференціальна і вікова, соціальна і педагогічна, а також психологія праці і творчості, діяльності і свідомості, мислення і рефлексії, управління, спілкування і особистості, обдарованості та індивідуальності.

Природною сферою для професійного самовираження особистості і творчої самореалізації індивідуальності працівника ОВС слугує суспільство – світ людей та їхня соціальна практика. Саме в цій сфері формується і розвивається професійна діяльність аж до її вершинних, творчих форм. Становлення творчості у сфері управління, освіти, науки, техніки та інших галузях соціальної практики у часто пов'язане з подоланням як об'єктивних протиріч професійної діяльності, так і суб'єктивних конфліктів, які виникають [59, с. 12–14]. У цьому контексті для розвитку акмеологічних теорій вдосконалення професіоналізму кадрів управління є розгляд взаємозв'язку акмеології і конфліктології.

Конфліктологія займається вивченням ролі внутріособистісних і міжособистісних конфліктів у неоднакових сферах людської діяльності, а також розробкою способів оволодіння ними для розвитку професійної творчості [111, с. 6–7]. Скерування на ситуативність у вивченні інтра- та інтерсуб'єктивності визначає онтологічний статус конфліктології як науки, що розглядає конфліктність життєдіяльності людини в синхронічному аспекті її буття. Реальний конфлікт завжди так чи інакше локалізований визначеною ситуацією, в нього втягнуто конкретних людей. Це носить ситуативно-синхронічний характер, хоча вона детермінована багатьма факторами, які визначають специфіку виникнення та вирішення тієї чи іншої проблемно-конфліктної ситуації.

Дослідники зазначають, що акмеологія вивчає діахронічний аспект буття людини, акцентуючи увагу на продуктивності її професійної діяльності (у вигляді творчих досягнень, соціального визнання, особистісного успіху тощо) на різних вікових етапах життя [10, с. 10]. Її завдання – розробка засобів самовдосконалення і розвитку життєдіяльності до вищого рівня професійної майстерності. Одним із ключових питань для акмеології є проблема становлення і розвитку творчого потенціалу людини в різних видах професійної діяльності у сфері управління, науки, винахідництва, підприємництва, освіти тощо. На основі вирішення цієї фундаментальної проблеми можлива конструктивна розробка низки прикладних завдань: діагностики обдарованості, підбору кадрів з творчим потенціалом, створення індивідуалізованих програм навчання творчих кадрів для розвитку їхньої професійної майстерності до акмеологічного рівня.

Під час напрацювання такого роду концептуальної основи для дослідження вдосконалення професійної майстерності працівника ОВС, слід розширити поширений підхід до акмеологічної проблематики, відповідно до якого продуктивність професійної творчості трактується як кумулятивний ефект, похідний від розкриття вікових можливостей людини, хоча й зумовлений соціальними факторами. Доповненням цьому слугує системно-функціональний підхід, запропонований А.А. Деркачем [10, с. 11]. Відповідно до нього, акмеологія покликана вивчати процеси становлення творчого потенціалу людини, що веде до успіху у професійній діяльності (з урахуванням її культурологічних, соціологічних, психологічних, фізіологічних, генетичних та інших детермінант), досягнення в своєму розвитку оптимальної стадії творчої майстерності, а також визначеного суспільного визнання.

Важлива психологічна особливість успіху полягає в тому, що він, з одного боку, завжди очевидний і конкретний (і в цьому сенсі ситуативний), а з другого – є результатом тривалого (діахронічного), завжди суперечливого конфліктного розвитку суб'єкта діяльності у взаємодії багатьох її детермінант. Отже, концепція творчого «акме» як професійного успіху, що реалізує розвиток творчого потенціалу і досягнутого рівня творчої майстерності, повинна будуватися на

основі концептуально-методологічної взаємодії акмеології та конфліктології, оскільки вони перебувають у стосунках взаємної доповнюваності, вивчаючи мікро- і макроаспекти творчості. Конфліктологія досліджує проблемно-конфліктні ситуації мікророзвитку творчого потенціалу, а акмеологія – процеси і наслідки його макророзвитку.

Конструктивність категорій синхроніки та діахроніки для аналізу творчої діяльності зазначалась у працях М. Бахтіна [23] і спеціально досліджувалась у сучасній рефлексивній психології творчості (І.Н. Семенов, С.Ю. Степанов) [131]. Створена в її рамках концептуальна модель успішного вирішення проблемно-конфліктних ситуацій слугує конструктивним засобом опису і вивчення творчого досягнення успіху. Відповідно до цієї моделі виділяються два види змісту свідомості суб'єкта творчої діяльності: інтелектуальні (ті, які презентують її предметність, що відображають проблемно-конфліктну ситуацію і процедури, що її перетворюють) і особистісні (ті, які презентують образ “Я”, що розкривається і розвивається у процесі подолання даної ситуації), а також відповідні до них смисли.

Якщо інтелектуальні смисли забезпечують усвідомлення основ діяльності, то особистісні – переосмислення тієї проблемно-конфліктної ситуації, у якій вона розгортається. Тим самим рефлектується не лише існуюча дійсність, але й існуюча в ній особистість, що забезпечує констеляцію професійної майстерності. На базі цієї концептуальної моделі можуть бути розроблені ефективні засоби евристичної рефлексії, розвитку творчого потенціалу, що забезпечують досягнення акмеологічного рівня професійної майстерності у процесі виникаючих проблемно-конфліктних ситуацій, досвід вирішення яких при відповідній рефлексії, веде до діахронічного розвитку творчості. Відповідно до розглядуваної нами ситуації, рефлексія являє собою усвідомлення і переосмислення стереотипів мислення і їхнє евристичне подолання аж до утворення нового (креативно-інноваційного) змісту свідомості.

Вивчення проблем, механізмів, способів розвитку людини завжди складало важливий аспект психологічного пізнання. Тому виокремлення психології

розвитку в окрему галузь знання має дещо парадоксальний характер. Насправді, з одного боку, психологічні функції і стани, що вивчаються загальною психологією, завжди трактувались як процеси і досліджувались у загальній психології у визначеній часовій перспективі і в динаміці, тобто хоча б в аспекті мікророзвитку. З другого боку, і вікова психологія вивчає мікророзвиток, тобто вікові зміни у психіці людини впродовж її життя. Щоправда, тут акцент завжди ставився на вивченні генези психіки, тобто на виникненні і становленні психічних функцій, процесів і властивостей особистості в основному до їхнього дорослого стану. Тому у віковій психології довгий час переважала проблематика вивчення дитинства і юнацтва порівняно з менш досліджуваними зрілістю і тим більше старістю людини. Акмеологія також є інтегративною наукою, але вже про зрілість людини – вікову, особистісну, соціальну – і розвиток її професіоналізму і творчості.

Важливим є те, що існує соціальна потреба у фахівцях усілякого профілю сфери управління, менеджменту, соціальної роботи з високим рівнем професіоналізму і майстерності, що вивчаються акмеологією [138, с. 124]. Тому недостатньо забезпечувати отримання дітьми загальної освіти: її слід розглядати також і як попередню підготовку до професійного навчання, тобто у контексті не лише вікового і освітнього розвитку, але й соціального і професійного. Тим паче, через збільшення тривалості життя у розвинутих країнах виникло соціальне замовлення на реалізацію трудових потреб, ресурсів, професійного і життєвого досвіду старших людей, чим і виявляється інтерес до геронтології, яка вивчає постпрофесійний розвиток літньої людини. Через переорієнтацію навчання на неперервну освіту людини на всіх вікових ступенях (дитинства, юності, зрілості, старості) поряд з традиційною педагогікою, що займається проблемами шкільної освіти, ставиться питання про створення ювенології (науки про розвиток людини в юнацькому віці у процесі особистісного самовизначення і формування її соціально орієнтованого мислення) і спеціальної прикладної дисципліни – ювеногогіки, яка досліджує процеси соціалізації і освіти юнаків і дівчат. Необхідно також констатувати факт формування андрагогіки професійної освіти

дорослих людей, що навчаються. Тим самим зрозумілою є соціальна потреба наукового забезпечення педагогікою, ювенологікою, андрагогікою, геронтологікою всіх практик неперервної освіти, що постійно розширюються.

З наведеного аналізу суміжних із акмеологією наук видно, що між ними наявний тісний і багаторівневий зв'язок. Тому зрозумілим є той факт, що знання, отримані в суміжних науках, ураховуються і в окремих акмеологічних дослідженнях і розробках. Проте використовуються вони по-різному залежно від конкретних завдань і концептуально-методологічних засобів вирішення. До того ж, ефективність перенесення суміжних знань в результативне русло того чи іншого акмеологічного дослідження визначається конструктивними можливостями їхнього предметно-методологічного зіставлення.

Як базові, виділяються такі аспекти акмеологічного підходу: віковий, освітній і професійний. Вони як вихідна фоновіа біосоціальність задають об'єктивний простір для вияву активності суб'єкта у напрямку культивування своєї професійної майстерності. У цій активності виділяються такі похідні (відносно базових) акмеологічні аспекти суб'єктивного простору реалізації акмеологічних можливостей: креативний, екзистенційний, культурологічний. Системоутворюючим фактором взаємодії всієї категоріальної системи як базових, так і похідних від них акмеологічних аспектів виступає рефлексивність майстерності. Отже, онтологічна специфіка акмеологічності утворюється взаємодією таких категоріально кваліфікованих сутностей, як біологічність, соціальність, активність і рефлексивність майстерності людини. Акцент на їхнє домінування визначається завданням конкретних акмеологічних досліджень, що мають комплексний характер. Тому факти і закономірності, виявлені внаслідок конкретних акмеологічних досліджень мають трактуватись з системних позицій більш функціонально. Це означає те що лише в наслідок конкретних акмеологічних досліджень можна встановити, яка саме домінація буде у досліджуваного нами професіонала ОВС. Якщо вікова, то чи буде там спостерігатися розвиток, скажімо, за андрогогічним чи геронтологічним типом. До того ж, необхідно встановити, наскільки важливими є педагогічний і

професійний аспект і наскільки багато в цьому разі репродуктивних і продуктивних моментів; наскільки потужною є професійна рефлексія, яка забезпечує досягнення найвищих ступенів майстерності і подолання шаблонних стереотипів; з'ясувати, наскільки професійний розвиток працівника ОВС веде за собою екзистенційно-особистісний, а, може, навпаки особистісний розвиток є всього лиш побічним результатом професійного. Тут можуть бути найрізноманітніші поєднання, тому підкреслимо, що типологічний підхід також є методологічним принципом для акмеологічних досліджень і розробок.

Акмеологія, яка інтенсивно розвивається останнім часом у взаємодії з теорією управління, педагогікою, психологією, суттєво міняє акценти у сфері професійної підготовки кадрів у системі неперервної освіти. При акмеологічному підході домінує проблематика розвитку творчих здібностей професіоналів із урахуванням різноманітних аспектів підготовки кадрів і вдосконалення їхньої кваліфікації. Це має важливе значення для дослідження проблем професійного росту працівників ОВС.

Віковий аспект спрямований на діагностику задатків і здібностей засобами педології (науки, що вивчає дітей і юнаків), андрагогіки дорослих (у тому числі студентів і професіоналів) і геронтології (ветеранів праці). Освітній аспект спрямований на діагностику і розвиток знань і вмінь у системі загальної, професійної і неперервної освіти. Професійний аспект пов'язаний з визначенням можливостей і результатів здійснення трудової діяльності через з'ясування профпридатності, психологічної готовності до виду діяльності, ступеня соціальної відповідальності за його процес і наслідок. Креативний аспект визначає затрачувані зусилля і успішність їхньої реалізації через виявлення рівня професіоналізму, рефлексивно-інноваційного потенціалу його вдосконалення до рівня майстерності й оцінки соціальної значимості інновацій, що отримані у процесі творчості. Рефлексивний аспект (пов'язаний із самосвідомістю як "Я", що розвивається із розумінням партнерів по комунікації у процесі трудової діяльності) є системоутворюючим фактором, що забезпечує оптимальну взаємодію виділених акмеологічних аспектів професіоналізації працівника.

Учені в галузі акмеології пропонують неоднакові методи розвитку творчих здібностей. Наприклад, один із них запропонував А.А. Деркач [10, с. 13]. Він пропонує застосування прийомів індивідуальної, діалогічної і групової ігрорефлексії, що дозволяють розвивати творчі здібності дорослих, тих, що навчаються, студентів і професіоналів у таких ситуаціях як вирішення професійних творчих завдань і застосування інтенсивно-ігрових методів формування рефлексивної культури з урахування структурних аспектів акмеологічного підходу до підготовки професіоналів на основі рефлексико-психологічної концепції розвитку творчості, що забезпечує реалізацію на практиці професійного навчання акмеологічних освітніх технологій.

Сучасна державна служба працівників ОВС – це складно організоване утворення, що вивчається у різноманітних аспектах низкою суспільних і гуманітарних наук, у тому числі правом, політологією, психологією, акмеологією [122]. Через це слід розглянути, яка ж частка досліджень тієї чи іншої науки у комплексному вивченні державної служби працівників ОВС і яким чином вона виступає предметом дослідження за їхньої взаємодії, що є необхідною для вирішення практичних завдань її наукового забезпечення. Логіка їхньої взаємодії визначається тим, що держслужба працівників ОВС як специфічний правовий інститут і певна соціальна система реалізується у суспільному житті завдяки життєвим зусиллям і професійній діяльності конкретних індивідів – працівників ОВС. Їхнє функціонування в системі держслужби ОВС в багатьох аспектах опосередковане тими соціальними і політичними процесами, що характерні для суспільного життя в цілому і які найбільш рельєфно і персоніфіковано проявляються на вершині соціальної піраміди у вищих ешелонах влади і політики. Саме тут, вважають дослідники, найбільш застосованим є ідеографічний (за своєю функцією – індивідуалізованого аналізу) психолого-акмеологічний підхід до вивчення поведінки вищої категорії державних службовців з урахуванням впливу їхніх індивідуальних особливостей на професійну управлінську діяльність.

На відміну від цього, протилежний бік аналізу складають масовидні процеси, пов'язані з реалізацією функцій численного персоналу держслужбовців,

що виконують директиви, які ідуть від керівництва. Необхідно підкреслити те, що в тут взаємодія індивідів-держслужбовців ОВС регламентована законом, який нормує цілі, функції, зміст і засоби здійснення ними своєї професійної діяльності в системі державної служби в ОВС того чи іншого рівня (державного, регіонального, місцевого). Саме це соціально-законодавче нормування і визначає власне правовий аспект комплексного вивчення держслужби сфери ОВС та її наукового забезпечення у взаємодії з філософією права, політологією, акмеологією, психологією, педагогікою тощо.

Однак реалізація соціально-законодавчих норм у конкретних умовах і ситуаціях допускає набагато більше можливостей і одночасно вимагає більшої відповідальності, творчих зусиль під час здійснення управлінської ніж виконавчої діяльності [4, с. 63–64]. Ефективність обох видів діяльності залежить не лише від компетентності спеціаліста ОВС, але і від його майстерності, творчого потенціалу, а головне – особистої ініціативи і активності його професійної свідомості. Саме ці компоненти професійної діяльності складають психолого-акмеологічний аспект вивчення держслужби у сфері ОВС і його наукового забезпечення у взаємодії з правом і політологією. Якщо соціально-законодавче нормування задає правову базу праці в ОВС, то психолого-акмеологічний простір її функціонування на цій базі визначається двома основними векторами професійної взаємодії працівників – горизонтальним і вертикальним.

Коли мається на увазі високий професіоналізм працівника ОВС, то з ним пов'язуються не лише яскравий розвиток здібностей, але й глибокі знання в тій сфері діяльності, у якій цей професіоналізм проявляється, а також нестандартне володіння уміннями, які необхідні для успішного виконання цієї діяльності. Очевидно, що справжній професіоналізм завжди поєднується із сильною і стійкою мотиваційно-емоційною спрямованістю на здійснення саме цієї діяльності і на досягнення в ній унікального, неординарного результату. Звичайно, останнього не буде, якщо в людини не виявиться і потрібного для його професійної праці стану здоров'я. Проте високий професіоналізм, хоча і неможливий без розвитку у працівника спеціальних здібностей, які як своїм змістом, так і формою були б

тісно пов'язані з вимогами конкретної діяльності і з відповідними до цих вимог знаннями і уміннями, але вкрай важливою умовою досягнення такого професіоналізму обов'язковим є і розвиток загальних здібностей особистості та перетворення загальнолюдських цінностей у власні, що засвідчує моральну вихованість спеціаліста. Отже, щоб чітко окреслити найбільш характерні риси професіоналізму працівника ОВС, високий рівень якого стає зазвичай доступним людині зрілого віку, слід чітко бачити нерозривний зв'язок складових його психічних утворень із усіма іншими блоками властивостей, що входять в його особистісну і суб'єктну структуру, яка розглядається в широкому сенсі.

Висновок до розділу. Акмеологічною основою самовдосконалення особистості працівника ОВС виступає потреба в активному саморозвитку, продуктивній самореалізації, руху до власних вершин досконалості. Самовдосконалення визначається взаємодією людини з конкретним соціальним середовищем, у ході якої вона напрацьовує у себе такі якості, які приводять до успіху у професійній діяльності і у житті загалом. Відповідно самовдосконалення – явище, що має як особистісний і соціальний вимір. Воно може розкриватися упродовж усього життєвого шляху. Самовдосконалення – це свідомий процес підвищення рівня своєї компетентності і розвитку значимих якостей відповідно до соціальних вимог і особистої програми розвитку.

Умовно процес самовдосконалення можна поділити на такі етапи: самопізнання, програмування професійного і особистісного росту, самореалізація. Для самовдосконалення працівник повинен мати особистий план роботи із самовдосконалення; виявляти власні обмеження, оцінювати і обговорювати їх з іншими; долати перешкоди в роботі із саморозвитку; набувати нових вмінь; аналізувати свій рух вперед. Через це важливою є творчість людини, яка є діяльністю, що породжує дещо якісно нове, чого ніколи раніше не було.

Професійна діяльність працівника ОВС, яку розглядаємо крізь призму філософсько-правового погляду акмеологічного вдосконалення, розкривається як багатогранний процес професійного самовдосконалення, що має теоретичну та практичну складові, що нерозривно пов'язані і виявляються у поєднанні на шляху

до акме самопізнання, розкриття здібностей, навчання та практичного їх втілення у праці, яка виявляється за покликанням. На нашу думку, невід'ємною складовою досягнення нових вершин у процесі професійного вдосконалення є наявність задатків, здібностей, талантів, а, отже, і покликання, що спонукають особистість вибрати саме професію працівника сфери ОВС, а не будь-яку іншу, та працювати в ній творчо. У зв'язку з цим безумовно важливу роль у реалізації процесу самовдосконалення відіграє єдність свідомості і діяльності.

Акмеологічний розвиток працівника ОВС – це процес, що полягає у постійному вдосконаленні його особистості, передбачає досягнення максимальної досконалості у творчій і продуктивній професійній діяльності особистості на основі природних потенціалів. Тому акмеологічні проблеми ми розглядаємо крізь призму пошуку досконалості і закономірностей досягнення вершин особистістю працівника ОВС у зв'язку із соціумом, де існують різні рівні взаємодії людини і суспільства.

У процесі становлення акме особистості, її досконалість виявляється як максимальний рівень самореалізації. Він можливий через творчу діяльність. Досягнення результатів акмедіяльності пов'язане з активною працею людини, подоланням зовнішніх перешкод завдяки волі, енергії і рішучості. Самовдосконалення особистості також неможливе також без підпорядкування моральним законам. Тому однією із форм розвитку людини є вдосконалення її внутрішнього світу, що є вдосконаленням в існуванні самої людини і визначення себе як особистості, що є свобідною і має можливість вибору лінії поведінки із багатьох свобідних рішень. Акме – є результатом знання, тобто володіння собою, а володіння собою – це влада панування над собою або свобода – керівництво інстинктами, влада розумного начала.

Акмеологічна компетентність є складником і важливою умовою професіоналізму особистості і діяльності працівника ОВС. Вона в загальному вигляді являє собою сферу професіоналізму як система спеціальних знань у сфері акмеології, психології особистості, управління, соціальної і професійної психології і система відповідних до цих знань, умінь, пов'язаних із розвитком

кадрів у сфері ОВС, суб'єктів управління і освітніх систем. Спеціальні знання у цьому сенсі стосуються закономірностей, механізмів, спонукальних причин продуктивного особистісно-професійного розвитку і саморозвитку, самовдосконалення у толерантному спілкуванні та взаємодії. Значимість акмеологічної компетентності пов'язана з необхідністю постійного розвитку працівника ОВС як професіонала, що дозволяє здійснювати роботу в складних соціально-економічних умовах. У такій ситуації саме професіоналізм допомагає долати труднощі нинішнього періоду суспільного розвитку.

Оскільки успіх у всіх галузях діяльності ОВС складається із сукупного прагнення кожного працівника цієї сфери до успіху, то важливість професійного самовдосконалення кожної окремої людини має не лише особисте, а й суспільне, навіть державне значення. Державне значення полягає в тому, що у професійній діяльності кожного працівника сфери ОВС закладена важлива місія загальносуспільного значення, яка полягає у захисті прав і свобод людей, в охороні правопорядку. Суспільне благо створюється волею, розумом, прагненням до досконалості окремих осіб, а кожна людина сама творець свого щастя, тому акме системи суспільства досягається через кооперативні ефекти його елементів.

Працівник ОВС – це охоронець закону. Ця відповідальність вимагає від нього формування таких трудових навичок, які б поєднували і розумовий, і моральний розвиток. Моральні якості працівника є наслідком його життєвого і професійного досвіду. Вони набуваються і вдосконалюються протягом усього життя. Звичайно, працівник повинен враховувати свої особисті професійні прагнення, але вони мають опиратися на інтереси суспільства, громадян загалом, вчинки його повинні бути спрямовані на утвердження всезагального правопорядку. Через це для успішного росту у професії працівника ОВС слід враховувати моральне підґрунтя закону.

Самовдосконалення професіонала, яке в своїй суті є і самовдосконаленням людини, має виявлятися як акме прагнення до всезагального добра, акме прагнення до ідеалу. У зв'язку з цими визначеннями, залишається очевидним і аксіоматичним той факт, що професійний розвиток працівника ОВС – це вершина

професійної майстерності, що формується у тієї особистості, яка досягла досконалості як людина. Досконалості у своїх духовних і практичних уміннях, вершини фізичної, особистісної і суб'єктивної зрілості, вершини у наслідок діяльності, зокрема і у вибраній професійній діяльності, а також вершини реалізації творчих здібностей.

Коли мається на увазі високий професіоналізм працівника ОВС, то з ним пов'язуються не лише розвиток здібностей, але й глибокі знання у тій сфері діяльності, в якій цей професіоналізм проявляється, а також нестандартне володіння уміннями, що необхідні для успішного виконання цієї діяльності. Очевидно, що справжній професіоналізм завжди поєднується із сильною і стійкою мотиваціо-емоційною спрямованістю на здійснення саме цієї діяльності і на досягнення в ній унікального, неординарного результату. Проте високий професіоналізм хоча й неможливий без розвитку у працівника спеціальних здібностей, які як своїм змістом, так і формою були б тісно пов'язані з вимогами конкретної діяльності, і з відповідними до цих вимог знаннями і уміннями. Однак дуже важливою умовою досягнення такого професіоналізму обов'язково є і розвиток загальних здібностей особистості, і перетворення загальнолюдських цінностей в її власні, що ідентифікує моральну вихованість спеціаліста. Отже, щоб чітко окреслити найбільш характерні риси професіоналізму працівника ОВС, високий рівень якого стає зазвичай доступним людині зрілого віку, слід чітко бачити нерозривний зв'язок складових його психічних утворень з усіма іншими блоками властивостей, що входять у його особистісну і суб'єкту структуру, яка розглядається у широкому сенсі.

ВИСНОВКИ

У результаті виконаної дисертації запропоновано нове вирішення наукової проблеми акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС у площині філософсько-правових інтерпретацій. У процесі здійсненого аналізу підтверджена актуальність теми дисертації та виявлені її нові аспекти. Зокрема, окреслені оновлені філософсько-правові підходи до розуміння акмеологічної професійної самореалізації та інструментарій втілення такого розуміння у фахову діяльність, що передбачає її якісні зміни та ефективність.

1. Аналіз стану дослідження окресленої проблематики репрезентує здебільшого однотипний, односпрямований у розкритті теми професійної діяльності працівників ОВС підхід до способів запобігання професійній деформації, психологічній та свідомісній складовій особистості, організаційно-правовим засадам проходження служби в органах внутрішніх справ України.

Водночас така вагома складова професійної самореалізації, як акмеологічна, поки що знівельована дослідниками, що з іншими причинами і призводить до виникнення деформацій та професійних ризиків, непередбачуваності діянь працівників міліції і неефективної боротьби зі злочинністю та корупцією.

З метою актуалізації та вирішення комплексу окреслених проблем систематизовано методологічні і прагматичні підходи до встановлення модусів акме як детермінант професійної діяльності. Для цього задіяно широкий інструментарій сучасних методів дослідження, серед яких – акмеологічний підхід, що становить систему вимог, умов і засобів досягнення прогресивного розвитку особистості працівника, а саме – його професійної досконалості, а також міждисциплінарний, діяльнісний, діалектичний, герменевтичний та інші підходи.

2. Рівень професійного розвитку працівника ОВС безпосередньо залежить і від особистісної складової (особистих устремлінь і світоглядних установок, що формують людину як відображення використання її внутрішніх ресурсів для своєї реалізації і вдосконалення), і від конкретних обставин, у яких вона формується. Самовдосконалення особистості працівника ОВС розвивається і функціонує

згідно із внутрішніми закономірностями, а чинниками цього процесу є: багатогранність індивідуальних особливостей людини; об'єктивні умови життя і часу, необхідні для нагромадження практичного досвіду; оволодіння методикою самовдосконалення як особливим видом діяльності. Тому досягнення акме працівником ОВС має і особистісну, і соціальну детермінацію.

3. Важливою складовою акмеологічного виміру самореалізації особистості працівника ОВС є його досконала професійна діяльність у контексті самоідентифікації і самоствердження в суспільстві та державі. Фахівець входить у стадію досягнення максимальної продуктивності через розкриття своїх здібностей, особистісних якостей, життєвого та професійного досвіду. Тому досягнення акме можливе тільки у випадку суспільно важливої діяльності, реалізації особистістю запитів суспільства, культури, професії. Професійне самовдосконалення кожного працівника ОВС має не лише особистісне чи суспільне значення, а й державне, оскільки в його професійній діяльності закладена важлива місія, яка полягає у захисті прав і свобод людей, в охороні правопорядку.

4. Акмеологічною основою самовдосконалення особистості працівника ОВС є потреба в інтелектуальній творчості, активному фаховому саморозвитку, продуктивній самореалізації, прагненні і досягненні досконалості. Самовдосконалення – це свідомий процес підвищення рівня компетентності і розвитку значущих якостей відповідно до соціальних вимог та особистої програми розвитку. Професійне самовдосконалення працівників ОВС зумовлено способом самовдосконалення, яке слід розуміти як вирішення творчих завдань на змістовному і смислово рівнях – особистісному, предметному, операційному. Тому професійна діяльність працівника ОВС розкривається як багатогранний процес професійного самовдосконалення, що має теоретичну та практичну складові, які виявляються у поєднанні на шляху до акме самопізнання, розкриття здібностей, навчання та практичного втілення їх у праці, яка виявляється за покликанням. Умовно процес самовдосконалення працівника ОВС можна

поділити на такі етапи: самопізнання, програмування професійного і особистісного росту, самореалізація.

5. Розкриття суті професійного росту (акме) в самореалізації особи працівника ОВС є важливим завданням, вирішення якого можливе через упровадження акмеологічного підходу, основна мета застосування якого – у формуванні вміння вирішувати широкий спектр завдань професійної діяльності. Цей підхід визначає продуктивність процесу саморозвитку, реалізації пізнавальних творчих потенціалів працівника, можливості його кар'єрного росту, посилює професійну мотивацію, дає змогу виявляти та використовувати ресурси особистості для досягнення успіху у професійній діяльності. На основі акмеологічного підходу формування особистості працівника ОВС як професіонала можна трактувати як процес досягнення максимально можливого рівня розвитку його теоретичної та практичної досконалості у професійній діяльності.

Доведено, що акмеологічний розвиток працівника ОВС – це процес, що полягає у постійному вдосконаленні, яке охоплює досягнення максимальної досконалості в інтелектуальній, пізнавальній, творчій і продуктивній професійній діяльності особистості на основі природних потенціалів. Це цілісний професійний розвиток працівника ОВС як фахівця, особистості і духовно зрілої людини, підвищення рівня його самосвідомості, у процесі чого відбувається цілеспрямований самоаналіз і корекція таких професійно важливих якостей особистості, як самосприйняття, креативність, толерантність, підвищена відповідальність за ухвалення рішень, формуються навички прогнозу результатів, уміння вибору оптимального способу професійних дій.

6. Готовність особистості до професійної діяльності і професійного росту в ОВС охоплює мотиваційні, пізнавальні та вольові компоненти. Мотиваційно-ціннісна основа самореалізації працівника ОВС містить: стійку трудову мотивацію; провідні цінності; інтерес до професійного росту як працівника ОВС; схильність до інтелектуальної діяльності та роботи з людьми. У зв'язку з цим важливими складовими професійного самовдосконалення працівника ОВС є

самоосвіта, ефективність праці, аналітичні та рефлексивні уміння, фізичне здоров'я та ін.

Важливим аспектом філософського підґрунтя професійного самовдосконалення працівника ОВС є те, що висока якість роботи спеціаліста обумовлена не лише рівнем професіоналізму і досвіду, але значною мірою і його світоглядною позицією. Сутність змістовно-філософської вмотивованості професійного вдосконалення працівника ОВС розкривається в аналізі співвідношення права до спорідненої йому сфери моралі. Моральна культура працівника ОВС – це якісна характеристика етичного та професійного розвитку, моральної зрілості особистості. Головним принципом професійної моралі працівника ОВС незалежно від виду діяльності є справедливість. Справедливість як критерій ефективності діяльності працівника ОВС трактується як основоположне прагнення діяти відповідно до прав і обов'язків, забезпечуючи умови для реалізації свободи кожної людини. Чим вища професійна майстерність, тим вищі етичні норми і навпаки. Тому професійна культура працівника ОВС охоплює політичну, правову, етичну та естетичну складові.

7. Обґрунтовуючи філософсько-правові детермінанти професійного росту працівника ОВС, з'ясовано, що спеціаліст, виконуючи свої професійні обов'язки, повинен керуватися нормами права. Феномен права якнайтісніше пов'язаний з людиною, її сутністю, смыслом людського буття. Ідея прав людини має нормативно-критичний характер, оскільки втілює принципи справедливості і моральні критерії, на основі яких здійснюється правопорядок, забезпечуваний працівниками ОВС. Правова держава для працівника ОВС – це орієнтир-імператив, що організовує особистісну дію, тому вкрай важливо, аби працівники ОВС реалізували потребу професійного самовдосконалення, забезпечуючи у своєму мікросередовищі реальне дотримання права. Також без ціннісного підходу неможливо виявити призначення права і сенс діяльності працівника ОВС, зрозуміти його специфічну природу. Правові цінності лежать в основі створення і підтримки соціального порядку працівниками ОВС, а також нормального функціонування суспільства.

З'ясовано, що важливою філософсько-правовою складовою формування фахівця ОВС є правосвідомість, яка постає безпосереднім джерелом правопорядку, тобто правових норм, поведінки відповідних інститутів. Правосвідомість повинна бути не лише критерієм поведінки працівника ОВС, вона має бути частиною його свідомості і світогляду, що формуються у процесі правової соціалізації. Основою правосвідомості працівників ОВС є почуття власної гідності, здатність до самоосвіти та самоуправління, повага та довіра до громадян, влади. В окремого працівника ОВС правосвідомість охоплює різні сфери духовної діяльності: пізнавальну, оціночну, мотиваційно-вольову, безсвідомого правового досвіду.

Підтверджено, що продуктивно вирішувати масштабні професійні завдання, ефективно здійснювати свої професійні функції працівники ОВС можуть лише в тому випадку, коли освоять якісно новий європейський рівень професіоналізму, коли їхні важливі фахові якості, а також знання, вміння, навички і здібності будуть інтегровані у феномен професійної компетентності.

8. Акмеологічна компетентність є складовою і важливою умовою професіоналізму особистості та діяльності працівника ОВС. У загальному вона становить сферу довершеної системи спеціальних знань з акмеології, психології особистості, управління, соціальної і юридичної психології та систему відповідних до цих знань, умінь, пов'язаних із європейською професіоналізацією кадрів у сфері ОВС. Спеціальні знання у цьому розумінні стосуються закономірностей, механізмів, спонукальних причин продуктивного особистісно-професійного розвитку і саморозвитку, самовдосконалення у комунікації та взаємодії. Значущість акмеологічної компетентності пов'язана з необхідністю постійного розвитку працівника ОВС як професіонала, що дозволяє здійснювати роботу в складних соціально-економічних умовах. Тому процес розвитку професіоналізму працівника ОВС повинен складатися з певних етапів: накопичення і осмислення відповідних акмеологічних і професійних знань і навичок, що необхідні в управлінні процесами особистісно-професійного

розвитку і саморозвитку; рефлексії акмеологічної компетентності та її подальшого розвитку.

9. Акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС передбачає такі перспективні спрямування: відчуття відповідальності за ухвалення рішень без шкоди іншим, що полягає у бездоганному виконанні обов'язків, які покладає суспільство на працівника ОВС; піклування про порядок і дотримання закону, реалізацію принципів справедливості, свободи, рівності тощо; необхідність розвитку вміння брати активну участь у житті суспільства, дотримуючись верховенства права та основних прав і свобод людини та громадянина; здатність до конструктивного вирішення проблем у професійній діяльності.

Виконане дослідження акмеологічного виміру професійної самореалізації працівника ОВС у площині філософсько-правових інтерпретацій дає підстави констатувати потребу подальших наукових розробок окремих положень акмеології у фаховому вдосконаленні на основі встановлених загальних її закономірностей. Описана парадигма може стати частиною теорії наукових філософсько-правових досліджень у різних її сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни : [Монография] / К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Агапов В.С. Акмеологическое становление Я-концепции руководителя / В.С. Агапов. – М. : РАГС, 2008. – 210 с.
3. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер. – СПб. : Академический проект, 1997. – 256 с.
4. Адміністративне право України : [Підручник] / За ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
5. Акмеологическая диагностика / Под ред. А.А. Деркача, Ю.В. Синягина. – М. : РАГС, 2007. – 271 с.
6. Акмеологический словарь / А.А. Деркач. – М. : РАГС, 2005. – 161 с.
7. Акмеологическое исследование потенциала, резервов и ресурсов человека. Сборник статей. – М. : РАГС, 2005. – 338 с.
8. Акмеология, политология, педагогика социального развития и управления / Отв. ред. Т.С. Болховитина. – М. : БФ ОРАГС, 2001. – 258 с.
9. Акмеология профессиональной деятельности педагога: [сб. научн. тр. / отв. ред. В.Н. Максимова]. – СПб. : ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2005. – 172 с.
10. Акмеология : [Учебник] / Под ред. А. Деркача. – М. : РАГС, 2006. – 424 с.
11. Акмеология философии успеха / Под ред. С.Д. Пожарского. – СПб. : Социальная синергетика. – 2010. – 300 с.
12. Акмеолог кадровой работы : [Учебное пособие] / Под ред. А.А. Деркача. – М. : РАГС, 2006. – 308 с.
13. Алексеев С. Философия права / С. Алексеев. – М.: НОРМА, 1998. – 336 с.
14. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. В 2-х т. / Б.Г. Ананьев. – Т.1. – М. : Педагогика, 1980. – 520 с.
15. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2003. – 282 с.

16. Анисимов О.С. Стратегии и стратегическое мышление (акмеологическая версия) / О.С. Анисимов. – М. : Агро-Вестник, 1999. – 606 с.
17. Анисимов О.С. Педагогическая акмеология: общая и управленческая / О.С. Анисимов. – Минск : Технопринт УП, 2002. – 788 с.
18. Андрійв В. Наукова думка про право : логіко-історичний контекст аналізу / В. Андрійв // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №7(139). – С. 3–6.
19. Архипова С. П. Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку / С. П. Архипова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – К. : Аспект-Поліграф, 2004. – Вип.2(7). – С. 15–24.
20. Асмолов А.Г. Психология личности культурно-историческое понимание развития человека : [Учебник] / А.Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2010. – 447 с.
21. Байер О.О. Життєві кризи особистості : [Навчальний посібник] / О.О. Байер. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.
22. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві / О.О. Бандура. – К. : НАВС, 2000. – 200 с.
23. Бахтин М.М. Автор и герой : к философским основам гуманитарных наук. Текст / М.М. Бахтин. – СПб. : Азбука, 2000. – 336 с.
24. Бачинін В.А. Філософія права : [Підручник] / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К.: Ін Юре, 2003. – 472 с.
25. Бейсман А. Греческо-русский словарь / А. Бейсман. – М., 1991. – 537 с.
26. Бесчастний В.М. Імідж як складова успіху правоохоронця: до постановки проблеми / В.М. Бесчастний, О.В. Тимченко // Віче. – 2012. – №2. – С. 6–8.
27. Богданов Е.Н. Введение в акмеологию / Е.Н. Богданов, В.Г. Зазыкин. – Калуга: КГПУ, 2000. – 96 с.
28. Бодалев А.А. Акмеология как учебная и научная дисциплина / А.А. Бодалев. – М. : РАУ, 1993. – 110 с.
29. Бодалёв А.А. Вершина в развитии взрослого человека : характеристики и условия достижения / А.А. Бодалёв. – М. : Наука, 1998. – 168 с.
30. Бодалев А.А. Предмет акмеологии сегодня / А.А. Бодалев, В.Т. Гаджин, А.А.Деркач // Акмеология. – №1. – 2001. – С. 4–10.

31. Бранский В.П. Искусство и философия / В.П. Бранский. – М. : Арт, 1999. – 704 с.
32. Бранский В.П. Социальная синергетика и акмеология / В.П. Бранский, С.Д. Пожарский. – СПб. : Политехника, 2002. – 476 с.
33. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія : [Короткий курс лекцій] / І.В. Бризгалов. – К. : МАУП, 2003. – 48 с.
34. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь : Философия и литература. Мифология и религия / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – М. : Эксмо, 2004. – 592 с.
35. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь : Вооружение и быт. Живопись архитектура / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – М. : Эксмо, 2004. – 496 с.
36. Введение в практическую социальную психологию / Под. ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловевой. – М. : Наука, 1994. – 255 с.
37. Волков Ю.Г. Социология молодежи : [Учебное пособие] / Под. ред. проф. Ю.Г. Волкова. – Ростов-н /Д. : Феникс, 2001. – 576 с.
38. Волков И. Спортивная акмеология / И. Волков. – СПб., 2004. – 130 с.
39. Гагин Ю.А. Концептуальный словарь-справочник по педагогической акмеологии : [Учебное пособие] / Ю.А. Гагин. – СПб: ГУПМ, 2004. – 189 с.
40. Гіда Є.О. Деонтологічні основи правоохоронної діяльності міліції України : [Навчальний посібник] / Є. Гіда. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2011. – 120 с.
41. Гольцова О.Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять / О.Є. Гольцова // Часопис Київського університету права. – 2013. – №.2. – С. 53–57.
42. Государственная кадровая политика : концептуальные основы, приоритеты, технологии / Под ред. С.В. Пирогова. – М. : РАГС, 1996. – 252 с.
43. Государственная служба : теория и организация. Курс лекций / Под ред. Е.В. Охотского, В.Г. Игнатова. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 633 с.
44. Гуменна Т.Я. Акмеологічне моделювання освітнього середовища / Т.Я. Гуменна // Вісник наук. школи педагогів «Акме». – Ульяновск, 2009. – 85 с.
45. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К. : ВІРА-Р, 2002. – 506 с.

46. Гусева А.С. Прикладные психотехнологии в профессиональной деятельности / А.С. Гусева, В.В. Козлов. – М. : РАГС, 1993. – 201 с.
47. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу : [Навчальний посібник] / Г.Г. Демиденко. – Харків : Консум, 2004. – 432 с.
48. Деркач А.А. Педагогическое мастерство тренера / А.А. Деркач, А.А. Исаев. – М. : Физкультура и спорт, 1981. – 375 с.
49. Деркач А.А. Акмеология : личностное и профессиональное развитие человека / А.А. Деркач. – М. : РАГС, 2000. – 533 с.
50. Деркач А. Акмеология : [Учебное пособие] / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
51. Деркач А.А. Акмеологическая среда развития профессионала / А.А. Деркач, И.О. Соловьев. – Воронеж : Научная книга, 2006. – 187 с.
52. Деструктивность человека / Под ред. С. Сироткин, М. Мельникова, Т. Шикалова. – Ижевск: ERGO, 2004. – 408 с.
53. Долинська Л.В. Психологія конфлікту : [Навчальний посібник] / Л.В. Долинська, Л.П. Матяш-Заяц. – К. : Каравела, 2011. – 304 с.
54. Дубасенюк О.А. Акмеологічна концепція професійного становлення майбутнього педагога / О.А. Дубасенюк // Акмеологічна наука ХХІ століття: розвиток професіоналізму: матер. II міжнар. наук. прак. конф. – К. : КМПУ, ім. Б.Д. Грінченка, 2008. – С. 101–104.
55. Дунаев О.Н. Акмеология управления карьерой / О.Н. Дунаев. – Екатеринбург : ИПК УГТУ, 2001. – 116 с.
56. Зайченко І.В. Педагогіка : [Навчальний посібник] / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.
57. Зеер Э.Ф. Профессионально-образовательное пространство личности / Э.Ф. Зеер. – Екатеринбург : РГППУ, 2002. – 126 с.
58. Зуйков Г.Г. Научная организация труда в органах внутренних дел : [Учебное пособие] / Г.Г. Зуйков, Г.И. Черненко, Е.Ф. Яськов. – М. : Академия МВД СССР, 1981. – 115 с.

59. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС / М. М. Ісаєнко // Автореферат на здобуття наук. ступ. к пед. н. 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти. – Одеса, 2002. – 17 с.
60. Ильин В.В. Философия и акмеология / В.В. Ильин, С.Д. Пожарский. – СПб. : Политехника, 2003. – 395 с.
61. Ильин И.А. Собрание сочинений : в 10 т. / И.А. Ильин. – Т.1. – М. : Русская книга, 1993. – 400 с.
62. Каджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М. Каджаспирова, А.Ю. Каджаспиров. – М. : МарТ, 2005. – 448 с.
63. Калаур С.М. Акмеологічні аспекти формування особистісної зрілості студентів у процесі навчання у ВНЗ / С.М. Калаур // Забезпечення наступності змісту в системі ступеневої вищої та післядипломної освіти: українські традиції та європейська практика : Зб. наук. праць I Всеукраїнського науково-методичного семінару, 29 жовтня 2010. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. – С. 49–52.
64. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант. – Соч. в 6 т. – Т.4(1). – М. : Мысль, 1965. – 544 с.
65. Каратини Р. Введение в философию /Каратини. – М.: Эксмо, 2003. – 736с.
66. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права : [Підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2005. – 477 с.
67. Кириченко А.В. Правовая акмеология : [Учебное пособие] / А.В. Кириченко. – М.: РАГС, 2007. – 284 с.
68. Калаур С.М. Доцільність використання акмеологічного підходу для самореалізації майбутнього фахівця / С.М. Калаур, Н.С. Олексюк // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 4. – С. 83–86.
69. Карпинский К.В. Человек как субъект жизни / К.В. Карпинский. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 280 с.
70. Климин К.А. Гражданско-патриотические ценности в акмеологических исследованиях / К.А. Климин : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : sibac.info/files/2011_10.../1.6_Klimin.doc.

71. Клімова Г.П. правосвідомість: до теорії питання / Г.П. Клімова // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/Клімова-Г.-П.pdf>
72. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – Воронеж : МОДЭК, 1996. – 400 с.
73. Ковалев А.И. Мотивы поведения и деятельности / А.И. Ковалев. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
74. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України : [Методичний посібник] / Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 207 с.
75. Коняєва Л. Становлення професійної ідентичності студентів в процесі соціалізації у вищому навчальному закладі / Л. Коняєва // Психологія. Педагогіка. Соціальна робота : Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. – 2013. – №6. – С. 15–19.
76. Костенко Е.П. Акмеологическая концепция развития имиджа политика / Е.П. Костенко. – М. : Альтекс, 2007. – 380 с.
77. Кузьмина Н. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. Кузьмина. – М., 1990. – 119 с.
78. Кузьмина Н.В. Профессионализм педагогической деятельности / Н.В. Кузьмина, А.А. Ренан. – М.: Высшая школа, 1993. – 121 с.
79. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества специалистов образования / Н.В. Кузьмина. – М. : ИЦ, 2001. – 143 с.
80. Кузьмина Н.В. Методы акмеологического исследования / Н.В. Кузьмина. – М. : ИЦ, 2002. – 194 с.
81. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых / Ю.Н. Кулюткин. – М. : Просвещение, 1985. – 128 с.
82. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – СПб. : Лань, 2003. – 27 с.
83. Лозовой В. О. Професійна етика юриста / В.О. Лозовой, О.В. Петришин. – Х. : Право, 2004. – 176 с.

84. Максимова В.Н. Акмеология: новое качество образования / В.Н. Максимова. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2002 – 212 с.
85. Маляренко В.Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : [Підручник] / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
86. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
87. Маслоу А. На подступах к психологии бытия. – М., 1997. – 138 с.
88. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб., 1999. – 478 с
89. Меліхова Ю.А. Філософське, філософсько-правове та етичне осмислення феномену моральної і професійної культури судді : огляд джерел / Ю.А. Меліхова // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – Х. : Право , 2010. – Вип .5. – С. 273–275.
90. Метаева В.А. Рефлексия как метакомпетентность / В.А.Метаева // Педагогика. – 2006. – №3. – С. 57–61.
91. Матюхіна Н.П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України (Теоретичні та прикладні аспекти) : [Монографія] / Н.П. Матюхіна. – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. – 287 с.
92. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1972. – 168 с.
93. Мешко Г.М. Вступ до педагогічної професії : [Навчальний посібник] / Г.М. Мешко. – К. : Академвидав, 2010. – 200 с.
94. Михайловский В.Г. Акмеологические основы профессионального становления офицерских кадров / В.Г. Михайловский. – М., 1995. – 260 с.
95. Москаленко А.П. Професійна адаптація працівників ОВС : [Методичні рекомендації] / А.П. Москаленко, Д.О. Кобзін. – Харків, 2000. – 70 с.
96. Москаленко О.В. Акмеология профессиональной карьеры личности : [Учебное пособие] / О.В. Москаленко. – М. : РАГС, 2007. – 352 с.
97. Назаретян А.П. Компетентность руководителя как условие оптимизации управления кадрами / А.П. Назаретян, И.Н. Дроздов // [Электронный ресурс]. –

Режим доступа:

<http://www.drozdovland.ru/index.php?action=add&id=706&add&rod=659>

98. Накошная Н.В. Профессионализация персонала: развитие взаимосвязи между профессиональными социально-перцептивными эталонами и личностно-профессиональными качествами / Н.В. Накошная. – М. : РАГС, 2001. – 65 с.

99. Неновски Н. Право и ценности : Пер. с болг. / Под ред. В.Д. Зорькина. – М. : Прогресс, 1987. – 248 с.

100. Нерсесянц В.С. Философия права : [Учебник] / В.С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2006. – 848 с.

101. Николин І. Соціально-політична активність : суть та концептуальні засади / Ігор Николин // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Visnyk/Filos_V_4/Politologija/Nykolyn.htm

102. Новая философская энциклопедия. – Т. I. – М. : Мысль, 2010. – 744 с.

103. Новая философская энциклопедия. – Т. II. – М. : Мысль, 2010. – 634 с.

104. Новая философская энциклопедия. – Т. III. – М. : Мысль, 2010. – 692 с.

105. Новая философская энциклопедия. – Т. IV. – М. : Мысль, 2010. – 736 с.

106. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи : [Навчальний посібник] / В.Л.Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

107. Пахар І.В. Умови праці в органах внутрішніх справ як соціальна категорія / І.В. Пахар // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип. 18. – С. 491–495.

108. Професійна педагогічна освіта : акме-синергетичний підхід : [Монографія] / За ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир, 2011. – 389 с.

109. Професійне мислення юристів: теоретичні основи дослідження / М. Б. Цип'яшук // Часопис Національного університету «Острозька академія» : Серія Право. – 2011. – №2(4) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11tmbtod.pdf>.

110. Педагогика : [Учебное пособие] / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.М. Мищенко, Е.Н. Шиянов [и др.]. – М. : Школа-Пресс, 1998. – 512 с.

111. Пірен М. І. Конфліктологія : [Підручник] / М. І. Пірен. – К. : МАУП, 2003. – 360 с.
112. Подолець В.В. Самоорганізація, діяльність і проблеми людини / В.В. Подолець // Нове розуміння філософії : проблеми і перспективи. – М. : РАН, 1993. – С. 116–118.
113. Політологія : [Навчальний посібник] / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Я.Б. Турчин [та ін.]. – К. : Знання, 2011. – 415 с.
114. Политико-правовые ценности : история и современность / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 256 с.
115. Полозова Т.А. Акмеологические основы духовно-эстетического развития человека : Монография / Т.А. Полозова. – М.: РАГС, 2007. – 162 с.
116. Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала / В.А. Пономаренко. – М.: Па и КМ, 1997. – 296 с.
117. Попов С.В. Юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ України / С.В. Попов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». – Том 23(62). – №1. – 2010. – С.163–170.
118. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика / Ред. Ю.І. Римаренко. – К. : КНТ, 2006. – 740 с.
119. Прикладна етика : [Навчальний посібник] / Т.Г. Аболіна, В.Г. Нападиста, О.Д. Рихліцька [та ін.]. – К. : ЦУЛ, 2012. – 392 с.
120. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України / Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV : Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-15>
121. Про затвердження Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України / Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.04.2012, № 318 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12>
122. Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ / Постанова Кабінету Міністрів

України № 706 від 04.09.2013 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/114-91-п>

123. Про міліцію / Закон України від 20.12.1990 № 565-ХІІ : Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

124. Проскуракова О.С. Навчання керівників як фактор ефективної діяльності органів внутрішніх справ України / О.С. Проскуракова // Право і безпека : науковий журнал. – 2010. – №1. // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://pb.univd.edu.ua>

125. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ : вивчення та корекція : [Науково-практичний посібник] / А.П. Москаленко, Д.О. Кобзін, А.А. Стародубцев. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. – 83 с.

126. Професійна етика та культура поведінки працівника органів внутрішніх справ України : методичний посібник для працівників ОВС / В.Л. Ортинський, В.С. Бліхар [та ін.]. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 128 с.

127. Профессиональная самореализация личности в современном обществе / Под ред. Е.В. Федосенко. – СПб. : Речь, 2009. – 128 с.

128. Посметний В.В. Поняття професіоналізму працівників ОВС як визначальної категорії їх професійної підготовки / В.В. Посметний // Форум права. – 2007. – №2. – С. 179–184 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07pvvipr.pdf>

129. Психология и педагогика : [Учебное пособие] / Под ред. К.А. Абульхановой. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.

130. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : Выявление, развитие и реализация : пер. з англ. / Д. Равен . – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.

131. Развитие рефлексивной компетентности кадров управления / С.Ю. Степанов, О.А. Полищук, И.Н. Семенов. – М. : РАГС, 1996. – 48 с.

132. Роджерс К. Становление человека / Карл Роджерс. – М., 1994. – 478 с.

133. Радомський І.П. Самоосвіта як важлива складова самореалізації працівників органів внутрішніх справ України у професійній діяльності / І.П. Радомський // Юридична психологія та педагогіка. – 2013. – №1. – С. 101–109.

134. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Питер, 2000. – 712 с.
135. Савостьянова М.В. Структура та функціональний діапазон парадигмальної науки / М.В. Савостьянова // Філософія : [Конспект лекцій] : [Збірник праць]. – К. : Антросвіт, 2012. – С. 70–74.
136. Селезнева Е.В. Развитие акмеологической культуры личности / Е.В. Селезнева. – М. : РАГС, 2007. – 200 с.
137. Селигман М.Э. В поисках счастья. Как получать удовольствие от жизни каждый день / М.Э. Селигман. – М. : Манн, Иванов и Фербер. – 2010. – 320 с.
138. Семигіна Т. Соціальна робота в Україні : є вона чи її насправді немає? // Соціальна політика і соціальна робота. – К., 2007. – № 2. – С. 123–136.
139. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики / В.А. Скуратівський, О.М. Палій. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.
140. Сливка С.С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект) : [Монографія] / С.С. Сливка. – Львів : Світ, 2000. – 336 с.
141. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
142. Словник української мови : в 11 томах / під ред. І.С. Назарова, О.П. Петровська, Л. Г. Скрипник, Л.А. Юрчук. – Т.9. – К., 1978. – 916 с.
143. Словник української мови : в 11 томах / під ред. І.С. Назарова, О.П. Петровська, Л. Г. Скрипник, Л.А. Юрчук. – Т.5. – К., 1978. – 839 с.
144. Соловьев Э.Ю. Личность и право / Э. Ю. Соловьев // Вопросы философии. – 1989. – №8. – С. 67–90.
145. Соловьев Э.Ю. И. Кант : Взаимодополнительность морали и права / Э.Ю. Соловьев. – М. : Наука, 1992. – 216 с.
146. Сорока Ю. Свої, чужі, різні : соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : [Монографія] / Юлія Сорока. – Харків, 2012. – 332 с.
147. Социология молодежи : [Учебное пособие] / Под. ред. проф. Ю.Г. Волкова. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2001. – 576 с.

148. Спиноза Б. Сочинения : в 2 т. / Б. Спиноза. – Т.1. – Лн., 2006. – 570 с.

149. Спиноза Б. Сочинения : в 2 т. / Б. Спиноза. – Т.2. – Лн., 2006. – 632 с.

150. Спиркин А.Г. Философия : [Учебник] / А.Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 2000. – 368 с.

151. Стефанчук Р.О. Про розмежування понять «особа», «особистість» та «особистий» у філософії та праві / Р.О. Стефанчук // Проблеми філософії права. – Т. IV–V. – 2006. – № 1–2. – С. 184–193.

152. Супрун Д. Нормативно-правове забезпечення збереження здоров'я працівників органів внутрішніх справ / Дар'я Супрун // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – №3(15). – С. 188–194.

153. Суслов В.А. Структура правосознання / В. А. Суслов // Правоведение. – 1997. – №2. – С. 86–98.

154. Творча самореалізація особистості державного службовця: стан та проблеми теоретико-правового забезпечення : [Наукова розробка] / Р. А. Науменко, Л. М. Гогіна, О. В. Серов [та ін.]. – К. : НАДУ, 2012. – 60 с.

155. Темченко В.І. Формування професійної правосвідомості працівників міліції (проблеми теорії та практики) / В.І. Темченко. – К. : НАВСУ, 2001. – 188 с.

156. Ткачук І.І. Теоретичні засади дослідження проблеми успіху особистості в діяльності / І.І. Ткачук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. – Вип.15;Кн. 1. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 139–147.

157. Троян В. Г. Історична свідомість у структурі української національної свідомості / В. Г. Троян // Сучасна картина світу : інтеграція наукового та поза наукового знання : зб. наук. праць. – Суми : Мрія-1 ЛТД, УАБС НБУ, 2002. – Вип. 2. – С. 106–110.

158. Тукачев Ю.А. Образовательные и профессиональные стандарты: поиск теоретико-методологических оснований / Ю.А. Ткачев // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/articles/labour/standart>

159. Турчинов А.И. Профессионализация и кадровая политика. Проблемы развития теории и практики / А.И. Турчинов. – М. : Флинта, 1998. – 268 с.

160. Федоренко О. І. До змісту понять «підготовка» та «готовність» до професійної діяльності майбутніх правоохоронців / О.І. Федоренко // *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. – 2013. – 4(57). – С. 190–197.

161. Фетюхин М.И. Этико-педагогические основы оптимизации служебного общения юриста : [Учебно-методическое пособие] / М.И. Фетюхин. – Волгоград: ВолГУ, 1999. – 112 с.

162. Философия Канта и современность / Под общ. ред. Т.И. Ойзермана. – М. : Мысль, 1974. – 469 с.

163. Філософія : [Навчальний посібник] / В.С. Бліхар, М.П. Гетьманчук, Н.В. Гайворонюк [та ін.]. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 344 с.

164. Філософія права / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський [та ін.]; [За заг. ред. М.В. Костицького]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

165. Філософія права : [Навчальний посібник] / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.

166. Фоминых А.Ф. Развитие акмеологической компетентности руководителей общеобразовательных учреждений : дис. канд. психол. наук / А.Ф. Фоминых. – М. : РАГС, 2005. – 156 с.

167. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность : Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Юрген Хабермас. — М. : Академия, 1995. – 252 с.

168. Хёффе О. Политика, право, справедливость / О. Хёффе. – М. : Гнозис, 1994. – 313 с.

169. Хохлов А.А. Кадровые процессы в системе государственной власти. Социологический анализ / А.А. Хохлов. – М. : МПСИ, 2000. – 270 с.

170. Цимбалюк М.М. Онтологія правосвідомості : теорія та реальність : [Монографія] / М.М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – 288 с.

171. Череп А.В. Ефективність як економічна категорія / А.В. Череп, Є.М. Стрілець // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1727>

172. Черкашин А.І. Проблема професійно-орієнтованого виховання майбутніх працівників органів внутрішніх справ у педагогічній теорії / А.І. Черкашин // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2012. – №3. – С. 40–48.

173. Шалаков Ю.А. Социально-психологические механизмы адаптации молодых сотрудников налоговой полиции в условиях правоохранительной деятельности / Ю.А. Шалаков // Социальный психоанализ : теория и практика. – Красноярск : СПА-Консалтинг, 1998. – С.181–195.

174. Шалаков Ю. Влияние профессионального самообразования на эффективность деятельности офицера налоговой полиции / Ю.А. Шалаков // диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Специальность: 19.00.13 – психология развития, акмеология. – М., 2000. – 23 с.

175. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності : [Навчальний посібник] / З.М. Шевців. – К. : ЦУЛ, 2012. – 246 с.

176. Шендрик И. Г. Самоопределение как ключевая процедура в образовательном процессе постиндустриального типа / И.Г. Шендрик // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rsvpu.ru/filedirectory/3468/acmeolog_prof_obraz-2012.pdf

177. Юридична психологія : [Підручник] / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, М.В. Костицький, О.Є. Мойсеева. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.

178. Яворська Г. Специфіка професійної діяльності працівника міліції як передумова визначення змістовних характеристик його соціально-професійної зрілості / Галина Яворська // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://mgu.com.ua/docs/KOD/Yavorska.Specif_diyal_prac_m.pdf

179. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

180. Outside professional activities / Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.ucop.edu/academic-personnel/programs-and-initiatives/faculty-resources-advancement/faculty-handbook-sections/outside-professional-activities.html>